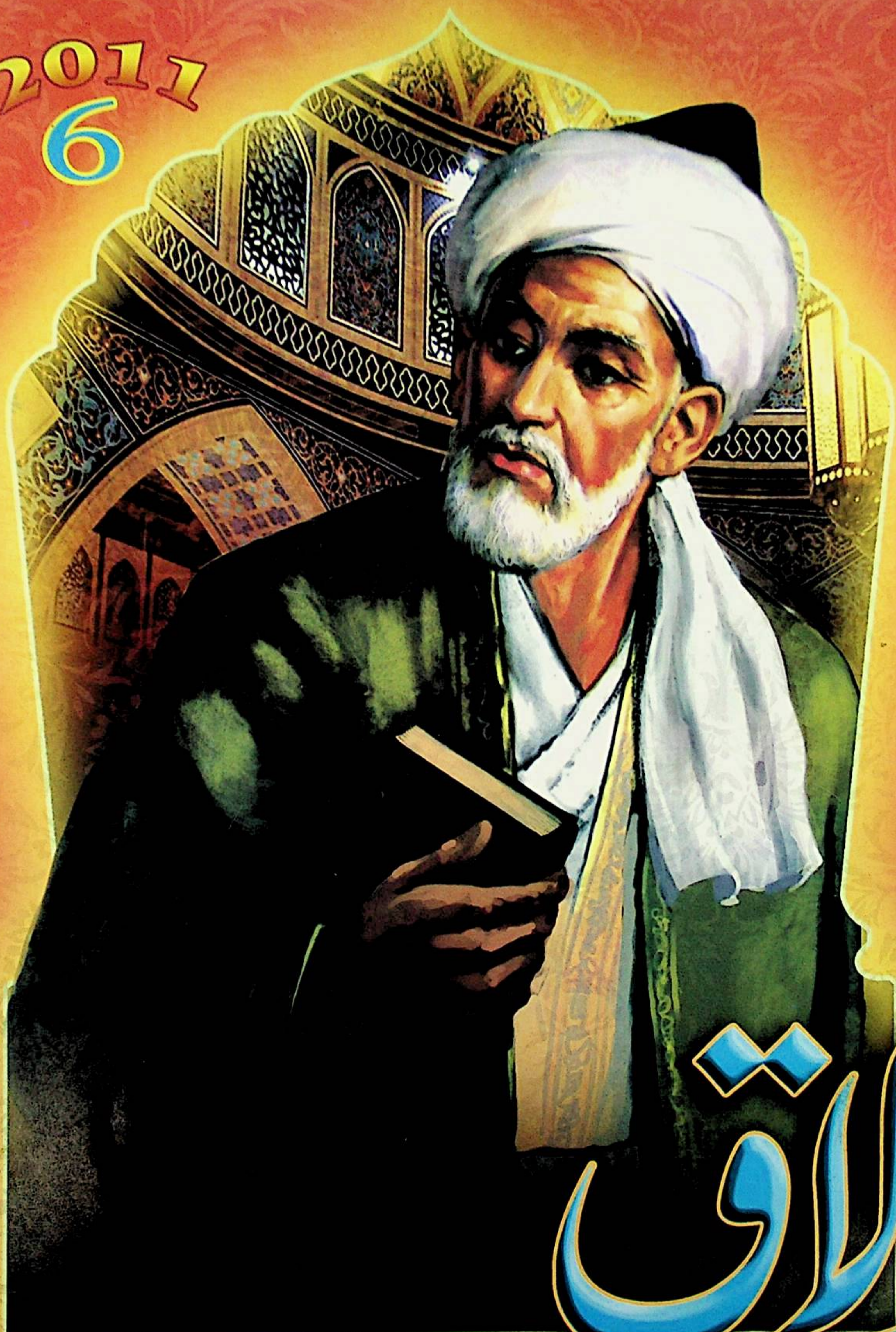

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بويىچە مۇنەۋۋەر ژۇرنال، شىنجاڭ ژۇرنال مۇساپاسىغا ئائىل ژۇرنال

2011
6

B
U
L
A
K

بولاق

ISSN 1005-0876

9 771005 087006

源泉

(布拉克) © BULAK

بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر. بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر.

بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر. بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر.

ئاتلار سۆزى ئەقىلىنىڭ كۆزى.

ئەقىل قايدا بولسا، ئۇلۇغلۇق بولۇر.

بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر. بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر.

بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر. بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر.

ئەخلاق — پەزىلەت ئادەم زىننىتى.

بىلىم كىمەدە بولسا، بۈيۈكلۈك تاپۇر.

بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر. بۇ كىتابنىڭ نامى ئىسلام دىنىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدۇر.

عديجور كمالا
سك نه ده بياني و نه فوكلور سناك قوشس
تايلىق روزنامى

بوعلافي

33 - بيل نه شرى

شوموسى 141 - سان

شېخاڭ خەلق نەشرىياتى

تىل، تارىخ ۋە مەدەنىيەت تەتقىقاتى

- «قۇتادغۇبىلىك» تە «قارشى» ئاتالغۇسى ھەمدىخان ئىسلامىي (ئۆزبېكىستان) (72)
 ئۆزبېكىچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: تۇرسۇن قۇربان تۈركەش
 ئۇيغۇرلاردا ئۆلۈم ئۆزىتىشقا دائىر ئېتىقاد - ئادەتلەر ئابلىز مۇھەممەت سايرامى (76)
 ساتتار ھاجى ۋە ئۇنىڭ تېمىسى سۇغرىش ئۇسۇلى توغرىسىدىكى مەلۇماتلار (95)
 توپلاپ رەتلىگۈچى: بۇمەريەم شېرىپ خۇشتار
 يەكەندىكى خانىقالار ھەققىدە ھىدايەت يانتاق (97)

خەلق ئېغىز ئەدەبىياتىدىن

- نوقۇت پالۋان (چۆچەك) (102)
 ئۆزبېكىچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: دىلئارام باھاۋىدىن
 ئەبەدەش باتۇر (چۆچەك) (105)
 توپلاپ رەتلىگۈچى: ھىمىت سامساق

※

مۇقاۋىنىڭ 1 - بېتىدە: ئەھمەد يەسسەۋىي (رەسسەم: مۇرادىل ئابدۇ)

※ ※ ※

مەسئۇل مۇھەررىرى: دىلئارام باھاۋىدىن

مۇھەررىرى: مۇتەللىپ ئىسمائىل

تەكشۈرۈش كوررېكتورى: ۋەلى زەيدۇن

مۇقاۋىنى لايىھەلىگۈچى: مەمەت نەۋبەت

خەتتاتلار: قۇربانجان شەيدائىي، مەمەت نەۋبەت

تەھرىر بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827971
 ئېلېكترونلۇق خەت ساندۇقى: bulak@yahoo.cn
 تارقىتىش بۆلۈمىنىڭ تېلېفون نومۇرى: 0991 - 2827472

نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەتتۇردى مەھمۇد ئىبنى مەھمۇد چۇراس

مۇھەررىردىن: «ئەنسۇت - تالىبىن» ئاتاقلىق ئەدىب، تارىخچى مۇھەممۇد ئىبنى مەھمۇد چۇراسنىڭ «تەۋارىخ» ناملىق ئەسىرىدىن باشقا يەنە بىر مۇھىم ئەسىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ ئەسەر پارس تىلىدا يېزىلغان بولۇپ، دۆلەتشاھ بەگنىڭ ئوغلى ئوسمانشاھ بەگنىڭ پەرمانىغا بىنائەن ئەبۇ مەنسۇر ناملىق شائىر ۋە ئەدەبىي تەرجىمان تەرىپىدىن چاغاتاي ئۇيغۇر تىلىغا تەرجىمە قىلىنغان. تەرجىمان «ئەنسۇت - تالىبىن» نىڭ بۇ تەرجىمىسىگە «رەفقۇت - تالىبىن» دەپ ئات قويغان. بۇ ئەسەردە تەسەۋۋۇپ پېشۋالىرىنىڭ نەسلى - نەسبى ۋە بەزى ئىش - پائالىيەتلىرى بايان قىلىنغان بولۇپ، مۇشۇ مەزمۇنغا مۇناسىۋەتلىك ھالدا رايونىمىزنىڭ قاراخانىيلار دەۋرىدىن باشلاپ تاكى سەئىدىيە خانلىقىنىڭ ئاخىرلىرىغىچە بولغان ئارىلىقتىكى بەزى ئەھۋاللىرى ھەققىدە مەلۇمات بېرىلگەن. بۇ ئەسەرنىڭ ئەدەبىي ۋە تارىخىي قىممىتى مۇشۇ تۈپەيلىدىن ناھايىتى يۇقىرى. ئەمما، ھەممە نەرسىنىڭ مېۋىسى ۋە شۆپىكى، مېغىزى ۋە شاكىلى بولغىنىدەك، بۇ ئەسەردە سەئىدىيە خانلىقىنىڭ كېيىنكى ۋاقتىدا رايونىمىزدا يامراپ كەتكەن ئىشانپەرەسلىك، مەزھەپپەرەسلىك، سۈلۈكۈۋازلىق، شەخسكە چوقۇنۇش، نەسەبكە چوقۇنۇش ئىدىيەۋى خاھىشلىرىنىڭ تەسىرى مەلۇم دەرىجىدە ئەكس ئەتكەن. ئەسەرنىڭ دەۋرىمىز ئۈچۈن قىممەتلىك تەرەپلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىپ، ئۇنىڭ پاسسىپ تەرەپلىرىگە تەنقىدىي مۇئامىلە قىلىشىمىز كېرەك.

«رەفقۇت - تالىبىن» نىڭ ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلىغا ئاغدۇرۇلغان بۇ نۇسخىسىنى نەشرگە تەييارلاشتا بۇ ئەسەرنىڭ سانكىت - پېتىربورگدا ساقلنىۋاتقان B771 نومۇرلۇق قول يازمىسىنىڭ كۆپەيتىلمىسى ئاساس قىلىندى.

قېلىپىدىكى دايەكەرنىڭ ئىسمى بولسا دېگەن قۇلە تەئالى
 وَاللّٰهُنَّ دِيْنُهُ الْحَيٰوةُ الدِّيْنِيَّةُ وَالْبَقِيَّةُ الصَّالِحِيَّةُ
 خَيْرٌ مِّنْ دِيْنِكَ نَوَابِيْا وَخَيْرٌ مِّنْ عَمَلِكَ
 زاندا روشن و موبدا و سلىق و اظاھرىدا ايردى برازىنە
 كېچىسى ايردى كېچى سىلطان ايلكى مۇخى توشى كوردى خىزىرى خىزىرى
 صلوات الله عليه وسلم اول قىزىنى سېدىكالى الدىن مۇخون فرىقىدە
 قىلدىلار سىلطان ايلكى مۇخى اول قىزىدىن بىدار بولدى ايرى
 شىركىتىمىز خىزىرىتىق سىجاردە تەئالى خىزىرى كىلگىلى توردى تاخىد
 دىقت بولمىدە غەنىبىلارلىق تار تار ايردى خىزىرى سىدىكالى
 دل مادىرىمىزادىن صاحبى شىداد و بىر روكى زىدادىمىز دىلار اولار
 خارىق عادتە دىكىن كىلگىلى خىزىرى خىزىرى خىزىرى خىزىرى
 خارىق عادتە دىكىن كىلگىلى خىزىرى خىزىرى خىزىرى خىزىرى
 مىلان مۇخىلىتى قىلدىلار ايرىدى بان بولور تورا ايرىدى

اوغلۇ خىزىرىت امام جىمىن خىزىرىت على المىزىنى كىلگىلى
 ايرىدىلار رىئوان الله تەئالى عليهم جمىن اما مائىل و دانا لار
 مۇخى قالمىغان كىم خىزىرىت سېدىكالى الدىن مۇخون خىزىرىت سىلەت
 پىنا صلوات الله عليه وسلم نىڭ مەدىنە شۆرە و رىزىدە مۇخون
 لار دىلار كىن و مۇخون ايرىدىلار روكى سېرورى عالم و خىزىرى لادام
 صلوات الله عليه وسلم نىڭ بىشارت لارى بىلەن فرىغان
 و لاىتى كىلگىلى راول قىتى دا اوتار و كاسىنى فرىغان و اوز كىل
 و اوش بوللاىت لار پادىشاھى سىلطان ايلكى مۇخى ايردى
 و اول كىلگىلى لار سېتىق بىلغان غازى مىلە الرىجىم و الرىجىم
 نىڭ نىزە لارى ايرىدىلار سىلطان سېتىق بىلغان غازى
 بىر نىف فادىخان غازى نىڭ غەزادە سې ايرىدىلار بىلغان
 و اھل كىرەت مىلق دىن ايرىدىلار خىزىرىتىق سىجاردە تەئالى
 ايلكى مۇخى غەزىرىتىق و پىنەندە سىزىرىتىق سىزىرىتىق
 مىلان

«رەفقۇت - تالىبىن» نىڭ B771 نومۇرلۇق قول يازمىسىدىن ئېلىنغان فوتو سۈرەت)

①... پېشانلىرىدە ئېنىق كۆرۈنىدۇكى، كۆڭلى يورۇق كىشىلەرگە ناماز بىلەن ئۆتكەن كىشىنىڭ يۈزى قۇياشتەك نۇرلۇق كۆرۈنىدۇ، دېيىلگەن. ئەزەل ساقىيسى شاراب بىلەن لىپمۇلىق تولغان جامدىن بۇ بىر يۈتۈم سۆھبەت شارابىنى سۈلۈك ئەھلىنىڭ سورۇنىغا قويۇپتۇكى، تەڭرى ئۆزىنىڭ قەدىمىي سۆزىدە: «تەۋبە قىلغانلار»^② نۇشدارۇسىنى غەم زەھىرى بىلەن ئېزىپتۇ. «ئەلۋەتتە، ھەربىر مۈشكۈللۈك بىلەن بىر ئاسانلىق بار»^③، ئۇنىڭ نىجاتلىق بېرىش ۋە قۇتقۇزۇش مەنزىلى ۋە ئورۇنلىرىنىڭ سەۋەب ۋە تىرىشچانلىقىدىن كۆڭۈل خەتەرلىرى ئىدراكسىزدۇر؛ ئۇنىڭ ئىلىم - مەرىپەت ماكانى ۋە مەھەللىلىرىنى بېسىپ ئۆتۈشتىن كۆڭۈل قەدەملىرى ئاجىزدۇر. ئۇنىڭ ئۇلۇغلىقىنى بىلىشكە ئەقىل يول تاپالمايدۇ. چۈنكى، قول پالەچ بولسا، سىمابىنى قانداق قولغا ئالغىلى بولسۇن. خىيال ئۇچۇرچىسى ئۇنىڭ بۈيۈكلۈكىگە يېتىشەلمەيدۇ. چۈنكى، قۇلاق كور بولسا، قانداق ئاڭلىيالايدۇ. كۆز ئۇنىڭ نۇرلۇق جامالىنى كۆرەلمەيدۇ. ئۇ شۇنداق كەرەملىك زاتتۇركى، غۇرۇرنىڭ كەينىدىن ئەگىشىپ كەتكەن بەندىلىرىنىڭ ئۆزىنى ئېتىراز زېمىنىدا ئۆزىنىڭ مەرھەمەت تەرتىپى بىلەن تەييار قىپتۇ. «ئەي ئىنسان، سېنى مەرھەمەتلىك پەرۋەردىگارنىڭ ئاسىيلىق قىلىشقا نېمە ئالدىدى؟ ئۇ سېنى ياراتتى»^④. چۈنكى، تەڭرىنىڭ «كەرىم» (مەرھەمەت قىلغۇچى، ئەپۇچان، كەرەملىك) سۈپىتىنىڭ قارشى تەرىپىدە يەنە «قەھار» (غەزەپ قىلغۇچى، ئاچچىقلاغۇچى) ۋە «مۇنتەقىم» (ئىنتىقام ئالغۇچى، جازالىغۇچى) دېگەن سۈپىتىمۇ بار. ئالىملار بىلەن جاھىللار، ئادىللار بىلەن زالىملار، ساداقەتمەن ئىتائەتكارلار بىلەن ئاسىي گۇناھكارلار، دوستلار بىلەن دۈشمەنلەر ھەرگىز باراۋەر ئەمەس. تەڭرى ئەلۋەتتە سىياسەت مەيدانىغا كەلتۈرۈپ، ئىتائەتسىز باشباشتاقلارنىڭ جازاسىنى بېرىدۇ.

تەڭرى ئۆز بەندىلىرىگە كۆيۈمچان، رەھىملىك زاتتۇركى، گۇناھكارلارنىڭ تەۋبىسىنى «غۇفران» (كەچۈرگۈچى، مەغپىرەت قىلغۇچى) لىق ئۈمىدى بىلەن: «ئىستىغپار ئېيتىپ پەرۋەردىگارنىڭدىن مەغپىرەت تىلىگىن، چۈنكى ئۇ بەندىلەرنىڭ تەۋبىسىنى قوبۇل قىلغۇچى ئەپۇچان زاتتۇر»^⑤ دەپ ئاشكارا بايان قىلدى.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامغا ۋە ئۇنىڭ ئائىلە تاۋابىئاتلىرىغا ماختاش ۋە مەدھىيەلەر بولسۇن. يارالمىش مەۋجۇداتلارنىڭ ئەڭ ئېسىلى، پەيغەمبەرلەر سۇلتانى ھەزرىتى مۇھەممەد مۇستافا - ئاللا ئۇ زاتقا دۇئا ۋە سالام ئەۋەتكەي - غا سان - ساناقسىز سالام ۋە دۇئا، ھەددۇ ھېسابسىز رەھمەت ۋە تەشەككۈرلەر چاققۇ بولسۇنكى، ئۇ زاتنىڭ ۋۇجۇدقا كېلىشى پۈتكۈل مەۋجۇداتلارنىڭ يارىتىلىشىغا سەۋەبتۇر. ئۇ مۇبارەك زات پۈتكۈل ئالەمدىكى ھەممە مەۋجۇداتلار ئۈچۈن رەھمەتتۇر. نەزم:

خەستە كۆڭۈل نۇشدارۇسى ئەۋجى ئىلەيە ئەبەد،
مەجرۇھ سەنكى مەرھەمۇ بولدى «ئەلەم نەشرەھ»^⑥ مۇدام.

قۇتلۇغ ئاياغنىڭ ھۈرمەتى بولسۇن ئەبەد ئەرشى مەجدد،
چۈن تۇفراغ ئىدى گەردى نەئلىڭ باشمىز ئۈزرە دەۋام.

(خەستە كۆڭۈلنىڭ شىپالىق دورىسى ساڭا ئىبادەت قىلىشتۇر، مەجرۇھ دىلغا «ئەلەم نەشرەھ» ئايىتى

④ «قۇرئانى كەرىم» 82 - سۈرە ئىنقىتار، 6 - ، 7 - ئايەت.

⑤ «قۇرئانى كەرىم» 110 - سۈرە نەسر، 3 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

⑥ «قۇرئانى كەرىم» 94 - سۈرە ئىنقىتار، 1 - ئايەت.

① قول يازمىنىڭ بېشىدىن بىر بەت كەم.

② «قۇرئانى كەرىم» 13 - سۈرە رەئد، 29 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

③ «قۇرئانى كەرىم» 94 - سۈرە ئىنقىتار، 5 - ئايەت.

دائىمىي مەرھەم بولدى. قۇتلۇق قەدەملىرىڭنىڭ ئەبەدىي ھۆرمىتى بولسۇن، ئايىغىڭ تۇپرىقى دائىم بىزنىڭ بېشىمىزدا بولسۇن.

ئۇ سەيپىدەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى، جانلىقلار خۇلاسىسى بولمىش پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ ئەتىر ھىدىلىرىغا تولغان نۇرلۇق مەقبەرىلىرىگە تاڭ شامىلى كەبى يېقىملىق ۋە جان بەخش سالاملار ۋە دۇئالار چاچقۇ بولسۇن. يۇمران گۈل ئۇنىڭ گۈزەل رۇخسارىنىڭ نەمۇنىسىدۇر. ئۇنىڭ جامال غۇنچىسى «ئىنسانلارنىڭ ئەڭ ياخشىسى» ئۇيا - ئەڭلىكىلىرىدىن زىننەتلەنگەن، ئۇنىڭ خۇمار كۆزلىرى «پەيغەمبەرنىڭ كۆزى (ئوڭ - سولغا) بۇرالمىدى، (كۆزلەنگەن نەرسىدىن) ئۆتۈپ كەتمىدى»^① سۈرمىسىنى تارتقاندۇر. نەزم:

گۈل يۈزۈڭ گۈلگۈنە گۈللەر تەبەقى،
زۈلفۇڭغىزنىڭ تارى ئەنەبەر تارى،
بولدى گۈللەر بۇ يۈزۈڭنىڭ ئەرەقى.
ساچىڭنىڭ يىدى سۇنبۇل ئارى.

(گۈل يۈزۈڭ گۈللەر تەبىقىسىنىڭ يۈزىگە ئەڭلىكتۇر، بۇ يۈزۈڭنىڭ تەرلىرىدىن گۈللەر ھاسىل بولغاندۇر، چىچىڭنىڭ تارىسى ئەنەبەردەك، پۇراقلىرى سۇنبۇل ھىدىدەكتۇر.)

ئۇ زاتنىڭ كەرەملىك ئەسھابلىرى ۋە بۈيۈك ئەۋلادلىرىغا ئۇلۇغ - ئۇلۇغ دۇئالار ۋە كاتتا - كاتتا سالاملار بولسۇن. ئۇلارنىڭ ھەربىرى ئىسلامنىڭ ئىززەت ۋە ئىكرامىغا سەۋەبچى ئىدى، ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە دۇئا ۋە سالاملار بولسۇن.

بىلگىن ۋە خەۋەردان بولغىنىكى، بۇ «مەقامات» نى شەرھلەشنىڭ ۋە بۇ سۆزلەرنى ئېچىشنىڭ سەۋەبى شۇ ئىدىكى، ئۇ روھلار ئاسمىنى قۇتۇپىنىڭ ئەۋلادى، ئىلاھىي ھېكمەتلەرنىڭ كانى، پاك كەبىدە ئىستىقامەت قىلغۇچى، ھەقىقەت سىرلىرىنىڭ نامايەندىسى ۋە تەرىقەت يوسۇنلىرىنىڭ نازارەتچىسى، مەرىپەت ئىزلىرىنىڭ ماھىرى، نۇرلار قىبلىسى، سىرلار مەركىزى، ياخشىلارنىڭ ياخشىسى، ئىتائەت نۇرلىرىنىڭ خەزىنىسى، كۆڭۈل ھۇزۇرلىرىنىڭ مەنبەسى ۋە كانى، مەرھەمەتلىك تەڭرىنىڭ تاللىغىنى، تەڭرىگە يېقىنلىقى كۆپ ئاشكارىلانغان ئۇشتۇر خەلىفە - تەڭرى ئۇ زاتنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي - نىڭ كەرەملىك مېۋىسىنىڭ ئەۋلادى، ئۈممەتلەرنىڭ ئەڭ ياخشىسى، ئىلىم - مەرىپەت تەختىنىڭ ئىگىسى، كامالەت ۋە قايغۇ - ھەسرەت گۈرۈھىنىڭ سەركەردىسى غوجا شەھىد خەلىفەم - تەڭرى ئۇ زاتنىڭ روھلىرىغا رەھمەت قىلغاي - ۋە پەزىلەت ئەربابلىرىنىڭ كاتتىسى، ھەقىقەت ۋە كامالەت ئەسھابلىرىنىڭ ھۆججىتى، سادىق ئەمەللىك دوستلارنىڭ نەمۇنىسى، ئىزباسارلار پىرقىسىنىڭ خەلىپىسى خاجە مۇھەممەد ئاقىل - تەڭرى ئۇ زاتنىڭ قەبرىگاھىنى ئەتىر ھىدىلىرىغا تولدۇرغاي - ۋە ئۇ خاسىيەتلىك سائادەت نەزەرلىك كۆزلەرنىڭ نۇرى، ئىنسان ئەۋلادىنىڭ يولباشچىسى، كۆز نۇرلىرىنىڭ باغچىسى نەبىرە خەلىفەم - تەڭرى ئۇ ئەزىزلەرنىڭ مەقبەرىسىنى نۇرلاندۇرغاي - ۋە ئۇ نۇرلۇق شام، ھەسەلدىن تاتلىق مېۋە، ئۇلۇغلار ئەۋلادى، زامان ئەسھابلىرىنىڭ رەھبىرى، ھەر تەرەپتىكى شەرەپ ئىگىلىرىنىڭ شەرەپلىكەكى خەلىفەم خاجە مۇھەممەد تەبئىيەت ھەسەن - ئۇ زاتنىڭ مەقبەرىسى نۇرلۇق بولغاي - ۋە ئۇ ئېسىللىك دەرىخى، ئىزباسارلىق مېۋىسى، پەيغەمبەر ئەۋلادلىرىنىڭ مەرتىۋىسىدە ئورۇن ئالغۇچى، دۆلەت سارىيىنىڭ خەزىنىسى، ئەۋلىيالىققا يەتكەن شاھ ئابىددىن خەلىفەم - ئۇ زاتنىڭ قەبرىسى نۇرلۇق بولغاي، تەڭرى ئۇنىڭغا رەھمەت ۋە بەرىكەت ئاتا قىلغاي - ۋە ئەمىرلەر ئەمىرى، ئالىملارنىڭ مەركىزى، سالىھلارنىڭ دوستى، غەربلارنىڭ قاياشى، بىلىم ئەھلىنىڭ سەردارى، ئۆتكۈر

① «قۇرئان كەرىم» 53 - سۈرە نەعم، 17 - ئايەت.

كۆزلۈكلەرنىڭ سەرۋىرى، دەۋر دەرياسىنىڭ گۆھىرى، ئادىمىيلىك كانىنىڭ جەۋھىرى، مۇرۇۋۋەت ھۈنەرلىك، ئوي - خىياللىرى كەرەملىك ئادالەتنى ياقىلىغۇچى ۋە كامالەت ئىزدىگۈچى، لەقەبلىرىنى بايان قىلىشقا ئېھتىياجى يوق زات دۆلەتشاھ بەگ - ئۆمرى ئۇزۇن، دۆلىتى دائىمىي بولغاي - نەزم:

ئەمرۇل - ئەمان شاھى دارا نىشان، سىكەندەر سىفەت ھاتەمىي زەر فىشان.	يانا مۇندىن ئۆزگە زىرائەت ئىشى، يالىڭ، ئاچلارغا سەخا بەخشىشى.
بولۇپ مەجلىس ئاراي جەمشىددەك، يېتىپ بارچەغە نەفىئى خۇرشىددەك.	بۇ رەڭ فىئىل ئىلە ئۆمرىنى ئۆتكەرىپ، مەدارسۇ مەسجىد ئۆيىن فۈتكەرىپ.
ئەدالەتدە نۇشرۋان، كەيقۇباد، ئىبادەتدە سەر دەفتەرى يا ئىباد.	خۇدا جۈيلۇقىدا ئەردى مۇدام، دېدىم مەن مىڭدىن بىرىن ۋەسسەلام.
ئۆلۈمى دىيانەتدە فازىل ئېرۇر، سەۋادى ئوقۇماقدا كامىل ئېرۇر.	ئايا، كامران ئەھلىنىڭ شاھىسەن، ئۆلۈم ئەھلىنىڭ شاھى دىلخاھىسەن.
ئىبارەت ئوقۇر، مەئنى ئايغان چاغى، فەساھەتدە يەكتا كەمايەنبەغى.	جەھان بارچە ئۆمر ئىلە يار بول، جەھاندارلارغە چۈ سەردار بول.
كى سۆز فەھمىدە بارچەلەردىن ئاشىپ، كۆڭۈل بۇرچىدىن ئەقىل نۇرى تاشىپ.	قىلىپدۇر سېنى دەۋلەت ئەھلىغە شاھ، نەسب ئەۋجىدە ماھى ئەنجۇم سىپاھ.
چۇ تۇغرايى خانلىقىدا دانا بەلەند، رەفىق سۆزلەنىڭ فەھمىدە ئەرجۇمەند.	سەن ئولساڭ سەلاتىنى ساھىبقىران، بولاي مەن ئىشىكىڭدە چۈن پاسبان.
چۇ ئولتۇرغان ئەلگە زۇھۇرى يېتىپ، نۇرى ئەقىلىدىن بارچەغە كەسب ئېتىپ.	ئەگەر شاھ مەھمۇد بولساڭ يانا، ئايازنىڭ بولۇپ چاكەر ئولغۇم ساڭا.
ھەمە ئەھلى مەئنى بىلۇر ئەردىلەر، ھەمە زەۋقۇ تەھسىن قىلۇر ئەردىلەر.	سېنى دەرىلەر ئەل سانى سۇلتان ھۈسەين، ھەمە ئەھلى كۆز بولسا سەن ئىنسانى ئەين.
يوسۇفدەك جەمالى نەمۇدار ئېدى. سۆزىدە جەۋھىرلار ئاسار ئېدى.	كى سۇلتان ھۈسەينىم دېدىم مەن سېنى، نەۋازىش قىلىپ، قىل نەۋايى مېنى.
ئىشىدۇر ئىبادەتدە يەزدانپەرەس، يانا ئەدىل ئىلە بارچەغە دادرەس.	نەۋايىدەك ئولغۇم ساڭا مەدھگۈي، ھەمە ھۈسنۇ خۇلقۇڭدىن مۇ بەمۈي.
قالسا ئاندىن كىتاب ھەم خانلىق، كى ئالىملاغە خەيرۇ ئىھسانلىق.	كى نەچچەند رسالە دېسەم ئاتىڭا، چۇ لايىق سىفەتلەر دېسەم زاتىڭا.

ئىچىمىدە سۆزۈم كۆپدۈرۈر تىلدا ئاز،
 مۇنىڭ بىرلە ئۆتتى ھەمە قىشۇ ياز.
 ۋە لېكىن زەمان ئەھلىنىڭ تەبىئىدىن،
 ھەسەد ئەيلەگەچ، سۆز قاچىپ زېھنىدىن.
 بىرەر تەبىئە ئىمىدادى بولغاي زەمان،
 كۆڭۈل پەرتەۋىگە كېلىپ سۆز ھەمان.
 ۋە گامى بۇ كۆڭلۈم سەفا كەسب ئېتىپ،
 گەھى بىر - ئىكى ھەمكى مەزمۇن تاپىپ.
 ئېتىپ نەزم ئانىڭ ئەمرى ئالىي بىلەن،
 شۇرۇڭ قىل دېگەن ھۆكىمى قالى بىلەن.
 تاپىپ سۆزلەمەك قۇۋۋەتتىن ئاندىن - ئوق،
 دېدى ئۇشېبۇ سۆزلەرنى كۆڭلى سىنۇق.
 ئايا، غافىرى خالىقى زۇل - جەلال،
 ئانىڭ باشىغە مەغپىرەت نۇرى سال.
 سەلامەت تۇتۇپ بەر ئۇزاق ئۇمر ئاڭا،
 ئوشۇل ئۇمرىدە قىلسۇن تائەت ساڭا.
 سەنا ئەيلە، مەنسۇر، دۇئاگۈي بول،
 ئانىڭ خۇبۇغىغە تەلەبجۈي بول.

(سانادەتلىك ئەمىر - ئۆمىرلارنىڭ دارادەك بۈيۈك، ئىسكەندەر سۈپەتلىك، ئالتۇن چاچقۇچى
 ھاتەمدەك سېخىي پادىشاھى؛
 ئۇ خۇددى پادىشاھ جەمىئەتتە مەجلىسلەرنىڭ زىننىتى بولدى. ھەممەيلەنگە گويىكى قۇياش نۇرىدەك
 پايدا - مەنپەئەت يەتكۈزدى.
 ئادالەتتە نۇشروۋان ۋە كەيقۇباددەكتۇر، ئىبادەتتە ھەممىنىڭ ئالدىنىقسىدۇر؛ دىيانەت ئېلىدە
 پىشقان، ئوقۇشتا كامىلدۇر.
 ئىبارەت ئوقۇغان ۋە مەنە ئېيتقان ۋاقتىدا پاساھەتتە يەككە - يېگانىدۇر.
 سۆز ئىلمىنى چۈشىنىشتە ھەممەيلەندىن ئېشىپ چۈشكەن، ئۇنىڭ كۆڭۈل بۇرجىدىن ئەقىل
 نۇرلىرى تولۇپ تاشقاندۇر.

خانلىق نىشانلىرىدە بىلىمى يۇقىرى، يېقىملىق سۆزلەرنى فەملىشكە ماھىر؛
 ئولتۇرغانلارنىڭ ھەممىسىگە ئۇ نامايان بولسا ئۇنىڭ ئەقلىدىن ھەممەيلەنگە نۇر ھاسىل بولىدۇ.
 مەنە ئىگىلىرىنىڭ ھەممىسى ئۇ زاتنى بىلەتتى، ھەممەيلەن ئۇنىڭدىن زوقلىناتتى، ئۇنىڭغا ئاپىرىن
 ئېيتاتتى.
 ئۇنىڭ چىرايى گويىكى يۈسۈف ئەلەيھىسسالامنىڭ چېھرىدەك نامايان بولاتتى، سۆزلىرىدىن ئۈنچە -
 جاۋاھىرلار چېچىلاتتى.
 ئىبادەتتە قىلىدىغان ئىشى خۇداگۈيلىق ئىدى، يەنە ئادالەت بىلەن ھەممەيلەننىڭ دادىغا يېتەتتى.
 كىتاب ۋە خانلىق ئىشىدىن باشقا، ئۇنىڭ قىلىدىغان ئىشى ئالىملارغا خەير - ئېھسان قىلىش
 ئىدى.

يەنە زىرائەت ئىشلىرى، يېلىڭ، ئاچلارغا ساخاۋەت قىلىش ئىشلىرى؛
 ئۆمرىنى ئاشۇنداق ئىشلار بىلەن ئۆتكۈزگەنىدى، مەدرىسە، مەسچىد ئۆيلىرىنى سېلىپ
 پۈتكۈزگەنىدى.
 دائىم تەڭرى رىزاسىنى ئىزدەيتتى، مەن پەقەت بۇنداق ئىشلاردىن مېڭىدىن بىرسىنى دېدىم، خالاس.
 ئەي، سەن بەختىيارلارنىڭ شاھىسەن، ئىلىم ئەھلىنىڭ ياخشى كۆرگەن پادىشاھىسەن.
 جاھانلا بولىدىكەن، ئۆمۈر ساڭا يار بولسۇن، جاھاندارلارنىڭ سەردارى بولغىن.

تەڭرى سېنى دۆلەتمەنلەرگە پادىشاھ قىپتۇ، يۇقىرى مەنسەپ بىلەن ھېسابسىز قوشۇنغا ئىگە قىپتۇ.
سەن سۇلتان ساھىبقران بولساڭ، مەن ئىشىكىڭدە پاسىبان بولاي؛
ئەگەر سەن پادىشاھ مەھمۇد بولساڭ، مەن ئاياز بولۇپ، خىزمىتىڭنى قىلاي؛
سېنى كىشىلەر ئىككىنچى سۇلتان ھۈسەين دېيىشىدۇ، ھەممە كىشى كۆز بولسا، سەن ئىنساننىڭ
كۆزىسەن.

مەن سېنى سۇلتان ھۈسەينىم دەيدىم، سەن ماڭا ئىلتىپات قىلىپ، مېنى نەۋايى قىلغىن.
مەن ساڭا نەۋايىدەك مەدھىيە ئېيتاي، بارلىق گۈزەل خۇلقلارنىڭنى بىرمۇبىر بايان قىلاي.
سېنىڭ نامىڭغا بېغىشلاپ نەچچىلىگەن كىتابلارنى يازسام، سېنىڭ زاتىڭغا لايىق سۈپەتلەرنى
ئېيتسام؛

ئىچىمدە سۆزلىرىم كۆپ، لېكىن تىلىمدا ئاز؛ شۇنىڭ بىلەن نەچچە قىش - يازلار ئۆتۈپ كەتتى.
زامان ئەھلىنىڭ تەبىئىتىدىن ھەسەتخورلۇق جۇش ئۈرۈپ تۇرغاچقا، زېھنىمدىن سۆزمۇ قېچىپ
كەتتى.

بەزىدە ئىستېداتىم مەدەتكار بولغاچقا، كۆڭۈل يورۇقلۇقىغا سۆزلەر پەيدا بولاتتى.
بەزىدە كۆڭلۈمگە پاكلىق ھاسىل بولۇپ، بىر - ئىككى مەزمۇن ئايان بولاتتى.
مەن ئۇنىڭ باشلا دېگەن ئالىي پەرمانى بىلەن ئۇنى نەزم قىلاتتىم؛
مەن كۆڭلى سۇنۇق ئۇنىڭدىن سۆزلەش قۇۋۋىتىگە ئېرىشىپ، بۇ سۆزلەرنى دەيدىم.
ئەي مەغپىرەتلىك، ئۇلۇغ پەرۋەردىگارم، ئۇنىڭ بېشىغا ئەپۈ ۋە مەغپىرەت نۇرىنى ياغدۇرغايىسەن.
ئۇنى سالامەت قىلغىن، ئۇنىڭغا ئۇزۇن ئۆمۈر بەرگىن، ئۇ بۇ ئۆمىرىدە ساڭا تائەت - ئىبادەت
قىلسۇن.

ئەي مەنسۇر، شۈكۈر - سانا ئېيتقىن، ئۇنىڭغا دۇئا قىلغىن، ئۇنىڭغا ياخشىلىق تىلىگىن.

ئۇ زاماننىڭ مۇبارەك خىسلەتلىك گۈزىلى ۋە دەۋرنىڭ قۇتلۇق پائالىيەتلىك يېگانىسى - ئاللا ئۇنىڭ
سايىسىنى ئۇزاققىچە داۋام قىلدۇرغاي - نىڭ مەدھىيەسىدە، ئەي ۋىلايەتلەر بايرىقىنىڭ پارسى،
ئۇلۇغلۇق قەلىمىنىڭ مەكتۇبى، ۋىلايەت ئىسكەندەرنىڭ نۇرلۇق ئەينىكى، ھىدايەت جەمىشىدىننىڭ
جاھاننى ئايان قىلغۇچى جامى، خەلىپىلىك قۇتۇبىنىڭ قىممەت باھالىق گۆھىرى، سۆز توپلىمىنىڭ
ئېگىز مەشئىلى، ھۆكۈمرانلىق مەيدانىنىڭ جەۋلانكار چەۋەندازى، ئادالەت بوستانىنىڭ خۇش ئاۋازلىق
بۆلبۈلى، ئىلىم كىتابىنىڭ ھىمايىچىسى، ئادالەت بوستانىنىڭ سايىسى، شان - شەرەپ گۈرۈھىنىڭ
كامالەت ئىگىسى، نەسەب جامائىتىنىڭ ئۇلۇغى، ئەمىرلەر بۆلىقىنىڭ تامچىسى، ئىزباسارلار قەلىمىنىڭ
سىزمىسى، يەنى ئەزىز ۋە سۆيۈملۈك پەرزەنت ئوسمانشاھ بەگ ئىبنى دۆلەتشاھ بەگ - دۆلىتى ئەبەدىي،
مەملىكىتى دائىمىي بولسۇن - نەزم:

سەفا بابىدا كۆڭلى شەمى خەبىر،
ۋەفا سانىدا بارچەغە دىلپەزىر.

نەسەبە ئېرۇر ئالىي بۈزۈرگ نەزاد،
ھەسەبە داغى خاجەئى پاك زاد.

ئوغۇلنى ئاتا سىيرى دەپدۈر نەبىي،
چۈ كۈن رەۋشەن ئولسە جەھان خۇش كەبى.

كىچىكىدىن شەرىئەت شىئار ۋەرزىشى،
ئوقۇپ ئىلىم فەزل ئىستەمەكدۇر ئىشى.

باباۋۇ بابا شاھلارغا ۋەزىر،
ئاتاسى ئەمىرۇ ئۆزى ھەم ئەمىر.
ئانا جانىبىدىن ئەمىرلەرگە شاھ،
ئاتا نىسبەتىدىن ئېرۇر ئالىي جاھ.
ئىكى جانىبىدىن قەۋى ھالدۇر،
سىكەندەر كەبى شەئىدە فالدۇر.
بۇ شەھلىق خەتتىنىڭ ئېرۇر خاتەمى،
خەۋانمەردلىك بابىدا ھاتەمىي.
تەۋازىئ ئەدەبىدە داغى كان ئېمىش،
چۇ خۇشخۇيلۇق سانى ئۇسمان ئېمىش.
ئەزەل كۈندە شەھلىق مۇناسىب ئېدى،
ئانىڭ چۇن خۇدايىم ئاتىن شەھ دەپدى.
ئاڭا بەرسۇن ھەق دەۋلەتى مۇستەدام،
ئاتا ئورنىدا بولسۇن قايىم مەقام.
ئاتا مەئىنىسى قىلسۇن ئاندىن زۇھۇر،
ئۇشول مەئىنى ئىلە كۆڭلى تاپسۇن سۇرۇر.
خۇداۋەند ئاڭا دىنۇ دەۋلەت بېرىپ،
جەھاندار قىلسۇن ھۆكۈمەت بېرىپ.
دىيانەتدا بولسۇن بەسىي كامران،
ئەدالەتدە قىلسۇن شەھى ھۆكمران.
قەۋى بازۇلۇغ بولغاي ئول دەستى رەس،
(نەسەب جەھەتتە يۇقىرى ۋە كاتتىلار ئەۋلادى، شان - شۆھرەتتىمۇ پاك غوجىلاردىن ئىدى.
كىچىكىدىن باشلاپ ھەممە ئىشلىرىدا شەرىئەتكە ئەمەل قىلاتتى، ئىلىم ئوقۇپ، پەزىلەت
ئىستەيتتى.
پاكلىق جەھەتتە ئۇنىڭ كۆڭلى بىلىم شامىدەك روشەن، ۋاپادارلىق جەھەتتە ئۇ ھەممە كىشىگە
ياقىدۇ.
پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام، ئوغۇل ئاتىسىنىڭ مەجەز - خۇلقىنى تارتىدۇ، دەپتىكەن، خۇددى قۇياش
يورۇسا، جاھان گۈزەل بولغىنىدەك.)

ئەدۈسىنى قىلغاي ئاياغىدا خەس.

شۇجاھتدە رۇستەم نىشان ئولغۇسى،
زىيافەتدە نادىر زەمان ئولغۇسى.

ھەمە ۋەقتدە شەيخى خاتىر بولۇپ،
ئىبادەتتە مەشغۇلۇ شاكىر بولۇپ.

ئاتاۋۇ ئانا جەمئ ئىلە مۇستەقىم،
ئۆزىنىڭ دىيارىدا بولسۇن مۇقىم.

ئۇلار ھەققىدە مەن دۇئا ئەيلەرەم،
ئىجابەت قىلۇر ئەردىلەر زۇل - كەرەم.

بۇلار ۋەسىقىنى مەن دەپسەم ئايۇ يىل،
تۈگەنمەس ئۇلار ۋەسىقىدە قالۇ قىل.

نەچە مەدھ قىلسام ياراشۇر مۇڭا،
چۇ كۆپ ياخشىلىق يەتتى ئاندىن ماڭا.

ۋە لېكىن غەرەزدىن يىراق قالغامەن،
شۇرۇت ئەتمەكىمدە ئۇزاق قالغامەن.

بۇ مەنزۇمەنى قانچە ئەتسەم ئۇزاق،
تۈگەنمەس بۇ كۆڭلۈمدە دەردۇ فىراق.

غەرەزنى قويۇپ مەشغۇل ئولماق ئەجەب،
ئەمىر سۆزلەرى تەئخىر ئولماق ئەجەب.

قويۇپ سۆزنى، مەنسۇر، مەقسەدغە يۈز،
ئەمىر ئەمىرىغە يون قەلەم، خامە سۈز.

ئۇنىڭ ئاتا - بوۋىلىرى ئەۋلادمۇ ئەۋلاد شاھلارغا ۋەزىر بولغان. ئۇنىڭ ئاتىسى ئەمىر ئىدى، ئۆزىمۇ ئەمىردۇر.

ئۇنىڭ ئانا تەرەپ ئەجدادلىرى ئەمىرلەرگە شاھ بولغان، ئاتا تەرەپ ئەجدادلىرىمۇ ئالىي مەنسەپلەرگە ئىگە بولغان.

ھەر ئىككى تەرەپتىن ئەجدادلىرى كۈچلۈك ۋە بۈيۈك كىشىلەردۇر. ئۇنىڭ شان - شەۋكىتى ئىسكەندەر كەبىدۇر.

ئۇ شاھلىق خېتىنىڭ مۆھۈرىدۇر، ساخاۋەتتە ھاتەم كەبىدۇر.

ئۇ ئەدەپ - تاۋازۇنىڭ كانىدۇر. خۇشخۇيلۇقتا ھەزرىتى ئوسمان كەبىدۇر.

ئەزەلدىنلا شاھلىق ئۇنىڭغا مۇناسىپ ئىدى. شۇڭا، ئۇنىڭ ئېتىنىمۇ شاھ دەپ ئاتىغانىدى.

تەڭرى ئۇنىڭغا مەڭگۈلۈك دۆلەت بەرسۇن، ئاتىسىنىڭ ئورنىدا بەرقارار بولسۇن.

ئاتىسىنىڭ خۇي - ئەپئالى ئۇنىڭدىن زاھىر بولسۇن، بۇ خۇلقلار بىلەن كۆڭلى شادلىققا ئېرىشىسۇن.

تەڭرى ئۇنىڭغا دىن ۋە دۆلەتنى بېرىپ، ھۆكۈمەتنى بېرىپ، جاھاننى ئىدارە قىلغۇچى قىلسۇن.

دىيانەت بىلەن مۇرادىغا يەتسۇن، ئادالەت بىلەن ھۆكۈم سۈرسۇن.

بىلەكلىرى، كۈچلۈك، قوللىرى قۇۋۋەتلىك بولسۇن، دۈشمەنلىرىنى ئاياغ ئاستىدا خەستەك قىلسۇن.

شىجائەتتە رۇستەمدەك بولسۇن، زىياپەتتە زامانىنىڭ يېگانىسى بولسۇن.

ئاتا ۋە ئانىسى ھەم جەمەتلىرى بىلەن ئۆز دىيارىدا مۇقىم بولسۇن.

ئۇلار ھەققىدە مەن دۇئا قىلغايەن، كەرەملىك تەڭرىم ئىجابەت قىلغاي.

ئۇلارنىڭ سۈپەتلىرىنى ئاي - يىللاپ سۆزلىسەممۇ، ئۇلارنىڭ ياخشى سۈپەتلىرى ھەققىدىكى سۆزلەر تۈگىمەيدۇ.

ئۇلارنى قانچە مەدھىيەلىسەم يارىشىدۇ، چۈنكى ئۇلاردىن ماڭا كۆپ ياخشىلىقلار يەتتى.

لېكىن، مەقسەتتىن يىراقلاپ كېتىۋاتمەن، باشلايدىغان ئىشىمدىن ئۇزاققا قېلىۋاتمەن.

بۇ نەزمنى قانچە ئۇزۇن يازساممۇ، لېكىن كۆڭلۈمدىكى دەرد - پىراقلىرىم تۈگىمەيدۇ.

ئەسلىي مەقسەتنى تاشلاپ قويۇپ، باشقا ئىشلار بىلەن مەشغۇل بولۇش، ئەمىرنىڭ سۆزلىرىنى كېيىنگە سۈرۈش ئەجەبلىنەرلىك ئىش.

ئەي مەنسۇر، ئەمدى بۇ سۆزنى قويۇپ، مەقسەت تەرەپكە يۈزلەنگىن، ئەمىرنىڭ سۆزلىرى ئۈچۈن قەلىمىڭنى يونۇپ، ئۇچلىغىن.

يۇقىرىدا ئىسمى زىكىر قىلىنغان ئالىي مەرتىۋىلىك بۇزۇكۋار ئەمىر كەمىنە ئىقتىدارسىز ۋە

ئىستېداتسىز بىچارە بەندە ئەبۇ مەنسۇردىن «ئەنسۇت - تالىبىن» (تالىپلار قاياشى) ناملىق بۇ كىتابنى

تۈركىي سۆزلەر بىلەن ئوچۇق ۋە روشەن قىلىشنى ئىلتىماس قىلىپ، پەرمانلىرى چۈشكەچكە، پېقىر بۇ

شەرەپلىك بۇيرۇقتىن باش تارتالمىدىم. كۈچلۈك پەرمانلىرىنىڭ قۇۋۋىتى ۋە بۇ ئۇلۇغ ئىشنىڭ

ئەندىشەسى باشقا غەم - ۋەھىمىلەرنى كۆڭۈلگە يېقىن يولاتمىدى. بەلكى ئىلتىماسلىرىنىڭ خۇشاللىقى ۋە

نەپەسلىرىنىڭ نۇرى كۆڭۈل ھۇزۇرىغا يارقىنلىق ۋە كۆزنىڭ قۇسۇرىغا يورۇقلۇق بېغىشلاپ، پېقىرنى

ئەۋلىيالار زىكىرى قوشۇنىغا خادىم ۋە تەڭرى يولىدىكىلەرنىڭ پىكىرلىرى گۈرۈھىغا مۇلازىم قىلغۇچقا، بۇ

پەرماننىڭ خەتىرىگە مەردانە قەدەم قويدۇم ۋە يۈرەكلىك ھالدا قەلەم يونۇدۇم. ئۇنداق بولمىسا، بۇ

ئەرزىمەس زەررىچىنىڭ ۋە خارۇزار بەندىنىڭ بۇ بۈيۈك دىيارنىڭ ئەھۋالىنى دېمەككە نېمە ھەددى بولسۇن، بۇ سىپايان ۋادىنىڭ سۈپەتلىرىنى پۈتمەككە نېمە ماجالى بولسۇن. بەلكىم ئۇ ھەزرەتنىڭ تىرىشچانلىقلىرى پېقىرنى زوق - ھاياجانغا سېلىپ، كۆڭۈل خاھىشلىرى شەۋقى ئىشتىياققا سېلىپ، مەنە كېلىنىنى سۆز چېدىرىدىن چىقىرىپ نامايان قىلدى. ئىلاھىي پەيزنىڭ چەكسىز بېغىدىن ئىنايەت شاماللىرى يېتىپ، ئىنچىكە ۋە مۈشكۈللۈك غۈنچىلىرىدىن بايان ۋە روشەنلىك گۈللىرىنى ئېچىلدۈردى. «ھەربىر نەرسىنىڭ ئېتى ئاسماندىن چۈشىدۇ» دېگەن مەزمۇن بويىچە «رەفقۇت - تالىبىن» (تالىپلار دوستى) ناملىق بۇ كىتاب «ئەنسىۋت - تالىبىن» ناملىق كىتابتىن ۋۇجۇدقا كەلدى. ئەگەر بۇنىڭدا ھەرقانداق خاتالىق ياكى سەۋەنلىك سادىر بولغان بولسا، بارلىق ئۆلىمالار ۋە ياخشى سۈپەتلىك ياشلاردىن تۆۋەنچىلىك بىلەن ئۆتۈنۈشۈم ۋە ياخشى ئۈمىدىم شۈكى، ئۇنى ئەپۇ قەلىمى بىلەن ئۆزگەرتىپ، ئىلتىپات قەلىمى بىلەن سىزىپ، تۈزىتىپ چىققاي. پۈتكۈل ئالەملەرنىڭ پەرۋەردىگارى بولغان ئاللا خالىسا، «تەڭرىگە تەۋەككۈل قىلىمىز، تەڭرى بىزنىڭ ئەڭ ياخشى ئىگىمىز، ئەڭ ياخشى مەدەتكارىمىز».

بىلىش ۋە ئاڭلاش كېرەككى، ئۇ ئۇلۇغلۇق گۈلشىنىنىڭ بۆلبۈلى، دوستلۇق بېغىنىڭ سۈمبۈلى، ياخشى ئىشلارنى توپلىغۇچى، ئېسىل خەۋەرلەرنى يىغقۇچى خاس كىشىلەرنىڭ خادىمى، مەخدۇمىزادىلەرنىڭ دوستى، ماقالىلەرنىڭ مۇئەللىپى، كىتابلارنىڭ يازغۇچىسى، تەڭرىگە مەقبۇل بولغۇچى ۋە ئىنسانلارغا مەنپەئەت يەتكۈزگۈچى مىرزا شاھ مەھمۇد ئىبنى مىرفازىل چۇراس - تەڭرى ئۇ زاتنىڭ گۈناھلىرىنى كەچۈرۈپ، ئۇنىڭغا جەننەتتىن ئورۇن بەرگەي - مۇنداق دەيدۇ: شۇ نەرسە ئېنىق ۋە روشەندۈركى، پەيغەمبەرلىك مەرتىۋىسىدىن قالسىلا، ئىنسانىيەتنىڭ ئىستېدات جەۋھىرىدە ئالەم ئاجايىباتلىرى ۋە سۆزلىرى ئىچىدە ھېچ مەرتىۋە مەخسۇس ئەۋلىيالىق دەرىجىسىدەك ياخشى ۋە ئەۋزەل بولالمايدۇ. ھېچ مەنزىل تەڭرىنىڭ يېقىن كىشىلىرىنىڭ مەنزىلىدەك ۋە كۆلىبلىرىدەك يېقىملىق ئەمەس. ئۇلار تەڭرى تائالانىڭ زاتىدا يوقىلىپ، ھەق تائالانىڭ ئەبەدىيلىكى بىلەن ئەبەدىيلىك مەرتىۋىسىگە يەتكەندۇر. ئۇلار ھەقىقىي ئىنسانلارنىڭ كۆز نۇرى، ياخشىلىق بېغىنىڭ گۈل - چېچەكلىرى، ئىككى ئالەم سەدىپىنىڭ سەرخىل گۆھەرلىرى، ئىنسانىيەت مۇۋەپپەقىيىتىنىڭ پەيز بېغىشلىغۇچى يېقىملىق سەلكىنى، كەشپىيات ۋە مەرىپەت چېمەنىنىڭ بۆلبۈللىرى، زوق ۋە ۋىجدان گۈلشىنىنىڭ گۈللىرى؛ ئۇلار ئىمان ھەقىقىتىگە ئېرىشكەن ۋە تەڭرىگە يېقىنلىق نۇرى بىلەن جۇلالانغاندۇر.

بولۇپمۇ ھەقىقەت يۈكسەكلىكىنىڭ لاجىنى، شەرىئەت تەختىنىڭ پاكىز كىشىسى، مەرىپەت ئاسمىنىڭ ئالەمنى ئىللىتقۇچى قۇياشى، مۇھەببەت شەھەرلىرىنىڭ نۇرلۇق ئېيى، تەرىقەت ماشايخلىرىنىڭ پېشۋاسى، سىياسەت ئىگىلىرىنىڭ يولباشچىسى، مەرىپەت ئەھلىنىڭ سۇلتانى، ۋەھدانىيەت ئەھلىنىڭ ھۆججىتى، ئەۋلىيالىق دەرياسىغا يېتىشكۈچى ۋە جاھانپەخشلىكتە كارامەت ئەۋجىگە چىققۇچى، ئەۋلىيالارنىڭ پاك پاناھى، پاك كىشىلەرنىڭ دوستى، يەنى ھەزرىتى خاجە مۇھەممەد ئەبەيدۇللا ئىبنى خاجە مۇھەممەد يەھيا خاجە شادىي خاجە دەپ شۆھرەت قازانغان - تەڭرى ئۇنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي - بۇ مۇبارەك ۋە شەرەپلىك زات بولسا سۈپەتلەش بىھاجەت، ئۇ زاتنىڭ ھەقىقىي لەتىپىلىرى تەرىپ ۋە ماختاشلاردىن يۇقىرىدۇر. نەزم:

ئەگەر ئەتسەم ھالۇ جەددىن بەر دەۋام،
يۈز قىيامەت ئۆتكۈسى، بولماس تەمام.

(ئۇنىڭ ۋە جەددى - جەمەتلىرىنىڭ تەرىپ - تەۋسىيىنى قىلسام، يۈز قىيامەت ئۆتكۈچە تۈگىمەيدۇ.)
ئۇ بۇزۇكۋارنىڭ سۈپەتلىرىنى بايان قىلساق، ئۇنىڭ ئەھۋاللىرىنىڭ تەپسىلاتى ھەممىگە تونۇشلۇققا
ۋە مەشھۇرلۇققا تۆتىنچى ئاسماندىن تۇغقان قۇياش كەبىدۇر. گويا تۆتىنچى بۇرجىدىن تۇغقان قۇياشتەك
نۇرانىدۇر. تىلى مەجرۇھ قەلىمىنىڭ مىڭ - مىڭ يىللار ئۆتكۈچە يازسىمۇ، ئۇنىڭ كامالەتلىرىنىڭ
بايانىدىن مۇقەددىمىنىڭ بىر چېكىتىنى ئايان قىلالغۇدەك نېمە ماجالى بولسۇن. تاكى زامان ئاخىرىغىچە
ئۇنىڭ كەشپۇ كارامەتلىرىنى قىسقىچە بايان قىلىپ پۈتكۈزەلەيدىغانغا بۇ ئاجىز تىلدا نېمە ئىمكان
بولسۇن. لېكىن، ئەقىدە - ئىخلاسىنىڭ يۇقىرىلىقى تەقەززاسى جىمجىتلىق مۆھۈرىنى تىلىمغا بېسىپ،
سۈكۈت قىلىپ، ئۈندىمەي تۇرۇشقا يول قويمىدۇ، ئامالسىز بۇ بىقارار كۆڭلۈمنى نالە - زارغا، كېكەچ
تىلىمنى سۆزلەشكە مەجبۇر قىلىدۇ. توغرا، ئوتنىڭ ھارارىتى ئىتتىك بولۇپ، سۇنىڭ قاينىشى كۈچەيسە
قازاننىڭ تۇۋىقىنى كۆتۈرىدۇ، ئىختىيارسىز ھالدا پىخىلداپ قاينىغان ئاۋازى ئاشكارا بولىدۇ. شۇنىڭ
ئۈچۈن، ئۇ ھەزرەتنىڭ زاھىرىي نەسەبلىرى ۋە مەنىۋى نەسەبلىرى ھەققىدە تۇغۇلۇشى ۋە ۋاپاتى ھەققىدە
بىر كىتابچە تۈزۈش ئارزۇسى كۆڭلۈمگە چۈشتىكى، بۇ ئارقىلىق ئۇ ئەۋلىيالار پېشۋاسىنىڭ مۇبارەك
ئىسمى زامان سەھىپىسىدە مۇقىم ۋە بەرقارار ھالەتتە قېلىپ قالغاي. گەرچە بۇ ئېتىبارسىز تۇپراق
زەررىچىسىدەك بەندىنىڭ قەلەم قارىسىنى ئىستېدات قەغىزىگە چۈشۈرگۈدەك ماجالى ۋە بۇ ئۇلۇغ
سۈرەتكە بىر ھەرپ سىزىلغۇدەك ھەپسىلىسى يوق بولسىمۇ، لېكىن ئۇ ھەزرەتنىڭ شەۋق - ھاياجانلىرى
بىلەن بىتاقەت بولۇپ، سۇ ئۇزۇشنى بىلمەي تۇرۇپ ياكى دەريانىڭ ئەھۋالىنى چۈشەنمەي تۇرۇپ، پىكىر
كېمىسىنى مۇھىت دېڭىزىغا سېلىپ، ئۇنىڭ قايناملىرىدا باشقىلارنىڭ قانداق ئايلىنىشىدىن خەۋەرسىز
بولۇپ، ۋەھىملىك دولقۇنلارنىڭ قورقۇنچىسىدىن ئەقىل - ئىدراكىنى يوقىتىپ، بۇ ھالەت تەسىرىدىن
ھالسىزلىنىپ، تۇپراققا تەڭ بولىدۇ. «كىمكى كىتاب تۈزسە ئۆزىنى تەنە ۋە مالا مەت ئوقىغا نىشانە قىلغان
بولسۇن» دېگەن مالا مەتنى بېشىمغا ئېلىپ، بۇ ئېگىز تەختكە ۋە قۇتلۇق مەقسەتكە يۈزلىنىپ، بۇ ئۇلۇغ
ئىشقا يۈرەكلىك ھالدا قەدەم قويدۇم ۋە بۇ كىتابنى تۈزۈپ چىقتىم. بۇنىڭغا «ئەنسۇت - تالىبىن» دەپ
ئات قويدۇم. بۇ كىتاب بىر مۇقەددىمە، ئىككى باب، توققۇز پەسىل ۋە بىر خاتىمىدىن تەركىب تاپتى.
مۇقەددىمە قىسمى ھەزرەتنى ئەزىزلەر - تەڭرى ئۇلارنىڭ سىرلىرىنى پاك قىلغاي، مەقبەرىلىرىنى ئەتىر
ھىدىلىرىغا چۆمدۈرگەي - نىڭ زاھىرىي نەسەبلىرى ۋە مەنىۋى نەسەبلىرى ھەققىدە. بىرىنچى باب توغرا
بولدىكى، خەلىپىلەر - تەڭرى ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە جەننەتتىن ئورۇن بەرگەي - نىڭ بايانى، بولۇپمۇ
ھەزرەتنى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ تۆت بۈيۈك دوستى ۋە بەزى ئائىلە ئەھلىلىرى - تەڭرى ئۇلارنىڭ
ھەممىسىدىن رازى بولسۇن - نىڭ ۋەقەلىرىنىڭ بايانىدۇر. بۇ باب بەش پەسىلگە بۆلۈنىدۇ. بىرىنچى
پەسىل مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرەتنى ئەبۇ بەكر سىددىق - تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي - نىڭ
خەلىپىلىكى ۋە كارامەتلىرى ھەققىدە؛ ئىككىنچى پەسىل مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرەتنى ئۆمەر فارۇق -
تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي - نىڭ خەلىپىلىكى ۋە ئادالەت پەزىلەتلىرى ھەققىدە؛ ئۈچىنچى پەسىل،
مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى، ئىككى نۇر ئىگىسى ھەزرەتنى ئوسمان - تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي - نىڭ
خەلىپىلىكى ۋە مەرتىۋىلىرى ھەققىدە؛ تۆتىنچى پەسىل مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرەتنى ئەلى مۇرتازا -
تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي - نىڭ خەلىپىلىكى ۋە ئادەتتىن تاشقىرى ئىشلىرى ھەققىدە؛ بەشىنچى
پەسىل، ھەزرەتنى ئىمام ھەسەن - تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي - دىن سەككىزىنچى ئىمام ئەلى مۇسا

رىزاغىچە بولغان ئىماملار — تەڭرى ئۇلارنىڭ ھەممىسىدىن رازى بولغاي — نىڭ خەلىپىلىكى ۋە ئىماملىق ئەھۋاللىرىنىڭ بايانى ھەققىدە. ئىككىنچى باب تەرىقەت ماشايخلىرىنىڭ ئەھۋالى ھەققىدە بولۇپ، بۇلار ئەزىز ۋە شەرەپلىك زاتلاردۇر. بۇ ھەققىدە يېزىلغان كىتابقا «سىلسىلە تۈز — زەھەب» (ئالتۇن زەنجىر) دەپ ئات قويۇلغان. ئاشۇ زاتلارنىڭ كارامەتلىرى ۋە ئادەتتىن تاشقىرى ئىشلىرى ھەققىدىكى باياندىن ئىبارەت بولۇپ، بۇ باب تۆت پەسىلگە بۆلۈنىدۇ. بىرىنچى پەسىل بەزى ماشايخلارنىڭ ئەھۋالى ھەققىدىكى بايان بولۇپ، ھەزرىتى شەيخ ھەسەن بەسرىي — تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي — دىن تاكى ھەزرىتى خاجە يۈسۈف ھەمەدانىي — تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي — غىچە ئۆتكەن ئەۋلىيالارنىڭ بايانى؛ ئىككىنچى پەسىل ھەزرىتى خاجە يۈسۈف ھەمەدانىيىدىن تاكى بۈزرۈكۋار خاجە باھائۇل — ھەققۇد — دىن نەقىشەندى — تەڭرى ئۇ ئەزىزنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي — غىچە ئۆتكەن ئەۋلىيالار ھەققىدە؛ ئۈچىنچى پەسىل بۈزرۈكۋار خاجە — ئۇنىڭ سىرلىرى مۇقەددەس بولغاي — دىن تاكى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەبدۇللا خاجەم پادىشاھنىڭ ئاشكارا بولغان زامانىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئۆتكەن بۈزرۈكۋارلار — تەڭرى ئۇلارنىڭ مەقبەرىلىرىنى ئەتىر ھىدىلىرىغا چۆمدۈرگەي — نىڭ بايانى؛ تۆتىنچى پەسىل دەۋرنىڭ ئەۋلىياسى، زامانىنىڭ يەكتاسى، ئۈممەتنىڭ يولباشچىسى، مەزھەبىنىڭ شامى، ئۈممەتنىڭ مەشئىلى، تەرىقەت قۇياشى، ھەقىقەتنىڭ تولۇن ئېيى، يەنى ھەزرىتى خاجە مۇھەممەد دۇللاھ خاجەم پادىشاھ — تەڭرى ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي — نىڭ قىسقىچە ئەھۋاللىرى، دەرىجىلىرى ۋە بەزى كارامەتلىرىنىڭ بايانى، ھەزرىتى دانيال خاجەم باشلىق ئەزىزلەر — ئۇلارنىڭ دۆلىتى ۋە ئۆمرى ئەبەدىي داۋام قىلغاي — نىڭ پەزىلەتلىرى، ئادەتتىن تاشقىرى ئىشلىرى، جۈرئەتلىرى، زېرەكلىكلىرى ۋە ھىممەتلىرى ھەققىدە ۋە خاجەم پادىشاھنىڭ شەرەپلىك ئىسلامىنى ۋە توغرا دىننى راۋاجلاندۇرغانلىقى ھەققىدە.

ئالدى بىلەن ھەزرىتى ئىشان، يەنى خاجەم پادىشاھ — تەڭرى ئۇنىڭ سىرلىرىنى پاك قىلغاي — نىڭ زاھىرىي نەسەبلىرى ھەققىدە توختىلايلى:

ھەزرىتى ئىشان ھەزرىتى خاجە مۇھەممەد يەھيا خاجەم پادىشاھنىڭ پەرزەنتىدۇر. ئۇ زات زامان ئەۋلىياسى ھەزرىتى خاجە ئىسھاق ۋەلى خاجەم پادىشاھنىڭ پەرزەنتىدۇر. ئۇ زات ھەزرىتى مەۋلانا ئەھمەد خاجەگى كاسانىي، يەنى ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەم — ئۇنىڭ سىرلىرى مۇقەددەس بولغاي — نىڭ ئەڭ كىچىك پەرزەنتىدۇر. ئۇ زاتنىڭ نەسەبى ئۈچ ۋاستە بىلەن مەۋلانا بۇرھانىددىن خالغا يېتىدۇ. مەۋلانا بۇرھانىددىن خال ئىنتايىن يۇقىرى كامالەت ھاسىل قىلغان، ئىستېداتلىق ئۇلۇغ زات ئىدى، ئۇ زات ئەۋلىيالىق مۇقامىغا يەتكەن سۇلتان بۇرھانىددىن قىلىچىنىڭ ئەۋلادلىرىدىندۇر.

ھەزرىتى سەييىد كەمالىددىن مەجنۇننىڭ نەسەبلىرىنىڭ ئەھۋالى مۇنداق:

ھەزرىتى سەييىد كەمالىددىن سەييىد جەلالىددىننىڭ ئوغلى، ھەزرىتى سەييىد جەلالىددىن ھەزرىتى سەييىد ئەشرەفنىڭ ئوغلى، ھەزرىتى سەييىد ئەشرەف ھەزرىتى سەييىد زىيائىددىننىڭ ئوغلى، ھەزرىتى سەييىد زىيائىددىن ھەزرىتى سەييىد ئەلاىددىننىڭ ئوغلى، ھەزرىتى سەييىد ئەلاىددىن ھەزرىتى سەييىد بۇرھانىددىننىڭ ئوغلى، ھەزرىتى سەييىد بۇرھانىددىن ھەزرىتى سەييىد قاسىمىنىڭ ئوغلى، ھەزرىتى سەييىد قاسىم ھەزرىتى سەييىد تاھىرنىڭ ئوغلى، ھەزرىتى سەييىد تاھىر ھەزرىتى ئەمىر سەييىد ھەسەننىڭ ئوغلى، ھەزرىتى ئەمىر سەييىد ھەسەن مەدەنىي — تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي — بىلەن ھەزرىتى ئىمام مۇسا رىزا ھەزرىتى ئىمام مۇسا كازىمنىڭ ئوغلى، ھەزرىتى ئىمام مۇسا كازىم ھەزرىتى

ئىمام جەئفەرىي سادىق ھەزرەتنىڭ ئوغلى، ھەزرەتى ئىمام جەئفەرىي سادىق ھەزرىتى ئىمام مۇھەممەد باقىرنىڭ ئوغلى، ھەزرىتى ئىمام مۇھەممەد باقىر ھەزرىتى ئىمام زەينۇل - ئابدېددىننىڭ ئوغلى، ھەزرىتى ئىمام زەينۇل - ئابدېددىن ھەزرىتى ئىمام ھۈسەيىننىڭ ئوغلى، ھەزرىتى ئىمام ھۈسەيىن ھەزرىتى ئەلىيۇل - مۇرتەزانىڭ ئوغلىدۇر. تەڭرى ئۇلارنىڭ ھەممىسىگە جەننەتتىن ئورۇن بەرگەي.

دانىشمەنلەر ۋە ئاقىللار نەزىرىدە يوشۇرۇن قالمىسۇنكى، ھەزرىتى سەييىد كەمالىدىن مەجنۇن تەڭرىنىڭ ئەلچىسى ھەزرىتى مۇھەممەد ئەلەيھىسسالام - تەڭرى ئۇ زاتقا دۇئا ۋە سالام ئەۋەتكەي - نىڭ مەدىنە مۇنەۋۋەردىكى پاك زىيارەتگاھىدا ۋەتەن تۈتۈپ ئىستىقامەت قىلاتتى. ئۇ زات ئالەم سەردارى ۋە ئادەم ئەۋلادىنىڭ پەخرى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام - تەڭرى ئۇ زاتقا دۇئا ۋە سالام ئەۋەتكەي - نىڭ بېشارەتلىرى بىلەن پەرغانە ۋىلايىتىگە كەلدى. ئۇ ۋاقىتلاردا ئوتتار، كاسان، پەرغانە، ئۆزگەند، ئوش قاتارلىق ۋىلايەتلەرنىڭ پادىشاھى سۇلتان ئىلىك مازىي ئىدى. ئۇ زات سۇلتان ساتۇق بۇغراخان غازىي - تەڭرى ئۇ زاتقا رەھمەت قىلغاي ۋە جەننەت ئاتا قىلغاي - نىڭ نەۋرىلىرىدىن ئىدى. سۇلتان ساتۇق بۇغراخان غازىي بولسا يۇسۇف قادىرخان غازىيىنىڭ ھاممىسىنىڭ ئوغلى ئىدى. ئۇلار بېشارەتكە ئىگە بولغان ۋە كارامەتكە ئېرىشكەن زاتلاردىن ئىدى.

تەڭرى سۇلتان ئىلىك مازىيغا بىر ھۆر سۈپەتلىك، خۇلقى يېقىملىق تەقۋادار قىز پەرزەنت ئاتا قىلغانىدى. تەڭرى تائالانىڭ «بالىلار دۇنيا تىرىكچىلىكىنىڭ زىننىتىدۇر، باقىي قالمىدىغان ياخشى ئەمەللەرنىڭ ساۋابى پەرۋەردىگارىڭنىڭ نەزىرىدە تېخىمۇ ياخشىدۇر، ئۈمىد تېخىمۇ چوڭدۇر»^① دېگەن كەرەملىك ئايىتىنىڭ مەزمۇنى ئۇ مەلىكىنىڭ زاتىدا ۋە خۇلقىدا ئېنىق نامايان بولغانىدى.

بىر ئازنا كېچىسى ئىدى، سۇلتان ئىلىك مازىي چۈش كۆردى. چۈشىدە ئۇ قىزنى ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام - تەڭرى ئۇ زاتقا دۇئا ۋە سالام ئەۋەتكەي - سەييىد كەمالىدىن مەجنۇنغا نىكاھ قىلدى. سۇلتان ئىلىك مازىي ئۇيقۇدىن ئويغاندى، ئاندىن پاك ۋە بەرھەق تەڭرى تائالانىڭ نېمىتىگە تەشەككۈر ئېيتتى، نەچچە ۋاقىتلارغىچە مۇشۇ ۋەدىگە ئىنتىزار بولۇپ ئۆتتى.

ھەزرىتى سەييىد كەمالىدىن ئۇلۇغ زاتلارنىڭ ئەۋلادىدىن بولغان ئەۋلىيا ۋە پېشۋالاردىن ئىدى. ئۇ زاتتىن پەۋقۇلئاددە ئىشلار ۋە كەشىپۇ كارامەتلەر دەمۇدەم زاھىر بولاتتى. ئۇ ئالىيجاناب بۇزرۇكۋار ھەرقاچان ئۇيقۇغا كىرىشسە، بىر چوڭ يىلان مۇھاپىزەت قىلىپ، ئۇ زاتنىڭ باشلىرىغا سايە تاشلاپ تۇراتتى ۋە دەرەخ ياپراقلىرىنى ئاغزىدا چىشلەپ، چىۋىنلەرنى ئۈركۈتۈپ قوغلايتتى.

ئەلقىسسە، بۇ بۇزرۇكۋار ئۆزگەند شەھىرىگە يېتىپ كېلىپ، بىر مەھەللىدە ئۇخلاپ قالدى. كارامەت ئىگىسى بولغان سۇلتان ئىلىك مازىي بۇ ئەھۋالنى بىلدى ۋە خىزمەتكارلىرىدىن بىرسىنى چاقىرىپ، پالان يەردە مۇنداق سۈرەتلىك بىر يىگىت ئۇخلاۋاتىدۇ. سەن ئۇنىڭ يېنىغا بارغىن ۋە مېنىڭ سالىمىمنى يەتكۈزگىن. ئۇنىڭغا سىزنى بۇ دىيارنىڭ پادىشاھى چاقىرىۋاتىدۇ دېگىن، دەپ ئەۋەتتى.

ئۇ خىزمەتكار بېرىپ يىراقتىن كۆردىكى، پادىشاھ ئېيتقان سىياقتىكى يىگىت ئۇخلاپ يېتىپتۇ. بىر چوڭ يىلان ئۇنىڭ يۈزلىرىدىن چىۋىننى ئۈركۈتۈپ تۇرۇپتۇ. خىزمەتكار بىر سائەتچە ساقلاپ تۇرغانىدى، ھەزرىتى سەييىد كەمالىدىن ئۇيقۇدىن ئويغاندى، ئۇ يىلانمۇ غايىپ بولدى. سۇلتاننىڭ

① «قۇرئان كەرىم» 18 - سۈرە رەئد، 46 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى. ② «قۇرئان كەرىم» 4 - سۈرە رەئد، 59 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

خىزمەتكارى ئەلچىلىك رەسمىيەتلىرىنى ئادا قىلدى ۋە پادىشاھنىڭ بۇيرۇقىنى ئورۇنلىدى. ھەزرىتى سەييىد كەمال ئۇنىڭغا:

— مەن بىر قەلەندەر كىشىمەن، مېنىڭدە پادىشاھلارنىڭ خىزمىتىگە كىرىش ئويى يوق، — دېدى. خىزمەتكار قايتىپ كېلىپ ئەھۋالنى پادىشاھقا مەلۇم قىلدى. سۇلتان خىزمەتكارغا ئۆزىنىڭ چۈشىدە كۆرگەن ۋەقەنى قىسقىچە بايان قىلىپ، ئۇنى قايتا ئەۋەتتى. خىزمەتكار كېلىپ، بۇ ۋەقەنى بىر ئاز بايان قىلىپ، بۇ يىگىتنى يەنە تەكلىپ قىلدى. ھەزرىتى سەييىد «ئاللاغا، پەيغەمبەرگە ۋە ئۆزۈڭلاردىن بولغان ئىش ئۈستىدىكىلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار»^① دېگەن كەرەملىك ئايەتنىڭ مەزمۇنىغا ئەمەل قىلىپ، كۆرۈشۈش ئۈچۈن سۇلتاننىڭ ھۇزۇرىغا قاراپ راۋان بولدى. بۇ ئايەتنىڭ مەنىسى ئىش ئىگىلىرىگە، يەنى شەرىئەت يولىنى تۇتقان پادىشاھلارغا، ئىسلامغا كۈچ چىقارغۇچى ئەمىرلەرگە ئىتائەت قىلىڭلار، ئۇلارنىڭ بۇيرۇقىنى ئورۇنلاڭلار، دېگەنلىكتۇر.

دېمەك، سۇلتان ھەزرىتى سەييىد كەمالنىڭ ئىستىقبالىغا چىقىپ ئۇنىڭ بىلەن كۆرۈشتى. بىر ئاز ئەھۋاللىشىپ، ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن، ئۇ زاتنى ئىززەت - ئىكرام بىلەن ئۆيىگە تەكلىپ قىلدى. سۇلتان ھەزرىتى سەييىد كەمالنىڭ ئىززەت - ھۆرمىتىنى ئەلا دەرىجىدە بەجا كەلتۈردى. بىرنەچچە مۇددەتلەر ئۆتكەندىن كېيىن سۇلتان ئۆيىنى خالىي قىلىپ، ئۆزىنىڭ مەقسىتىنى بايان قىلدى:

— مېنىڭ ياخشى خىسلەتلىك گۈزەل بىر قىزىم بار، — دېدى سۇلتان چۈشىدە كۆرگەنلىرىنى بىر ئاز بايان قىلىپ، — ئۇ ساڭا تەئەللۇق.

بۇ ۋەقە سەييىد كەمال ئۇنىڭ مەلۇم ئىدى. شۇڭا، ئۇ زاتمۇ بۇ ئىشتىن باش تارتىمىدى، ئوبدان جاۋاب بەردى.

سۇلتان ئۇلۇغ - ئۇششاق، چوڭ - كىچىك كىشىلەرنىڭ ھەممىسىنى يىغىپ، كاتتا توي ئۆتكۈزۈپ مەلىكە فەررۇخجەمەلنى سەييىد كەمالغا نىكاھ قىلدى. ئۇلارنىڭ باشلىرىدىن ئالتۇنلارنى چاچقۇ قىلدى. سۇلتان بىلەن سەييىد بىر - بىرىدىن كەسىپ ئۆگىنىپ، كامالەت تاپتى. شۇنىڭدىن كېيىن سەييىد كەمالغا بېشارەت بېرىلگەچكە، مەدىنە تەرەپكە قايتىپ كەتتى. سۇلتان بۇرھانىددىن ئانىسىنىڭ قورسىقىدا قالدى. ھەزرىتى سەييىد كەمال خوشلىشىش ۋاقتىدا سۇلتان ئىلىك مازىيغا:

— بۇ ھامىلىدىكى پەرزەنت ئوغۇل تۇغۇلىدۇ، دەۋرنىڭ ئەۋلىياسى بولىدۇ. ئۇنىڭ نەسلىدىن نۇرغۇن كامالەت ئىگىلىرى ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. ئۇنى مۇھاپىزەت قىلىش، پەرۋىش قىلىپ تەربىيەلەش سىزگە قالدى، — دېدى. ئۇلار خوشلىشىپ، ۋىدالاشتى.

ھەزرىتى سەييىد كەمال نۇرلۇق دىيار مەدىنەگە بېرىپ، تەڭرى تائالانىڭ رەھىمىتىگە ئۇلاشتى (ۋاپات بولدى).

نەچچە مۇددەتتىن كېيىن مەلىكە يەڭگىدى، كېلىشكەن، خۇش خۇلقلۇق بىر ئوغۇل دۇنياغا كۆز ئاچتى. سۇلتان ئىلىك مازىي كاتتا مەرىكە ئۆتكۈزۈپ، بارلىق ئۇلۇغ ۋە شەرەپلىك كىشىلەرنى يىغىپ، ئوغۇلغا سۇلتان بۇرھانىددىن دەپ ئات قويدى. سۇلتان بۇرھانىددىن تۇغما ھاياجانلىق زات ئىدى. يەنى،

① «قۇرئان كەرىم» 4 - سۈرە رەئد، 59 - ئايەتنىڭ بىر قىسمى.

ئاندىن تۇغۇلغاندىلا جەزەبىسى كۈچلۈك ئىدى. ئۇ بەش ياشقا كىرگەندىن باشلاپ بىر ياغاچنى يۈنۈپ قىلىچ شەكلىدە راستلاپ، بېلىگە باغلاپ يۈرەتتى. ئۇنىڭ بىلەن ھەرقانداق نەرسىنى چاپسا ئىككى پارە بولاتتى. ئۇ بىر كۈنى تاسادىپىي ھالدا بىر بالا بىلەن جېدەللىشىپ قالدى - دە، ئاشۇ ياغاچ قىلىچ بىلەن ئۇ بالىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلدى. بالىنىڭ ئاتا - ئانىسى سۇلتانغا ئەرز قىلدى.

— ئەي خۇدا يولمىدىكى كىشى، — دېدى سۇلتان ئۇنىڭغا، — بۇ بالا تېخى نارەسىدە، نارەسىدە بالىغا خۇن ھەققى دەۋا قىلىش شەرىئەتتە كۆرسەتمەپتۇ. ئەگەر بۇ بالا بالاغەتكە يەتسە، بۇ دەۋاغا ھېچقانداق توسالغۇ يوق.

سۇلتان شۇ سۆزلەردىن كېيىن ئۇ بالىنىڭ ئاتىسىغا نۇرغۇن ئىنئام - ئېھسانلارنى بېرىپ، ئۇ كىشىنى خۇشال قىلىپ ياندۇردى.

سۇلتان شۇنىڭدىن كېيىن: — بىر كالا ئېلىپ كېلىڭلار، — دەپ بۇيرۇدى.

كالا ئېلىپ كېلىندى. سۇلتان ئىلىك مازىي سۇلتان بۇرھانىددىنغا: — ئەي ئوغلۇم، چاپقىن، — دېدى. سۇلتان بۇرھانىددىن: — خوش، ماقۇل، — دەپ چاپقاندى، ئۇ كالا ئىككى پارە بولدى.

سۇلتان ئىلىك مازىي دۆلەت ئەمىرلىرى ۋە ئەركانلىرى بىلەن بىرلىكتە بۇ ئەھۋالنى كۆرۈپ مۇنداق دېيىشتى.

— بەش ياشتىكى بالىنىڭ قولىدا كالا بىر زەربە بىلەنلا ئىككى پارە بولسا، ئادەمنىڭ بېشى قانداقمۇ كېسىلمىسۇن.

— بولۇپمۇ كالانى ياغاچ قىلىچ بىلەن چېپىپ ئىككى پارە قىلىش كارامەت ئىشتۇر، — دېيىشتى ئەمىرلەر.

ھەزرىتى سۇلتان ئىلىك مازىي سۇلتان بۇرھانىددىننى تەربىيەلەش ۋە مۇھاپىزەت قىلىشتا ناھايىتى كۆپ تىرىشچانلىقلارنى كۆرسەتتى. لېكىن، بۇ بالا ئۇ ياغاچ قىلىچنى يېنىدىن زادىلا ئايرىمايتتى. ئۇنىڭغا كىمكى ئەدەپسىزلىك قىلسا ياكى كۆڭلىدە ئۇنى ئىنكار قىلسا، ئاشۇ ياغاچ قىلىچ بىلەن ئۇنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلاتتى.

يەنە بىرنەچچە مۇددەتلەردىن كېيىن سۇلتان بۇرھانىددىن چاقماق سۈپەتلىك يارقىن، ئۆتكۈر ۋە سۈپسۈزۈك يەنە بىر قىلىچنى تېپىپ يەنە بىر يېنىغا ئېسىپ يۈرىدىغان بولدى. ئەگەر ئۇنىڭ ئالدىغا ئۇنى ئىنكار قىلغۇچىلار ئۇچراپ قالسا ياكى بىر كىم كۆڭلىدە بىرەر ھىيلە - مىكىرنى ئويلىسا، ئۇ ئاشۇ ئىككى قىلىچ بىلەن ئۇنداق كىشىنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىدىغان بولدى. خالايقلا بۇنداق ئەھۋالدىن قورقۇشۇپ، ئۆيلىرىدىن سىرتقا كەم چىقىدىغان بولدى. ئەگەر بىرەر ئىش بىلەن سىرتقا چىقىپ قالسا ئىنتايىن ئېھتىيات قىلىشىپ، بارىدىغان يېرىگە تېز بېرىپ، تېز قايتىدىغان بولۇشتى.

نۇرغۇن خالايقلا سۇلتان بۇرھانىددىننىڭ سىرتقا چىققان - چىقمىغانلىقىنى سورايدىغان بولدى. ئەگەر ئۇنىڭ تاشقىرىغا چىققان خەۋىرىنى ئاڭلىسا، ۋەھىمىگە چۈشۈپ، ھېچكىم سىرتلارغا چىقىپ ئاشكارا يۈرەلمەيتتى.

بىر كۈنى سۇلتان ئىلىك مازىي سۇلتان بۇرھانىددىن: —

بىر كۈنى سۇلتان ئىلىك مازىي سۇلتان بۇرھانىددىن: —

بىر كۈنى سۇلتان ئىلىك مازىي سۇلتان بۇرھانىددىن: —

بىر كۈنى سۇلتان ئىلىك مازىي سۇلتان بۇرھانىددىن: —

— ئەي بالام، بۇ ئۆتكۈر ۋە پارقمراق قىلىچنى قەيەردىن تاپتىڭىز؟ — دەپ سورىدى.
— ئەي بوۋا، — دەدى سۇلتان بۇرھانىددىن جاۋاب بېرىپ، — مېنىڭ بوۋىلىرىم ئىچىدىن شاھ بۇرھانىددىن ئىسىملىك ئۇلۇغ بوۋام بۇ قىلىچنى زادىلا يېنىدىن ئايرىمايدىكەن. ئەگەر مۇنكىرلار كۆڭلىدە ئىنكارچىلىق قىلسا، بۇ قىلىچ بىلەن بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىدىكەن. بۇ قىلىچنى ئىشلىتىپ ئەلنى توغرا يولغا باشلايدىكەن. ئۇ زات ۋەسىيەت قىلىپ: «مېنىڭ نەۋرىلىرىمدىن بىرسى مەن بىلەن ئىسىمداش بولىدۇ. ئۇمۇ ماڭا ئوخشاش ھاياجانلىق، جەزەبىلىك، كۈچتۈڭگۈر، كامالەتلىك كىشى بولىدۇ. بۇ قىلىچ شۇنىڭدۇر» دەپ، بۇ قىلىچنى بىر غاردا ئامانەت قويغانىكەن. ئۇنى ساقلاشقا بىر ئەجدىھانى ۋەكىل قىلغانىكەن. غايىب ئالەمدىن ماڭا بۇ خۇش خەۋەر يەتتى. ئۇ غارغا باردىم، ئۇ ئەجدىھانى ماڭا بۇ ئامانەتنى تاپشۇرۇپ بېرىپ غايىب بولدى.

— ئەي ئوغلۇم، بۇ قىلىچنى غايىبىتىن ساڭا تاپشۇرۇپتۇ. ئۇنى ھەرگىز ئۈزۈڭدىن يىراق قىلمىغىن، — دەدى سۇلتان ئىلىك مازىي.

ئەلقىسسە، ئۇ شەھەردە بىر كىشى بار ئىدى. ئۇنىڭ ئېتىنى ئەشرەفدىدىن فەرغانى دەپ ئاتايىتى. ئۇ كىشى يۈز مىڭ جاپا - مۇشەققەتلەر بىلەن تىرىشىپ - تىرىشىپ يۈرۈپ سۇلتان بۇرھانىددىن بىلەن دوستلۇق ئورناتتى. سۇلتان بۇرھانىددىنمۇ بەزى - بەزىدە ئۇ كىشىنىڭ ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلاتتى. باشقا كىشىلەر سۇلتان بۇرھانىددىن بىلەن كۆرۈشۈشكە پېتىنالماتتى.

بىر كۈنى سۇلتان بۇرھانىددىن ئەشرەفدىدىننىڭ ئۆيىگە قەدەم تەشرىپ قىلدى.

— ئەي بۇزۇكۋار، — دەپ سورىدى ئەشرەفدىدىن ئۇنىڭدىن، — بۇرۇنقى ئۇلۇغلار مۇنكىرلاردىن كۆپ يىرگىنچىلىك ئەھۋاللارنى كۆرۈپتۇ ۋە نۇرغۇن جاپالارنى تارتىپتۇ، لېكىن سەۋر - تاقەت قىلىپ ئۆتۈپتۇ. چۈنكى، ئاللا يولىدىكى زاتلار كەرەملىك ۋە رەھىمدىل بولىدۇ. سىز ئازراقلا خاتالىق بىلەن ئادەملەرنىڭ بېشىنى تېنىدىن جۇدا قىلىسىز. بۇ قانداق ئىش؟

— ئەي ئەشرەفدىدىن، بىر سائەت تەخىر قىلغىن، — دەدى سۇلتان بۇرھانىددىن. ئاندىن كېيىن ئۇ ئىككىيلەن ئۆزلۈكىدىن غايىب بولدى ۋە غايىبىتىن ئاجايىپ بىر ھالەت نامايان بولدى: قارىسا، بىر يالىڭاچ قىلىچ ئۆيىنىڭ تورۇسىغا قىل بىلەن باغلاپ ئېسىپ قويۇلۇپتۇ. بىر تەرەپتىن چىۋىنلەر كېلىپ بۇ يالىڭاچ قىلىچقا ئۆزىنى ئۇرۇپ، ئىككى پارە بولۇپ ئۆلۈۋېتىپتۇ. ئۇلار بۇنى كۆرۈپ غايىبلىق ئالىمىدىن ئۆز ھالىغا كەلدى.

— ئەي دوستۇم، قارىغىن، — دەدى سۇلتان بۇرھانىددىن، — گۇناھ قىلىچتىمۇ ياكى چىۋىندىمۇ؟ ئەشرەفدىدىن فەرغانى شۇ ھامان سۇلتان بۇرھانىددىنغا ئۆزرە ئېيتىپ، ئۇنىڭدىن كەچۈرۈم سورىدى.

سۇلتان بۇرھانىددىنغا كۆپىنچە ۋاقىتلاردا مەستۇ - مۇستەغرىھلىق ھالىتى يۈزلىنىپ تۇراتتى. ئۇ زات ھەمىشە ئىلاھىي ئىشقا بىلەن مەستۇ - مۇستەغرىھ بولۇپ، مەستانە ھالەتتە يۈرەتتى. سۇلتان ئىلىك مازىي ئۆزى ھايات ۋاقتىدا سۇلتان بۇرھانىددىننى خانلىق تەختىدە ئولتۇرۇپ، لەشكىرى ۋە پۇقرالىرىنى ئۇنىڭغا تاپشۇرۇپ، ئۆزى ئىبادەت بىلەن مەشغۇل بولماقچى بولغانىدى، لېكىن سۇلتان بۇرھانىددىن قوبۇل قىلمىدى.

سۇلتان ئىلىك مازىينىڭ ھاياتىنىڭ ئاخىرقى مەزگىللىرىدە سۇلتان بۇرھانىددىننىڭ ۋۇجۇدىدىكى

مەستانىلىك يوقالدى ۋە ھاياجانلىق كەيپىياتلىرىمۇ سەل پەسەيدى. ئۆتكەن كۈنلىرىدىكى نامازلىرىنىڭ قازاسىنى ئۆتتى، ئەقىل - ھوشى جايىغا كەلدى.

سۇلتان ئىلىك مازىي پانىي ئالەمدىن ئاخىرەت سارىيىغا سەپەر قىلدى. ئوترار، كاسان، فەرغانە، ئۆزگەند ۋە ئوش خەلقلەرى سۇلتان ئىلىك مازىيى دەپنە قىلغاندىن كېيىن، خالاپ - خالىماي سۇلتان بۇرھانىددىننى بوۋىسىنىڭ خانلىق تەختىگە ئولتۇرغۇزۇشتى. ئەمىرلەر ئۇنى قۇتلۇقلاپ، بېشىدىن ئالتۇن چاچقۇ قىلىشتى، شائىرلار قەسىدىلەر يېزىشتى. خالاپىق ھەممىسى مۇبارەكلىشىپ، ئۆز يۇرتلىرىغا تارقىلىشتى. سۇلتان بۇرھانىددىن بۇ مەملىكەتنىڭ پۇقرالىرىنىڭ ھالىغا يېتىپ، ئادالەت بىلەن ياخشى يول تۇتتى. مەملىكەتنى ئاۋات ۋە مەمۇرچىلىق قىلدى.

نەچچە يىللاردىن كېيىن سۇلتان بۇرھانىددىننىڭ جەزەبىسى يەنە ئۆرلەپ، مەستۇ - مۇستەغرىق ھالەت يەنە قايتىلدى. ئۇ زات يەنە مەستانە ۋە ئەقىل - ئىدراكتىن ئايرىلغان ھالەتكە يەتتى. ئۇ زات تەختۇ سەلتەنەتنى، لەشكەرۇ رەئىيەتنى گويىكى سۇلتان ئىبراھىم ئەدھەم - تەڭرى ئۇنىڭغا رەھمەت قىلغاي - دەك پەشۋا ئۇرغىنىچە چۆرۈپ تاشلاپ، يالاڭباشتا ھالەتتە يۈرەتتى. ئۇ زاتنىڭ شەرەپلىك ياشلىرى ئاتىمىش بىلەن يەتمىشنىڭ ئارىسىدا ئىدى. پانىي دۇنيا مەنزىلىدىن مەڭگۈلۈك ئالەمگە قاراپ سەپەر قىلدى. ئۇ زاتنىڭ تۇتقان يولى ۋە مەرتىۋىسى ئەنە شۇنداق ئىدى.

سۇلتان بۇرھانىددىن ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمەتچە بولغان ئارىلىقتا ئۇ زاتنىڭ ئەۋلادىدىن نۇرغۇن كېمەلەت ئىگىلىرى ۋە كەشپۇ - كارامەتلىك بۇزۇكۋارلار دۇنياغا كەلدى.

ھەزرىتى ئىشان - تەڭرى ئۇنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي - نىڭ

مەنىۋى نەسەبلىرىنىڭ بايانى

يوشۇرۇن ۋە بىلىنمەي قالمىسۇنكى، ھەزرىتى خاجەم پادىشاھ - تەڭرى ئۇنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي - شەرەپلىك مەنىۋى ئۈلگىنى خاجەسى خەلىپەمدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى خاجە شادىي خاجەم - تەڭرى ئۇنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي - دىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى ئۇشتۇر خەلىپەمدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى مەخدۇم خانلىقتىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات دەۋرنىڭ بەرھەق غەۋسىل - ئەزەمەت (ھەزرىتى خاجە ئىسھاق خاجەم - تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي - دىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى مەۋلانا لۇتفۇللاھ چەشتىدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى مەخدۇم ئەزەمەتنىڭ مۇرىتى ۋە ئىزباسارلىرىدىن ئىدى، ئۇ زات مەخدۇم ئەزەمەتتىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى خاجە ئوبەيدۇللا خاجەم، يەنى خاجە ئەھراردىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى خاجە ئىبراھىم بەھائۇل - ھەققۇددىن نەقىشەندى - تەڭرى ئۇنىڭ روھلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي ۋە ئۇنىڭغا رەھمەت ھەم بەرىكەتلەر ئاتا قىلغاي - دىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى ئەمىر سەيىد كۈلالدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى مۇھەممەد بابا سەمماستىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى ئەزىزان خاجە ئەلىي رامەتنىدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى خاجە مەھمۇد ئەنچىر فەغنىۋىدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى خاجە ئارىف رىۋگەرىدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى خاجە ئىبراھىم جەھان خاجە ئەبدۇلخالق غىجدۇۋانىدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات شەيخۇل - مەشاىخ ھەزرىتى خاجە ئەبۇ يەئقۇب يۈسۈف ئىبنى ئەييۇب ھەمدانىدىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى شەيخ ئەبۇ ئەلىي فارمەدىي - تەڭرى ئۇنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي - دىن ئېلىپتۇ؛ ئۇ زات ھەزرىتى شەيخ

ئەبۇلقاسىم گۈرگانىدىن ئېلىپتۇ. ھەزرىتى شەيخ ئەبۇلقاسىم گۈرگانىنىڭ باتىن ئىلمىدە ئىككى تەرەپلىمە نىسبەت بار ئىدى. بىر تەرەپتىن ئۇنىڭغا شەيخ ئەبۇلھەسەن خەراقانىي ۋاسىتىسى بىلەن بايەزىد بەستامىي روھىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن تەربىيەت قىلغانىدى. ئەمما، ئۇلار ئەمەلىيەتتە بىر - بىرىنى كۆرمىگەنىدى. ھەزرىتى ئارىيلار سۇلتانى بايەزىد بەستامىيىنىڭ مۇرىتلىق نەسەبى ھەزرىتى ئىمام جەئفەرىي سادىق — تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي — غا يېتىپ بارىدۇ. ھەزرىتى ئىمامنىڭ ئارىيلار سۇلتانى بايەزىد بەستامىيىغا بولغان تەربىيەتلىرىمۇ روھىي ۋە مەنىۋى جەھەتتىن يۈز بەرگەن ئەھۋال بولۇپ، ئەمەلىيەتتە ئۇلار بىر - بىرىنى كۆرمىگەن. ھەزرىتى ئىمامنىڭ نەسەبىمۇ ئىككى تەرەپكە تۇتىشىدۇ. بىر تەرىپى ئۆز ئاتىسى ئىمام زەينۇلئابدىنغا ۋە ئۇ زاتنىڭ بۇزۇكۋار ئاتىسى ھەزرىتى ئىمام ھۈسەيىنگە، ئاندىن ئۇ زاتنىڭ بۇزۇكۋار ئاتىسى، مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرىتى ئەلىي — تەڭرى ئۇنىڭ سەۋەبىدىن لۇتق ۋە مەرھەمەتلەر قىلغاي — غا ۋە بۇ ئارقىلىق پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام — تەڭرى ئۇ زاتقا دۇئا ۋە سالام ئەۋەتكەي — گە تۇتىشىدۇ. ھەزرىتى ئىمامنىڭ نەسەبلىرىنىڭ يەنە بىر تەرىپى ھەزرىتى قاسىم ئىبنى مۇھەممەد ئىبنى ئەبۇ بەكر سىددىق — تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي — غا تۇتىشىدۇ. ھەزرىتى قاسىم ھەزرىتى ئىمامنىڭ ئانىسىنىڭ ئاتىسىدۇر. ئۇ زاتنىڭ سۆزلىرى ئىماملار ۋە فەقىھ ئالىملىرى ئارىسىدا دەلىل ۋە ھۆججەت ئىدى. ھەزرىتى ئىمام تەبىئىلارنىڭ كاتتىلىرىدىن ئىدى. ئۇ زاتنىڭ مۇرىتلىق نەسەبى سەلمان پارس — تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي — قا تۇتىشىدۇ. ئۇ زات ھەزرىتى پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالام — تەڭرى ئۇ زاتقا دۇئا ۋە سالام ئەۋەتكەي — نىڭ مۇبارەك سۆھبەتلىرىگە مۇشەررەپ بولغان تۇرۇقلۇق، يەنە مەنىۋى نەسەب جەھەتتە ھەزرىتى ئەبۇ بەكر سىددىق — تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي — غا باغلانغانىكەن. ئۇ زاتلارنىڭ نەسەبلىرى ھەزرىتى پەيغەمبەر — تەڭرى ئۇ زاتقا دۇئا ۋە سالام ئەۋەتكەي — گە باغلىنىدۇ.

شەيخ ئەبۇلقاسىم گۈرگانىنىڭ مەنىۋى جەھەتتىكى مۇرىتلىق نەسەبلىرىنىڭ يەنە بىر تەرىپى شەيخ ئوسمان مەغرىبىغە ئۇلىنىدۇ، ئۇ زاتنىڭ نەسەبى بولسا ئەبۇ ئەلىي كاتىبىيغا، ئۇ زاتنىڭ ئەبۇ ئەلىي رۇد بارىغا، ئۇ زاتنىڭ نەسەبى بولسا ھەزرىتى سەييىدۇت تايىفەئى باغدادىيغا، ئۇ زاتنىڭ نەسەبى بولسا ھەزرىتى سىررى سۇقۇتىيغا، ئۇ زاتنىڭ نەسەبى بولسا مەئرۇف كەرخىيغە بېرىپ تۇتىشىدۇ. شەيخ مەئرۇف كەرخىينىڭ مەنىۋى نەسەبلىرىمۇ ئىككى تەرەپكە ئالاقىداردۇر. ئۇنىڭ بىر تەرىپى داۋۇد تايىغا، ئۇ زاتنىڭ بولسا ھەبىب ئەجەمىيغە، ئۇ زاتنىڭ نەسەبى بولسا ھەزرىتى خاجە ھەسەن بەسرىي — تەڭرى ئۇلارنىڭ سىرلىرىنى مۇقەددەس قىلغاي — غا تۇتىشىدۇ. شەيخ ھەسەن بەسرىينىڭ مەنىۋى نەسەبى بولسا مۆمىنلەرنىڭ ئەمىرى ھەزرىتى ئەلىي — تەڭرى ئۇنىڭدىن رازى بولغاي — غا، ئۇ زاتنىڭ نەسەبى بولسا ھەزرىتى پەيغەمبەر — تەڭرى ئۇ زاتقا دۇئا ۋە سالام ئەۋەتكەي — گە تۇتاشقاندىر. شەيخ مەئرۇف كەرخىينىڭ نەسەبىنىڭ يەنە بىر تەرىپى ھەزرىتى ئىمام ئەلىي مۇسا رىزاغا تۇتىشىدۇ؛ ئۇ زاتنىڭ نەسەبى بولسا ئۆزىنىڭ ئاتىسى ئىمام مۇسا كازىمغا، ئۇ زاتنىڭ نەسەبى بولسا ئۆزىنىڭ بۇزۇكۋار ئاتىسى ھەزرىتى ئىمام جەئفەرىي سادىققا تۇتىشىدۇ. نەسەبلەر ئەنە شۇنداق زىكىر قىلىندى. تەڭرى ئەڭ ياخشى بىلگۈچىدۇر. ئۇ زاتلارنىڭ ھەممىسىدىن تەڭرى تائالا رازى بولغاي.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە)

كىم قىلماغىل زىنھار قىسسەسىنى كۆر شەيتان،
ئۆزىنى بارچەدىن كەم تۇت ئاخىرىدە بول سۇلتان.

سىنماغان پۈتۈن چىننى ئوغرى كىرسەلەر ئالغاي،
پارچە - پارچە بولغان چىن ئۆز مەكانىدا قالغاي.

كۆرمىدىڭمۇ قارۋىنى كۆڭلىنى پۈتۈن تۇتدى،
قەھرى ھەق ئىلاھىدىن بارچەسىنى يەر يۇتتى.

ئويلىنىپ تەپەككۈر قىل بىز ئۈچۈن ھەمە ئىبىرەت،
شەرىئى تۇتۇش لازىم جانۇ دىل بىلەن غەيرەت.

شەرىئىدىن چىقىپ كەتسە مۇفلىسۇ گەدا ھەر كەس،
تاكى شەرىئى تۇتماي ھاجەتى رەۋا ئولماس.

ئىبتىدائىي ئالەمدىن ئىنتىھائىي ئالەمچە،
بۇ ئۇلۇغ شەرىئەتكىم بەرقەرار تۇرار ئانچە.

گەر ساڭا ئىمان لازىم شەرىئىنى تۇتۇش لازىم،
جانۇ دىل بىلەن تەسدىق ھەرنە ھۆكۈم گەر قازىم.

شەرىئە تۇتسا ھەر ئىنسان ئىككى ئالەم ئول بايدۇر،
ۋەرنە تۇتماسا ئول كەس كۈللى ئىشلارى لايدۇر.

نەزم ئەيلەدىم ئاسىي شەرىئىگە مۇۋافىق دەر،
گەرچە بىلمەگەن بولسام، ئاخۇنۇم تۈزەتكەيلەر.

فەزىل قىلماسا ئول ھەق فايدا يوق نىدايىمدىن،
تەبرەمەس ئەگەر بىر قىل، بارچە ئىش خۇدايىمدىن.

*

ئۈچۈنچى بولماس ئەردى ئىھتىلام چۈن،
قىشۇ يازۇ ھەمىشە خاھ تۈنۈ كۈن.

ئەگەر قەھقەھ كۈلۈش چىقسا ئاغىزدىن،
نەتىجە بولماغاي ئاچچىغ مەغىزدىن.

ئول خۇدا ھەر دۇجەھان قۇدرەتمىنى ئەيلەپ فاش،
بىر - بىرىگە ئوخشاتماي ئەيلەدى زېھى نەققاش.

خەلق ئېتىپ ھەمە زىيجان مىسلى يوق زېھى دانا،
زاھىرۇ نىھان رەۋشەن ھەم بەسىرۇ ئول بىينا.

ئاسراساڭ بۇ مېھماننى شەرىئىگە مۇۋافىقسەن،
ۋەرنە بولماسا ئانداغ خەلق ئارا مۇنافىقسەن.

كەلتۈرۈپ خەلايىقىنى بۇ جەھانۇ دەھرىگە،
ئۆمر ئۆتكۈزۈپ نەچە كۈن قويدى بىزنى قەئرىگە.

ھەرنە قىلسا ئۆز مۈلكى تىل سۇنارغا يوقدۇر ھەد،
رەھم قىلسا ئۆز فەزلى خاھى قىلسىمۇ مۇرتەد.

شەرىئە تۇتتىلار دائىم داخلى بېھىشت ئىدرىس،
ئىمرى ھەقنى تەرك ئەتتى مەردۇد ئولدىلار ئىبلىس.

بولدى كۈندە بەش ۋەقت فەرز ئىمرى ھەق ئىلاھىدىن،
تەرك بولدى كۆپ چەندەن قورقارمەن گۇناھىمدىن.

قىسسە كۆپ كىتابلاردا بىر - بىرىسىدىن ياخشى،
شەرىئى ئەدھەم تۇتغىل، بولماغىل زېھى ياخشى.

قىسسەنى تەفەككۈر قىل بىز ئۈچۈن تەمام ئىبىرەت،
غافىل ئولماغىل سائەت تىل سەناغا لەب تەبىرەت.

شەرىئە تۇتسا ھەر ئىنسان ھەشەرگاھ يۈزى ئايدەك،
ۋەرنە تۇتماسا ئول كەس مىسلى يوق سۈيى سايدەك.

*

پەيغەمبەردە يوق ئەردى ئۈچ نېمەرسە،
ئونۇتماسلىق زەرۋردۇر ھەر كىمەرسە.

بىر قەھقەھ كۈلۈشۈر بىرى خەمىياز،
مۇنى قىلغان ئەمەسدۇر ھېچ قىشۇ ياز.

كۈلۈگىنى ئازغىنە يىغنى تولاراق،
 يىغنى دۈست تۇتۇش ھەممىدىن بېھراق.
 تەبەسسۇم كۈلگەننىڭ يوقدۇر زىيانى،
 ئۆزۈڭ ئىمانغە ئىزدە دەۋانى.
 قورقۇنچۇم كۆپ ئېرۈر قەھرۇ ئىتابىدىن.
 ئۆلۈپ كەتسەم قالۇر بۇ نامە قىرتاس،
 دۇئا قىلغاي فەقىرغە، ئەييۈھەنناس.
 ئۈمىدىم كۆپ ئېرۈر ئەللاھۇ ھەيدىن،
 نەسىب بولغانمۇ دەپ بىر قەترە مەيدىن.
 فەقىر نەزم ئەيلەدىم نەسر كىتابىدىن،

ئامىن، سىنە 1381 - ھىجرىيە

* * *

چىراغۇ شەمۇ رەۋشەنا قىلغان تېگىدە ساق سۈزۈك ياغدۇر،
 قىزىلگۈلنىڭ فىراقىدا تەمام بۆلبۈل دىلى داغدۇر.
 سەھەرلەر تۇر نەۋا ئەيلەپ بۇ ئىشقى ئوتىدا كۆيگەنلەر،
 ئۇشۇنداق زار - زار يىغلاپ ئۇ قۇللارنىڭ دىلى ساغدۇر.
 ھەۋەسنى تەرك ئېتىپ دائىم خۇدانى زىكرىنى دىلدا،
 ھەرامدىن ئەيلەسە پەرھىز بېھىشتى جاۋىدان باغدۇر.
 دىلىمنى تىرگۈزۈپ، يا رەب، قىلىپ دائىم مۇھەببەتتىن،
 قەنائەتنى نەسىب ئەيلەپ بۇ نەفىسى شەيتاننى ئاغدۇر.

بۇ كارى دۈشمەنى شەيتان ھەمە ۋەقت يولدىن ئازغۇردى،
 رەجىمدۇر بىر ئاتى ئانىنىڭ بەيبابان جايلارى تاغدۇر.

قولۇمدا كۈشتۈ زارىم يوق، شەرىفى ناتەۋان قۇلمەن،
 ئەگەرچە بىئەدەد ئىسيان باشمىغا رەھمەتنىڭ ياغدۇر.

* * *

ۋاھىدۇل - قەھھار بىرى ۋەسفىڭ بەيان،
 ئەقىل قاسىر ھەد نەدۇر ئەتمەك ئەيان.
 خاھلاساق بىرنى ئەزىزۇ قىلاسەن،
 خاھلاساق چۈن بىرنى يەكسان قىلاسەن.

زەررەنى ئايتماق مۇناسىب يوق بىلىپ،
بىر نەفەس سەندىن بۆلەك يوقدۇر پەنا،
رەببانا، فەغفىرلەنا، زۇنۇبەنا.

بەن ئېرۇرسەن بارچالاردىن پۇر غەنىي،
ساڭا مۇھتاج بارچە زىيجان كۈن - تۈنى.
لايىق ئەرمەس بىر تىلىم يۈزىمىڭ قىلىپ،

*

*

چىقارۇر يولدىن مېنى ئول ھەر بىرى.
ھەممە ۋەقت بۇ نەفسى شەيتاننى ئىشى،
ھېچ ۋەقت تاقەت قىلالمايدۇر كىشى.
دېمەسەممۇ سەن ئۆزۈڭ دانايى غەيب،
دەر ھەقىقەت پادىشاھ بەندەڭدە ئەيب.
ئەي خۇدايا، نەفسى زالىمدىن پەنا،
رەببەنا، فەغفىرلەنا، زۇنۇبەنا.
كامىلۇل - ئىمان قىلىپ فەرخۇندە رۇي،
مەئسىيەتدىن ياندۇرۇپ تائەتكە خوي.

ئەي خۇدا، تەۋفىق ئەتا قىلساڭ ماڭا،
نەفسىگە غالب كېلۈر ئەردىم يانا.
دىل ئۆيىن ۋەيران قىلىپ بۇ نەفسى بەد،
خەير ئىشلار قىلمادىم ھەرگىز فەقەد.
قايدا بارسام مەن بىلە ھەمرا ئېرۇر،
ۋەسۋاس ئەيلەپ ماڭا ئول يول كۆرسەتۈر.
ھەر نېچە مەن ئەيلەسەم غالب كېلۈر،
خەيرۇ شەرنى كۆڭلۈمە ئالىپ كېلۈر.
نەفسى شەھۋەت شۇملۇغىدىن ئاخىرى،

*

*

سېنىڭدىن باشقا يوق پۇشتۇ پەناھىم.
دۇئاغا مۇشتەمىل قىل ياخشىلارنى،
ھىدايەت ئەيلەگەيسەن خىشلارمىنى.
ئۆزۈڭ باشقۇرماساڭ بۇ چۆلدە يەكسان،
مېنى يولدىن چىقارغاي نەفسى شەيتان.
بارگامى ھەشر ئول يەۋمىن - نۇشۇر،
ئەي خۇدايا، كۈللى ئىسيانم يوشۇر.

ئىلاھا، بارچەنى تائەت سىرىشتە،
مۇۋافىق ئەيلەگىل شەرنى رەۋىشتە.
شەرىئەتنى تۈتۈپ ئۇمرۇم بارىچە،
ئىبادەت ئەيلەين تا رۇز - كېچە.
ھىدايەت قىل نەسىب ئەقلىمنى ھۇشيار،
گۈنەھدىن ئىجتىناپ تائەتكە خۇشدار.
ئەتا قىلغىل ماڭا قادىر ئىلاھىم،

*

ئىختىيارى بىزدە يوق سەن فەزلى رەب،
نې قەدەر ھۆكۈم ئەيلەسەڭ بىچارەمىز.

شەققەت ئەيلەپ بەردىلەر قۇرئان كىتاب،
مۇندىن ئۆزگە يول بىلەن يوق كارىمىز.

بارچە ئۈمىتتىن بىزنى قىلدى ئەزىز،
مىڭ تەشەككۈر ۋەئىدەگە خۇشدارمىز.

شەرىئى تۇتساق ھەمىشە ھەق بىلىپ،
ھەممەدىن ئەڭلا بولۇر ئىمانىمىز.

شەرىئى بىلىمەك ئۈچۈن ئىلىم زەرۋر،
ۋەرنە ئانداغ بولماسا بەدكارىمىز.

بۇ شەرىئەت بارچە شەرىئىدىن بەلەند،
بىلمايىن قىلساق ئەمەل سەد پارەمىز.

سەن ئۆزۈڭ ئەفۋ ئەتمەسەڭ بىز ئاسىينى،
رۈزى مەھشەر ئەشكى پۇر نەم خار بىز.

*

ئالەمى بالادا قىلدى فەرئىنى.

بەندەگە يول كۆرسەتپ ئول كارساز،
ئەمر قىلدى كۈندە بەش ۋەقت نەماز.

خۇش غەنىمەت ھەر كۈنى مىئراجى راز،
ئوقۇغايىمىز تەرك قىلماي قىشۇ ياز.

ئەي خۇدايا، نەفسىمە بەرگىل فەنەد،
خەلقلەردىن قىلماغايىمەن ھېچ تەمەد.

*

ئۆزىمىزنى خار قىلغان نەفسىمىز،
ۋەرنە ئانداغ بولماسا ساق ئەكسىمىز.

ھەممە ۋەقت تەمام شىكايەت سۆزىمىز،
تاڭلا مەھشەردە خىجالەت يۈزىمىز.

ئول خۇدا ھېچ ۋەقتدە زالىم ئەمەس،
زۈلم قىلدۇق مەئسىيەتدە جانىمىز.

ئول خۇدا بىزلەرگە يولنى كۆرسەتپ
بەردىيۇ ھېچ بولمادى بىر كارىمىز.

ئىككى يولنى كۆرسەتپ قويدى ھەمان،
قايسى يول بىرلە ماڭۇر ئىختىيارىمىز.

گەر خۇدا تەۋفىق بېرۇر ئىمىن ماڭار،
ۋەرنە ئانداغ بولماسا كۆپ خارىمىز.

ئەي خۇدايا، بەندەگە تەۋفىق ئەتا،
قىلماساڭ تەھتەس - سەرادا جايىمىز.

*

ئەي خۇدايا، نەفسى شەيتاندىن پەنا،
رەببەنا، فەغفىرلەنا، زۇنۇبەنا.

بۇ شەرىئەت بارچە شەرىئىدىن ئۇلۇغ،
ھەر كىشى مۇنكىر ئېسە تۈشكە تامۇغ.

دىنى ئەھمەدكە كىشى بولسا يەقىن،
پاك بولغايى نىجىس ئولمايدۇر قەرىن.

نىمەت ئەيلەپ بىزگە بۇ ھەق شەرىئىنى،

قابىزۇل - ئەرۋاھ كەلدى بىمەھەل.

كۈشتى زارىم يوق قولۇمدا ھېچ ۋەقت،
ئۇرماغاي جانىمغە ئول كۈن نىشى سەخت.

تەقدىرىڭدىن ئۆزگە بىر قىل تەبرەمەس،
نۇرى ئىمان بىرلە ئېلتسەڭ ماڭا بەس.

رەھمەتلىك پايانى يوقدۇر، ئەي خۇدا،
قىلماغايىسەن نۇرى ئىماندىن جۇدا.

*

بولماغاي كېيىن - ئىلگەرى چۈن بىر نەفەس.

تاكى ئادەم خەلق ئېتىپ ھازىرغەچە،
بىر - بىر ئارقا كەتتىلەر شاب خاھ بەچە.

ساڭا ھەم بىر كۈن كېلۈر قابىز يانا،
ئىلگەرى ئاندىن تىل ئاچ ھەمدۇ سەنا.

ئەيلەگىل دائىم ھەرامدىن ئىجتىناپ،
ماسئۇۋەللاھدىن كېچىپ كۆڭلۈڭنى ساق.

فەرزلىرىنى كاتتاسى ھەلال يېمەك،
گەر ھەرام كەلسە ساڭا يېمەي دېمەك.

بۇ ھەلال بىرلە ھەرامنى فەرق ئېتىپ،
يېمەگەيسەن ھېچ ۋەقت بىرگە قېتىپ.

ئىھتىيات قىلسا كىشى بىر شۈبھەناك،
رەھم قىلغايىلار ئاڭا يەزدانى پاك.

شۈبھەناك تەئام كىشىگە زەھەردۇر،
گەر بىلىپ يېسە خۇدانىڭ قەھرىدۇر.

ئەي خۇدايا، شۈبھەدىن قىلغىل يىراق،
گەر يېسەم بولغايمە دەرگاھدىن يىراق.

يىلدىزى تەھتەس - سەراي قىلدى مۇقىم،
بۇ شەرىئەت ھەممە جايدا بىر ئاقىم.

دىنى ئىسلام ھەق خۇدا قىلدى بەيان،
ھەقىقىي قۇرئان كىتابلاردا ئەيان.

كامىلۇل - ئىمان بار مۇنكىر ئەمەس،
ھەر كىشى مۇنكىر ئېسە مۇئىمىن ئەمەس.

ئانچۇنان فەرياد قىلدىم بىئەھەل،

*

مېنى يوقدىن قىلىپ دۇنياغا فەيدا،
تەشەككۈر بۇ دىلىم ئەللاھغا شەيدا.

دىلىمنى تىرگۈزۈپ ئىشقى ئەتا قىل،
نەسب ئەيلەپ ئىمان، شەردىن جۇدا قىل.

ئەجىز بىر سەرمايەدۇر بىلگىل مۇرىد،
قولغا تۇشسە ھەشت جەننەتكە كەلىد.

دەۋر ئەيلەر بەندەنى كىبىرۇ ھەسەد،
كىبىردىن ئالۋدە بولدى بۇ جەسەد.

ھەر كىشى ئاجىزلىقىدىن قىلسا ئار،
ئاقىبەت بولغاي ئۇ كەسنىڭ جايى نار.

بارچە ھەرەكات ئاندىنۇ بىز خەلق جەماد،
ئۆمرىمىز بارۇ مىسال چۈن بەرقۇ باد.

كۈللۈ شەيئۇن ھالىكۈن قىلدى خەبەر،
ئىتتىمادى يوق كىشى تارتقاي زەرەر.

بۇ ئۆلۈم بىزگە ئانا شەردىن ھەلال،
بىر نەفەس كۆز يۇمغۇچە بولماس مەلال.

ئەۋۋەل ئادەمدىن بىرى ھەر زىينەفەس،

* * *

نە بىلۇر ئول كىمسە ئەھلى مەئرىفەتدىن بولماسە،
مەرھەمەت بولغاي خۇدادىن ھەر نېمەرسە سۆزلەسە.

زىشت ئىلە خۇبۇ يامان - ياخشى مۇۋاسا ئەيلەمەك،
ياخشىدۇر ھەرنە خۇدايىم سۆزلەسە ۋا ئەيلەسە.

دەر ھەقىقەت لايىق ئەرمەس يارغا ئول كىمسەكىم،
كۆڭلىن ئەۋۋەل ئاخىرەت دۇنيا غەمىنى باغلاسە.

باش فىدا قىلسام خىيالىم ئانى خاكى راھىغە،
نې قىلاي مۇندىن زىيادگە مەندە قۇدرەت بولماسە.

گۈڭفۇڭ خاتىرە مەشەش جەدۋىلى

چراغىنىمىمە	اوشنا قىلغان	تېگىز پانە	مەنۇزىن	ياغىدۇر
تەننىمىمە	كۆپلەپ قىلسا	كىمكىمە	بىر سۆز	چىنىمەك
سەككىز تۈرۈپ	بۇغىشى	اوتتە	كويىلانلار	
اوشۇنداق	زار زار	بۇغىلاپ	اوتقۇل	لەيلىدىن
ھەممىنى	تۈرك	ئىتەپ	ئىم	خۇشەنەز
چىراغىمىمە	ايللا	بىر نەرسە	بىت	جاۋدان
دەيمىمە	تۈرۈپ	بۇغىلاپ	دەيمىمە	مىت
قىيامەت	نەرسە	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە
بۇلار	شەيخ	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە
رەجىم	دەيمىمە	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە

.63.

گۈڭفۇڭ خاتىرە مەشەش جەدۋىلى

كۆرۈنگەن	ئىزغىن	بىت	توتۇش	بۇغىلاپ
تەننىمىمە	كۆپلەپ	كىمكىمە	بىر سۆز	چىنىمەك
اوردۇنە	ايمان	نەرسە	دەيمىمە	مىت
قىيامەت	نەرسە	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە
قورقۇنۇم	كۆپ	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە
بۇغىلاپ	كاتتە	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە
بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە
امىد	كۆپ	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە
نەرسە	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە
امىن	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	بۇغىلاپ	نەرسە

.62.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى شىنجاڭ مۇقام ئانسامبىلىدا)

جالالىددىن رۇمىي

«مەسنەۋىي» دىن تەربىيەۋى ھېكايەتلەر

نەشرگە تەييارلىغۇچى: روزىمۇھەممەت مۇتەللىپ

نەشرگە تەييارلىغۇچىدىن: مەۋلانا جالالىددىن رۇمىينىڭ 25700 بېيىتىدىن ئىبارەت بۇ قىممەتلىك ئەسىرى مەۋلانانىڭ سادىق شاگىرتى ھىسامۇددىن چەلبىينىڭ ئىلتىماسى، تەشۋىق قىلىشى ۋە ياردىمى بىلەن يېزىلغان. بۇ ئەسەردە قەدىمدىن بۇيان خەلق ئارىسىدا تارقىلىپ يۈرگەن ھېكمەت، ھېكايەت ۋە مەسەللەر مەسنەۋىي (ئىككىلىك) يولى بىلەن ئىپادە قىلىنغان بولۇپ، بۈگۈنكى كۈندىمۇ ئۆزىگە خاس شۆھرىتىنى ساقلاپ كەلمەكتە. تۆۋەندە بىز «مەسنەۋىي شەرىق» تە كەلتۈرۈلگەن ئىبرەتلىك ھېكايەتلەردىن بىر قىسمىنى ئوقۇرمەنلەرنىڭ ھۇزۇرىغا سۈندۈدۈم.

تېرەم قولدىن كېتەر

كوچىدا ئالدىراپ كېتىۋاتقان بىر ئادەمدىن سوراقتى:

— نېمىگە بۇنچە ئالدىرايسەن؟ چىرايىڭمۇ تاتىرىپ كېتىپتۇ، نېمە بولدى؟

ئالدىراش ئادەم دېدى:

— ئاڭلىمىدىڭمۇ؟ شەھەر سۇلتانىنىڭ كۆڭلى ئۈچۈن بازاردىكى ئېشەكلەرنى سويۇپ، تېرىسىنى

شىلىپ، ئىچىگە سامان تولدۇرۇۋېتىپتۇ.

— خوش، خوش، لېكىن سەن ئادەمغۇ؟

— توغرا، ئەمما سۇلتانىنىڭ ئادەملىرى بۇ ئىشقا شۇنداق كىرىشكەنكى، ئۇلارغا كىملىكىمنى

چۈشەندۈرۈپ بولغۇچە تېرەم قولدىن كېتىشى مۇمكىن.

ئەگەر مېڭىسى بولسا

ئارىسلان ئورماندا پىل بىلەن ئېلىشىپ ھالىدىن كەتتى. شۇڭا، ئۇ تۈلكىنى يېنىغا چاقىرىپ:

— ماغدۇرۇمدىن كەتتىم، ئوۋغا يارىمايمەن. سەن بېرىپ ماڭا بىر ئېشەك ئوۋلاپ كەل. بىللە

يەيمىز، — دېدى.

— باش ئۈستىگە، سۇلتانىم. تۈرلۈك ھىيلىلەر بىلەن سىزگە ئۇنى تىرىك پېتى كەلتۈرىمەن، —

دەپ دالاغا قاراپ يۈگۈردى تۈلكە. ئۇ كېتىۋېتىپ قارىسا، ئوتلاقتا ئورۇق ئىگىسىز بىر ئېشەك ئوتلاپ

يۈرگۈدەك. تۈلكە ئۇنىڭغا يېقىنلىشىپ ئېگىلىپ سالام بەردى ۋە ئۇنىڭدىن سورىدى:

— بۇ قاقاس دالادا ئۆزۈڭ يالغۇز نېمە قىلىۋاتىسەن، دوستۇم؟
— مۇشۇ ھالىغا شۈكۈر قىلىمەن. رىزقنى ئاللا بېرىدۇ. شىكايىتىم يوق، كۈنۈم ئوتتۇپ تۇرۇپتۇ.
جان بەرگەن ئاللا رىزقىنىمۇ بېرىۋاتىدۇ.
— ئەي جاناب! سەندىكىدەك بۇنداق تەۋەككۈلچىلىك ئىنتايىن ئاز جانلىقتا تېپىلىدۇ. ئىنتايىن كەم بولغان ئىش بولسا يوق ھۆكۈمىدۇر. بۇ يوقلۇق ئەتراپىدا تەمتىرەپ يۈرۈش ئەخمەقلىق سانىلىدۇ.
بۇ سۆزلەرنى ئاڭلىغان ئېشەك جاۋاب بەردى:

— گېپىڭ توغرا ئەمەس. شۇنى بىلگىنىكى، پۈتۈن يامانلىقلار ئاچ كۆزلۈكتىن كېلىدۇ. قانائەتتىن ھېچكىم ئۆلمىگەن، ھېرىستىن بولسا ھېچكىم سۇلتان بولمىغان...
تۈلكە ئېشەكنىڭ سۆزىنى بۆلۈپ:

— ئاللا جانلىقلارغا ئۆزلىرىنى ئۆزلىرى ھالاك قىلماسلىقىنى بۇيرۇدى. مۇشۇنداق تاقىر چۆلدە سەۋر قىلماق ئەخمەقلىقتۇر. كەل، باشقا بىر ئوتلاققا كۆچكىن. بىلسەڭ، ئۇ يەردە ناھايىتى بولۇق ئۆسكەن ئوت - چۆپلەر، شىلدىرلاپ ئېقىپ تۇرغان سۇلار بار، — دېدى.

تۈلكە تۈرلۈك سۆزلەر بىلەن ئېشەكنى ئالداپ، ئۇدۇل ئارىلاننىڭ ئۆيىگە باشلاپ باردى. ئارىلان ئېشەكنى كۆرەر - كۆرمەستىن ھۆركىرەشكە باشلىدى. بۇنى ئاڭلىغان ئېشەك چۆچۈپ كېتىپ، ئارقىسىغا ئۆرۈلۈپ قاچتى. تۈلكە ئۇنىڭغا يېتىۋېلىپ:

— ھەي ساددا ۋە گول مەخلۇق! نېمىگە قاچىسەن؟ ئاڭلانغان تاۋۇش سېنىڭ ۋەھىمەڭ، خىيالىڭدۇر. ئەمدىلا مايسىزارغا كەلگەندۇققۇ؟ سەن بولساڭ قورقۇپ قاچتىڭ، — دېدى.

تۈلكە يەنە مىڭ بىر يالغان بىلەن ئېشەكنى ئۆزىگە ئەگەشتۈرۈپ، ئارىلاننىڭ ئۆيىگە ئېلىپ باردى. ئارىلان ئېشەكنى يەپ قورسىقىنى تويدۇردى. كېيىن ئارىلان سۇ ئىچىش ئۈچۈن غاردىن چىقىپ كەتتى. تۈلكە ئارىلاننىڭ يوقلۇقىدىن پايدىلىنىپ ئېشەكنىڭ مېڭىسى ۋە ئۆپكىسىنى يېدى. ئارىلان قايتىپ كەلگەندىن كېيىن تۈلكىدىن سورىدى:

— بۇنىڭ مېڭىسى قېنى؟

— ئەي، سۇلتانىم! ئەگەر ئېشەكنىڭ مېڭىسى بولسا، ئاشۇ دەھشەتلىك ھۆركىرىشىڭنى ئاڭلىغاندىن كېيىن يەنە بۇ يەرگە، سېنىڭ بوسۇغاڭغا كېلەرمىدى؟

بۇ مۇشۇكمۇ ياكى گۆشمۇ؟

بىر ئادەمنىڭ ناھايىتى قىلىقسىز خوتۇنى بولۇپ، ئۇ ئۆيىگە كەلتۈرۈلگەن ھەممە نەرسىنى ئىسراپ قىلاتتى. بىچارە ئادەم جىدەل چىقىمىسۇن دەپ ئاچچىقىغا ھاي بېرەتتى.

بىر كۈنى ئەر ئىككى كىلو گۆش ئېلىپ كەلدى ۋە خوتۇنىغا ئۇنى كاۋاپ قىلىشقا بۇيرۇدى. خوتۇنى گۆشنى پىشۇرۇۋېتىپ تۇيۇقسىز يەرگە چۈشۈرۈۋەتتى. كەچقۇرۇن ئېرى ئۆيىگە كېلىپ خوتۇندىن گۆشنى سورىدى.

خوتۇنى:

— ۋاي غوجام، سورىماڭ... گۆشنى مۇشۇك ئېلىپ قاچتى، يېگىنىنى ئۆزۈم كۆردۈم، — دېدى.
ئەر بۇنىڭغا ئىشەنمىدى. شۇڭا، دەرھال مۇشۇكنى تېپىپ تارازغا سېلىۋېتىدى، توپتوغرا ئىككى كىلو

كەلدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇ خوتۇنغا:

— خوتۇن، ئەگەر بۇ مۈشۈك بولسا، گۆش قەيەردە؟ ناۋادا بۇ گۆش بولسا، گەپ قىل، بىزنىڭ مۈشۈك قەيەردە؟ — دەپ ۋارقىرىدى.

ئالدىنقى دۇنياسى

بىر پادىشاھنىڭ ئەلەم ۋە قەلەمدە كامالەتكە يەتكەن سۆيۈملۈك ئوغلى بولۇپ، ئۇ پادىشاھنىڭ بىردىنبىر ۋارىسى ئىدى.

بىر كېچىسى پادىشاھ ئوغلى ئۆلۈپ قېلىپ چۈش كۆرۈپتۇ. ئۇ چۆچۈپ ئويغىنىپ كېتىپتۇ ۋە بۇنىڭ چۈشى ئىكەنلىكىنى بىلىپ، خۇداغا شۈكۈر ئېيتىپتۇ. بىراق، «ئەگەر ھەقىقەتەنمۇ ئۆلۈپ قالسا قانداق قىلىمەن؟ تەخت ۋارىسىم كىم بولىدۇ؟» دېگەنلەرنى ئويلاپ كۆڭلىگە ئەنسىزلىك چۈشۈپتۇ. كېيىن ئۇ «ھېچ بولمىسا، بىر نەۋرىلىك بولاي، ئوغلۇمدىن ئايرىلىپ قالسام، ئۇ ماڭا ۋارىس بولىدۇ» دېگەن قارارغا كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن نامرات، ئەمما كۆڭلى باي بىر دەرۋىشنىڭ ئايدەك گۈزەل، ئەخلاقلىق قىزىنى ئوغلغا خوتۇنلۇققا ئېلىپ بەرمەكچى بوپتۇ.

خانىش:

— بىزنىڭ شاھزادە بىر كەمبەغەل دەرۋىشنىڭ قىزى بىلەن تۇرمۇش قۇرسا قانداق بولىدۇ؟ ئۇلارنىڭ توي مېلى ئۈچۈن بىزگە بەرگۈدەك نېمىسى بار؟ — دەپتىكەن، پادىشاھ:

— پاك بىر كىشىنى كەمبەغەل دېيىش خاتا. ئۇنىڭ قەلبى باي، قالغىنىنى ئۇنىڭغا ئاللا بېرىدۇ، — دەپتۇ ۋە توي ھازىرلىقىنى باشلاپتۇ.

ئەمما، بۇ ۋاقىتتا شاھزادە بىر سېھىرگەر خوتۇننىڭ تۇزىقىغا ئىلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ دەردىدە ئۆرتىنىپ، كۆزى يورۇق دۇنيانى كۆرمەيدىغان ھالغا يەتكەنكەن.

بىچارە شاھزادە ئىشقا ئوتدا كۆيۈپ، ھېلىقى ئايالنىڭ سۆزىنى ئەسلا ئىككى قىلدۇرماستىن، نېمە دېسە ھە دەپ، ئۇنىڭ تاپانلىرىغا سۆيگۈدەك بولغانىكەن. ئىشقا سەۋەبلىك يۈزى سارغايغان، تېرىسى سۆڭىكىگە يېپىشىپ قالغانىكەن.

پادىشاھ چارىسىز قاپتۇ. ئوغلنى بۇ دەردتىن قۇتقۇزۇش ئۈچۈن مەملىكەتنىڭ بارچە تېۋىپلىرىنى چاقىرىپ، تاڭ ئاتقۇچە ئاللاغا دۇئا قىپتۇ. شاھزادە بولسا ئوتۇندەك كۆيۈپ، كۈندىن — كۈنگە تۈگىشىپ كېتىپتۇ.

ئاخىر ساراغا ناھايىتى ماھىر بىر سېھىرگەر كەپتۇ. ئۇ پادىشاھقا:

— شاھزادىنىڭ ھالىغا ئېچىندىم. بۇ خوتۇنغا مەندىن باشقا ھېچكىم تەڭ كېلەلمەيدۇ. مەن ئاللانىڭ ئىزىنى بىلەن ئۇنىڭ سېھىرىنى بۇزۇپ تاشلايمەن. خاتىرجەم بولۇڭ، — دەپتۇ ۋە ئىشلىرىغا ھازىرلىق كۆرۈپتۇ. ھەقىقەتەنمۇ قىسقىغىنا مۇددەت ئىچىدە سېھىر بۇزۇلۇپتۇ.

شاھزادە ئۆزىگە كەلگەندىن كېيىن، يۈگۈرۈپ ئاتىسىنىڭ ئالدىغا كىرىپ خىجىل بولغان ھالدا:

— ئاتا، ئۇ كەمپىر مېنىڭ ئەقلىمنى قانداق ئالغاندۇ؟ — دەپتۇ.

پادىشاھ سۆيۈنۈش بىلەن پەرمان بېرىپ، توي باشلاپتۇ. بۇ ۋاقىتتا شاھزادىنى ئازدۇرغان خوتۇن ئەلەمدىن ئۆلۈپتۇ.

شاھزادە نىكاھنىڭ بىرىنچى كېچىسى كېلىنىنى كۆرۈپ لال بولۇپ، بۇ گۈزەللىرى گۈزىلىنىڭ ئالدىدا ھوشىنى يوقىتىپتۇ.

بىر يىلدىن كېيىن پادىشاھ گەپ ئارىسىدا ئوغلغا:

— بۇرۇنقى سۆيگىنىڭنى ئەسلەيمۇ قويامسەن؟ — دەپ سورىغانىكەن، شاھزادە:

— ئاتا، مەن ھازىر بەخت دۇنياسىدىمەن. ئۇ ئالدىنىش دۇنياسىدىن ئاران قۇتۇلدۇم، — دەپ ياراتقۇچىغا شۈكۈر ئېيتىپتۇ.

تاۋۇسنىڭ گۈزەللىكى ئۆزىگە دۈشمەن

بىر ئادەم تاۋۇسنىڭ ئۆز تۇمشۇقى بىلەن قاناتلىرىدىكى چىرايلىق پەيلىرىنى يۇلۇۋاتقانلىقىنى كۆرۈپ ئەجەبلىنىپ سوراپتۇ:

— ئەي گۈزەل قۇش... شۇنداق چىرايلىق، رەڭمۇرەڭ پەيلىرىڭنى يۇلۇۋاتسەن. ھالبۇكى، سېنىڭ گۈزەللىكىڭ شۇ پەيلىرىڭ بىلەندۇر. ھەممە كىشى شۇ پەيلىرىڭدىن يەلپۈگۈچ ياساش، ئۇلارنى كىتاب سەھىپىلىرى ئارىسىغا قويۇشنى ئويلايدۇ، بۇ سېنىڭ نېمە قىلغىنىڭ؟
تاۋۇس جاۋاب بېرىپتۇ:

— توغرا، لېكىن بۇ پەيلىرى جېنىمدىن ئەزىز ئەمەس. بۇ پەيلىرى سەۋەبلىك كىشىلەر مېنى ئوۋلىشىدۇ، جېنىمغا قەست قىلىشىدۇ. جېنىمنىڭ ئامان قېلىشى ئۈچۈن مۇشۇنداق قىلدىم.

لەيلىنى رەنجىتىسەن

بىر كۈنى مەجنۇن كېسەل بولۇپ يېتىپ قاپتۇ. ئۇنى داۋالاش ئۈچۈن تېۋىپ چاقىرىلىپتۇ.
تېۋىپ:

— تومۇردىن قان ئېلىش كېرەك، — دەپتۇ ۋە مەجنۇننىڭ قولىنى باغلاپتۇ. قان ئالىدىغان چاغدا مەجنۇن:

— ئەي تېۋىپ، بولدى قىل، ھەقىقىتى ئال ۋە قولۇمنى يېشىۋەت. بۇ كېسەللىكتىن ئۆلسەممۇ مەيلى، قان ئېلىشتىن ۋاز كەچ، — دەپ دادلاپتۇ.
تېۋىپ مەجنۇندىن:

— ئەجەبا سەن چۆللەردە نەرە تارتقان ئارسلاندىن قورقمايسەنۇ، قولۇڭدىن قان ئالدۇرۇشتىن قورقاسەن؟ — دەپ سوراپتۇ.

مەجنۇن شۇنداق جاۋاب بېرىپتۇ:

— مەن يىڭنىدىن قورقمايمەن. مېنىڭ ۋۇجۇدۇم، بارلىقىم لەيلى بىلەن بىر دۇر، سېنىڭ قان ئالىمەن دەپ لەيلىنى رەنجىتىشىڭدىن قورقىمەن.

يەنە بىر كۈنى مەجنۇنغا يېقىنلىرى:

— سەن لەيلىگە شۇنچە كۆيسەن. ئۇ قىز سەن ئېيتقان دەك ئۈنچىلىك گۈزەل ئەمەسقۇ، — دەپتۇ.
مەجنۇن جاۋابەن:

— سىلەر لەيلىنى مېنىڭ كۆزۈم بىلەن كۆرۈڭلار، مېنىڭ قەلبىم بىلەن سۆيۈڭلار! مەن ئۇنىڭ سۈرەت جامىدىن مەڭگۈلۈك ئىشقىنىڭ شارابىنى ئىچتىم، ئۇ شاراب سىلەرگە سىركەدۇر، — دەپتۇ.

خىل خىلى بىلەن

ياپېشىل ئېدىردىكى بىر ئېرىقتا شىلدىرلاپ سۇ ئېقىۋاتاتتى. بىر كۈنى ئېرىق چېتىدىكى تاشلار ئارىسىدا چاشقان بىلەن تاشپاقا ئۇچرىشىپ دوستلىشىپ قالدى. ئۇلارنىڭ دوستلۇقى كۈنسېرى كۈچىيىپ شۇ دەرىجىگە يەتتىكى، ھەركۈنى كەچتە چاشقان قىيانىڭ كاۋىكىغا، تاشپاقا سۇ تېگىگە چۆكۈپ، تاڭ ئېتىشىنى ئىنتىزارلىق بىلەن كۈتۈشەتتى. ئاخىر، چاشقان ئويلا - ئويلا بىر چارە تاپتى. ئۇ تاشپاقىغا:

— سۆيۈملۈك تاشپاقا، قەدىرلىك دوستۇم، سېنى سېغىنىپ تۈنلىرىم ئۇيقۇسىز ئۆتمەكتە. بەلكىم سەنمۇ مېنى ئويلاپ بىئارام بولساڭ كېرەك. مەن چارە تاپتىم. مانا بۇ يىپنى ئېلىپ بىر ئۈچىنى قۇيرۇقۇمغا باغلايمەن. كەچ كىرىشى بىلەن سەن سۇغا شۇڭغۇيسەن، مەنمۇ ئۇۋامغا كىرىپ كېتىمەن. ئەگەر تۈنلىرى كۆرۈشۈشنى خالىساق، يىپنى تارتىمىز ۋە كۆرۈشىمىز، — دېدى.

تاشپاقا دەسلەپ بۇ تەكلىپكە بىر ئاز ئېتىراز بىلدۈردى. كېيىن رازى بولدى ۋە ئۇلار بىر يىپقا باغلاندى.

ئارىدىن نەچچە كۈن ئۆتۈپ كەتتى. بىر كۈنى قاغا چاشقانى كۆردى ۋە قىيانىڭ بىر كاۋىكىغا كىرىپ يوشۇرۇنۇۋالدى. كەچ كىرگەندىن كېيىن قاغا چاشقانى چاڭگاللاپ ئاسمانغا كۆتۈرۈلدى. تەبىئىيىكى، تاشپاقىمۇ بىللە ئېسىلىپ كېتىۋاتماقتا ئىدى. ئۇ چاشقانىنىڭ قۇيرۇقىغا ئېسىلغان ھالدا ساڭگىلاپ كېتىۋېتىپ، شۇنداق دەپ ۋارقىردى:

— ۋادەرىخ! خىل خىلى بىلەن بولسۇن!

لەيلىنىڭ مەھەللىسىنىڭ ئىتى

لەيلىنىڭ دەردىدە چۆللەرگە چىقىپ كەتكەن مەجنۇن بىر ئىتتى سىلاپ - سىيپاپ، ئۇنىڭ كۆزلىرىگە سۆيۈشكە باشلىدى. ئىتقا بولغان بۇنداق ئىلتىپاتتىن بىر كىشى قاتتىق ئەجەبلىنىپ سورىدى:

— ئەي ئەقىلسىز مەجنۇن، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ سەن ئەركىلىتىۋاتقان، يۈز - كۆزلىرىنى سۆيۈۋاتقان ئىت ئىپلاس بىر ھايۋان تۇرسا، نېمىشقا ئۇنى بۇنچىلىك ئەركىلىتىسەن؟ مەجنۇن جاۋاب بەردى:

— سەن نېمىنى بىلىسەن، ئەي جىسمىدىنلا ئىبارەت بىچارە. كەل، مېنىڭ كۆزلىرىم بىلەن بىر قارا. بۇ ئىت لەيلىنىڭ مەھەللىسىنىڭ قورۇقچىسىغۇ!... لەيلىنىڭ مەھەللىسىنى ماكان تۇتقان ئىتنىڭ ئايىغى تەگكەن تۇپراقمۇ مەن ئۈچۈن ئەزىزدۇر...

ھەر كىمىنىڭ تەرىپى ئۆزىگە يارىشا

ھىندىلار بىر پىلنى قاراڭغۇ ئېغىلغا قامدى. ئۆمرىدە پىل كۆرمىگەن خەلق پىلنى كۆرۈش ئۈچۈن توپلاندى. لېكىن، ئېغىل شۇ قەدەر قاراڭغۇ ئىدىكى، كۆز بىلەن كۆرۈشنىڭ ئەسلا ئىمكانى يوق ئىدى. ئىچكىرىگە كىرگەنلەر پىلنى قوللىرى بىلەن سىلاپ كۆرەتتى، ئۇنى ھەر كىم ئۆزىچە تەرىپلەيتتى. بەزىلەر پىلنىڭ خارتۇمىنى تۇتۇپ: «پىل بىر كاناي ئىكەن» دېيىشسە، يەنە بەزىلەر پىلنىڭ قۇلقىنى تۇتۇپ: «پىل يەلپۈگۈچكە ئوخشايدىكەن» دەيتتى. يەنە بەزىلەر بولسا پىلنىڭ پاچىقىنى تۇتۇپ، پىل پەقەت ئاياغدىن ئىبارەت دەپ بىلدى ۋە: «پىل بەھەيۋەت بىر تۈۋرۈككە ئوخشايدىكەن» دەپ ئاشۇرۇپ چۈشەندۈرۈشتى.

دېمەك، كىشىلەر پىلنىڭ قەيىرىنى سىلىغان بولسا، ھايۋاننى شۇنىڭغا ئاساسەن تەرىپلەشتى، بىرسىنىڭ تەرىپى يەنە بىرسىنىڭكىگە ئوخشىمايتتى. بىرسى «دال» دېسە، بىرسى «ئەلىق» دەيتتى. ئەگەر قوللىرىدا شام، ئالدىدا بىرەر يول باشلىغۇچى بولغىنىدا، قاراڭغۇ بولسىمۇ پىلنى ئېنىق كۆرۈپ، قانداق ھايۋان ئىكەنلىكىنى ئاسانلا بىلىۋالغان بولاتتى. تۇيغۇ كۆزى بەزىدە ھاۋۇچىگە، بەزىدە كۆپۈككە ئوخشايدۇ. ھاۋۇچىگە پۈتۈن بىر پىلنى سىغدۇرۇپ بولمايدىغۇ!

ياخشىلىق — كۆڭۈلنىڭ ئايدىڭلىقىدۇر

بىر سەھرالىق كىشى شەھەرلىك بىر كىشى بىلەن دوست بولۇپ قالدى. ئۇ شەھەرگە كەلسە دوستىنىڭ ئۆيىدە مېھمان بولاتتى، كۈنلەپ، ھەپتەلەپ تۇرۇپ، يەپ — ئىچەتتى. شەھەرلىك كىشى دوستىنىڭ ھەممە ئېھتىياجلىرىنى سۆزسىز قاندۇرۇپ، گېپىنى ئىككى قىلدۇرمايتتى. سەھرالىق دوستى ھەر قېتىم كەلگىنىدە:

— ئەي دوستۇم، سەن ھېچ يەرگە چىقامسەن؟ سەنمۇ بالچاقلىرىڭنى ئېلىپ بىزنىڭ سەھراغا بار. باھاردا سەھرايىمىز بەك چىرايلىقلىشىپ كېتىدۇ، — دەپ قاتتىق ئىلتىماس قىلاتتى. بۇنىڭغا جاۋابەن شەھەرلىك دوستىمۇ:

— كېلەر يىلى ئىشلاردىن، تەشۋىشلەردىن قۇتۇلسام، چوقۇم بارىمەن، — دەيتتى. ئارىدىن نۇرغۇن يىللار ئۆتتى. سەھرالىق كىشى ھەر قېتىم كەلگىنىدە ئادەتتىكىدەك دوستىنىڭكىدە مېھمان بولاتتى، خوشلىشىپ كېتىۋاتقىنىدا شەھەرلىك دوستىنى قايتا — قايتىلاپ سەھراسىغا تەكلىپ قىلاتتى. بىر كۈنى شەھەرلىك كىشىنىڭ بالىلىرى:

— دادا، سەھرادىكى دوستىڭىزنى شۇنچە مېھمان قىلدىڭىز، ئۇنىڭ ئۈچۈن كۆپ زەخمەت چەكتىڭىز. ئۇلارنى ئۇنتۇپ قالماڭ، بىزنىمۇ سەھراغا ئېلىپ بېرىڭ، — دېيىشتى. شەھەرلىك كىشى:

— بالىلىرىم، توغرا دەيسىلەر، لېكىن كىمگە ياخشىلىق قىلغان بولساڭ، شۇ كىشىنىڭ يامانلىقىدىن قورق، دېگەن گەپ بار. سەھرالىق تاڭاڭلار بىلەن دوستلۇقىمىز ئاخىرقى دەرىجىگە يەتتى.

بىرەر ئىش بولۇپ، ئارىمىزنىڭ بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن قورقىمەن، — دېدى.
بۇ ئارىدا سەھرىلىق كىشى يەنە خەۋەر ئۈستىگە خەۋەر ئەۋەتىپ، تەكلىپ قىلىۋەردى. ئاخىر، باھار كۈنلىرىنىڭ بىرسىدە شەھەرلىك كىشى بالچاقلىرىنى ئېلىپ سەھراغا يول ئالدى. ئۇلار بىرنەچچە كۈندىن كېيىن سەھراغا يېتىپ كېلىشتى ھەمدە سوراپ يۈرۈپ دوستىنىڭ ئۆيىنى تېپىپ، ئىشىكىنى قاقتى. بىراق، نېمىشقىدۇر ئىشىكىنى ھېچكىم ئاچمىدى. قېرىشقاندا شۇ ۋاقىتتا يامغۇر يېغىشقا باشلىدى. ئۈستىباشلىرى ھۆل بولۇپ سۇ ئېقىشقا باشلىدى. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار چارىسىز قېلىپ، بىر دالدىدا پاناھلىنىپ تۇردى.

شۇ ۋاقىتتا ئۇلارنىڭ يېنىدىن سەھرىلىق دوستى ئۆتۈپ قالدى. ئەمما، ئۇ شەھەرلىك دوستىنى تونۇمىدى. شەھەردىن كەلگەنلەر شۇ ھالەتتە بىرنەچچە سائەت سەرسان — سەرگەردان بولغاندىن كېيىن، ئاخىر سەھرىلىق دوستىنىڭ ئالدىغا كېلىپ:

— ئەي دوستۇم، مېنى تونۇمىدىڭمۇ؟ ئۇزاقتىن بۇيان كۆرۈشمىدۇق، — دېدى.
سەھرىلىق:

— ياق، تونۇيالمىدىم. ئۆزۈمنى كېچە — كۈندۈز ئاللاھقا بېغىشلىغانمەن، مېنىڭ ھەتتاكى ئۆز بارلىقىمدىنمۇ خەۋىرىم يوق، — دېدى.
بۇ چاغدا شەھەرلىك ئادەم:

— شەھەرگە بېرىپ، داستىخاننىم ئەتراپىدا ئولتۇرغاندىكى، ئايلاپ مېھمانىم بولغاندىڭغۇ؟ مېنى نەچچە قېتىملاپ سەھرايىڭغا تەكلىپمۇ قىلغاندىكى، — دەپ ھەيرانلىقنى ئىزھار قىلدى.
سەھرىلىق ئادەم:

— بىلىمىدىم، سېنى تونۇيالمىۋاتمەن، ئىسمىڭنىمۇ ئەسلىيەلمىدىم، — دېدى.
شەھەرلىك ئادەم:

— بولدى، ھەممىسى چۈشەنەرلىك. مەن بارچە ھەقىرىمدىن ۋاز كەچتىم. پەقەت كەچ بولۇپ قالدى. بۇ يامغۇرلۇق كۈندە بىزگە بىر باشپاناھ بولغىن، تاڭ ئاتقۇزۇۋېلىپ كېتەيلى، — دېدى.
سەھرىلىق كىشى سۆزىدە قاتتىق تۇرۇپ، باغ چېتىدىكى قاراۋۇل كۆلىبىسىنى كۆرسەتتى ۋە:
— بۇ كۆلىبىگە يېرىم كېچىدە بۆرە كىرىدۇ. ئەگەر تاڭ ئاتقۇچە كۈتەلسەڭلار، ئاشۇ يەردە تۈنەڭلار، — دېدى.

شەھەرلىك كىشى نائىلاج رازى بولدى. ئۇ بالىلىرى بىلەن كۆلىبىگە ئورۇنلاشتى ۋە قولىغا ئوقيا ئېلىپ، ئۇخلىماستىن كۆزەتتە ئولتۇردى. يېرىم كېچە بولاي دېگەندە بۆرىنىڭ شەپسىسى سېزىلدى. شەھەرلىك ئادەم يانى كېرىپ، نىشانغا ئالدى ۋە بۆرىنى ئاتتى. بۆرە تۆپىلىكتىن دومىلاپ چۈشۈۋېتىپ، ئاللىقانداقتۇر ئاۋاز چىقاردى. شۇ ھامان سەھرىلىق «دوست» ئۆيىدىن چىقتى ۋە ۋارقىرىدى:

— ھەي، بۇ نېمە قىلغىنىڭ؟ سەن ئېشىكىمنىڭ تەخىيىنى ئېتىپسەنغۇ!

— ياقەي... مەن بۆرىنى ئاتتىم. ئاۋازغا قۇلاق سالماسەن! — دېدى شەھەرلىك كىشى.

— ياق، تەخىيىنى ئاتتىڭ. مەن ئۇنى ئاۋازىدىن تونۇدۇم.

ئاخىر، شەھەرلىك كىشى چىدىيالمىدى:

— ھەي ھىيلىگەر، يارىماس... بۇ قاراڭغۇ كېچىدە تەخىيىنى تونۇيسەنۇ، مېنى نېمىشقا تونۇمايسەن؟ تۈندە تەخىيىنى تونۇغان ئادەم، كۈپكۈندۈزدە دوستىنى تونۇيالمىتتىمۇ؟ يەنە تېخى ئۇيالمى مەن ئۆلىما

ئادەممەن، كۆڭلۈمگە ئاللاھتىن باشقا ھېچ نەرسە سىغمايدۇ، ھەتتاكى ئۆزۈمنىمۇ تونۇمايمەن دەيسىنا!؟
سەن ئەرشتىن مۇھەببەت شارابى ئەمەس، ئايران (بىر خىل ئىسپىرتلىق ئىچىملىك) ئىچىپسەن. ساڭا
ئىشەنگەننىڭ ئۆزى كور ۋە گاستور، — دېدى ۋە شەھەرگە راۋان بولدى.

ئىشقى بىمارى

بىر زاماندا بىر پادىشاھ ئادەملىرى بىلەن ئوۋغا چىقىپ، يولدا بىر قىزنى كۆرۈپ ئۇنىڭغا ئاشىق
بولدى ھەمدە قىزنى نۇرغۇن پۇلغا سېتىۋېلىپ سارىيىغا كەلتۈردى. ئارىدىن ئۈچ - تۆت كۈن ئۆتكەندە
قىزنىڭ قىزىتمىسى ئۆرلەپ كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى. پادىشاھ ئەنسىرەپ پۈتۈن ھەكىملىرىنى
توپلىدى:

— جېنىمنىڭ جېنى كېسەل بولۇپ يېتىپ قالدى. ئۇنىڭسىز ھاياتنىڭ ماڭا كېرىكى يوق. كىمكى
ئۇنىڭ دەردىگە دەرمان تاپسا، پۈتۈن خەزىنەمنى بەخشەندە قىلىمەن، — دېدى.
ھەكىملەر:

— قوللىمىزدا ھەرقانداق كېسەللىكنى داۋالايدىغان دورىلار بار. سىز ھەرگىزمۇ ئەنسىرىمەڭ، —
دېيىشتى ۋە داۋالاشنى باشلىدى.

بىراق، ھېچبىر دورا پايدا بەرمىدى. بىمار كۈندىن - كۈنگە سارغىيىپ، سولۇپ كېتىۋاتتى.
ھەكىملەرنىڭ چارىسىز قالغانلىقىنى كۆرگەن پادىشاھ سەجدىگە باش قويۇپ، چىن كۆڭلىدىن ئاللاغا
ئىلتىجا قىلىۋېتىپ، شۇ يەردىلا ئۇخلاپ قالدى. ئۇنىڭ چۈشىدە بىر ئەۋلىيا كۆرۈنۈپ شۇنداق دېدى: «ئەي
پادىشاھ، ساڭا خۇش خەۋەر، تىلەكلىرىڭ قوبۇل بولدى. ئەتە سارىيىڭغا بىر كىشى كېلىدۇ. ئۇ بىزنىڭ
تائىپىمىزدىندۇر، ئۇنى قوبۇل قىل، بىمارنى كۆرسەت!»

پادىشاھ ھاياجان بىلەن ئويغاندى ۋە ئەتىسى سەھەردە دەرۋازا ئالدىدا كۈتۈپ تۇردى. بىر چاغدا كۈتكەن
ئادەم كەلدى. پادىشاھ خۇشاللىق بىلەن قارشى ئالدى.

پادىشاھ ھال - ئەھۋال سورىغاندىن كېيىن ئۇ ئادەمنى كېسەلنىڭ خانىسىغا ئېلىپ كىردى. ھەكىم
بىمارنى ئۇزاق ۋاقىت تەكشۈردى ۋە كۆڭۈل كېسەللىكى ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ يەتتى. پادىشاھقا:
— ھەكىملەر بىمارنى قىيناپ قويۇشۇپتۇ. ھازىر ئۆيدىكى ئادەملەرنىڭ ھەممىسى چىقىپ تۇرسۇن،
بىمار بىلەن يالغۇز قالاي، — دېدى.

ئۆيدە ھېچكىم قالمىدى. ھەكىم بىمارنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ، سوراڭقا باشلىدى:

— قايسى يۇرتتىنسىن؟ قېرىنداشلىرىڭ كىملەر؟ كىملەرنى بەكرەك ياقتۇرسەن؟

قىز پۈتۈن سىرلىرىنى ئوچۇق ئېيتتى. ھەكىم بىر قولى بىلەن قىزنىڭ تومۇرىنى تۇتۇپ تۇرۇپ
ئاڭلىدى ۋە تومۇر ئۇرۇشىنى دىققەت بىلەن تەھلىل قىلدى. چۈنكى، ھەكىم كىمنىڭ نامى ئېيتىلغاندا
قىزنىڭ تومۇرى تېزلەشسە، كۆڭلىنىڭ ئىستىكى شۇ ئىكەنلىكىگە، قىزنىڭ ئۇنىڭغا ئاشىق بولغانلىقىغا
جەزم قىلالايتتى. بىرنەچچە ئىسىملار سانالدى، بىرقانچە دۆلەت ناملىرى ئېيتىلدى، ئەمما تومۇر
رېتىمىدا ئۆزگىرىش بولمىدى.

ئاخىرىدا سەمەرقەنت تىلغا ئېلىنغاندا، بىمار تومۇرىنىڭ تېزلىشىپ كەتكەنلىكى بىلىندى.
ھەكىم تەكرار سورىدى ۋە ئاخىر قىزنىڭ سەمەرقەنتتە بىر زەرگەرگە ئاشىق ئىكەنلىكىنى چۈشىنىپ

يەتتى. ھەكىم تېزلا پادىشاھنىڭ ئالدىغا بېرىپ قىزنىڭ دەردىنى ئېيتتى. پادىشاھ زەرگەرنى ئېلىپ كېلىپ قىزغا ئۆيلەپ قويۇشتى. قىز شۇ ھامان كېسەللىكتىن خالاس بولدى.

سەنمۇ شېشىلەرنى سۇندۇرغانمۇ؟

ئەتتارنىڭ ناھايىتى ياخشى كۆرىدىغان بىر تۈتى قۇشى بولۇپ، ئۇنى دۈكىنىدا باقاتتى. چىرايلىق تۈتى ئەتىرگۈل مېيى بىلەن تولغان دۈكاننىڭ بۇرچىكىدە تۇرۇپ، كەلگەن - كەتكەن خېرىدارلارغا چىرايلىق گەپلەرنى قىلىپ، ئۇلارنى خۇشال قىلاتتى.

بىر كۈنى ئەتتار تۈتنى دۈكاندا قالدۇرۇپ ئۆيىگە كەتتى. شۇ ئارىدا چاشقان قوغلاۋاتقان بىر مۈشۈك دۈكانغا كىردى. تۈتى مۈشۈك مېنى تۇتۇۋېلىش ئۈچۈن كىردى دەپ ئويلاپ، تېزلىكتە ئۇچۇپ، تەكچىگە ئېتىلدى. ئەمما، ئويلىمىغان يەردىن ئەتىرگۈل مېيى سېلىنغان شېشىلەرنىمۇ دومىلىتىۋەتتى. تۈتى قورقۇپ، ئۇ يەردىن يەنە بىر تەكچىگە ئۇچۇۋىدى، يەنە شۇنداق ھالەت يۈز بەردى. شۇنداق قىلىپ، بارچە شېشىلەر پارچە - پارچە بولۇپ كەتتى. دۈكان ئەتىر ھىدىغا تولدى.

ئەتتار كېلىپ قارىسا، ھەممە ياق قالايمىقان... بارچە شېشىلەر سۇنغان، ئەتىرلىرى يەرگە تۆكۈلۈپ ياتقاندى. بىچارە تۈتى بولسا بىر بۇرچەكتە قورقۇنچتىن دىر - دىر تىترەپ تۇراتتى... ئەتتار بۇ ئىشنى تۈتىدىن باشقا كىم قىلاتتى، دەپ قاتتىق تېرىكتى ۋە بىچارە تۈتنى تۈتۈپ ئۈرۈشقا باشلىدى... تۈتى كالتەكلەندى. قورقۇنچتىن تىلى تۈتۈلدى، باشلىرىدىكى پەيلىرى تۆكۈلۈشكە باشلىدى.

بىر چاغدا ئەتتارنىڭ ئاچچىقى ياندى... سۆيۈملۈك تۈتىسىنىڭ تىلىنىڭ تۈتۈلۈشىنى، باشلىرىنىڭ پەيلىرى تۆكۈلۈپ كەتكەنلىكىنى كۆرۈپ، قىلغان ئىشىدىن پۇشايمان قىلدى. ئۇ تېۋىپلارغا مۇراجىئەت قىلدى، تۈتىغا تۈرلۈك دورىلارنى بەردى، بىراق پايدىسى بولمىدى. بىچارە تۈتى تىلسىز ھەم گاستەكلا بولۇپ قالغاندى. تۈزىلمىدىغاندەك قىلمايتتى. ئاخىر ئەتتار تۈتنى ئۆز ھالىغا تاشلاپ قويدى.

ئارىدىن بىرنەچچە ئاي ئۆتتى. بىر كۈنى دۈكاننىڭ يېنىدىن چاچلىرى تۆكۈلۈپ، بېشى تاقىرىباش بولۇپ كەتكەن بىر ئادەم ئۆتۈپ قالدى. تۈتى بۇ ئادەمنى كۆرۈپ ئۆز - ئۆزىگە: «بۇمۇ بىزنىڭ تائىپىدىن» دەپ ئويلاپ بىر سىلكىندى ۋە چاچسىز بېشىنى قاننى ئارىسىدىن چىقىرىپ تىلغا كىردى:

— دوستۇم، بېشىڭ نېمىشقا تاقىرىباش؟ يا سەنمۇ مەندەك ئەتىر شېشىلىرىنى سۇندۇرغانمۇ؟

بۈگۈن كەچ ھىندىستاندا...

يەر يۈزىدىكى پۈتۈن جانلىقلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان ھەزرىتى سۇلايماننىڭ يەمەندىكى سارىيىغا ساددا بىر ئادەم ئالدىراپ كىرىپ كەلدى. قاراۋۇللارغا ھايات - ماماتقا تاقىشىدىغان چوڭ ئىش بىلەن ھەزرىتى سۇلايمان بىلەن كۆرۈشمەكچى ئىكەنلىكىنى ئېيتقاندىن كېيىن، ئۇنىڭغا رۇخسەت بېرىلدى. سۇلايمان يۈزى ئاقارغان، قورقۇنچتىن تىترەۋاتقان ئادەمدىن سورىدى:

— تىنچلىقمۇ، نېمە بولدى؟ نېمىشقا بۇنچىلىك قورقسەن؟ دەردىڭ نېمە؟...

ھېلىقى ئادەم تىترىگەن ھالدا دېدى:

— بۈگۈن سەھەردە ئالدىمغا ئەزرائىل كەلدى. ماڭا قەھەر بىلەن قارىدى ۋە تېزلا غايىب بولدى.

مېنىڭ جېنىمنى ئېلىش قارارىغا كەلگەندەك تۇرىدۇ.

— خوپ، ئۇنداقتا مېنى نېمە قىلىپ بەر دەيسەن؟
ھېلىقى ئادەم يالۋۇردى:

— ئەي جانلار قورۇقچىسى، مەزلۇملارنىڭ پاناھى سۇلايمان... سەن كۆپ ئىشقا قادىرسەن. بۆرە، قۇش، تاغۇ تاشلارنىڭ بارچىسى سېنىڭ ئەمرىڭدە. شامىلىڭغا بۇيرۇغىنىكى، مېنى بۇ يەردىن يىراق ھىندىستان تەرەپلەرگە ئېلىپ كەتسۇن... بەلكىم شۇ چاغدا ئەزرائىل مېنى تاپالماسلىقى مۇمكىن. شۇنداق قىلساڭ، جېنىمنى قۇتقۇزغان بولار ئىدىڭ. مەدەت سەندىن...
سۇلايمان بۇ ئادەمنىڭ ئەھۋالىغا ئېچىندى ۋە شامالنى چاقىرىپ:
— بۇ ئادەمنى دەرھال ھىندىستانغا ئاپىرىپ تاشلاپ قويۇپ كەل، — دەپ بۇيرۇق بەردى.
شامال شۇ زامانلا شىددەت بىلەن كۈچىيىپ، ئۇ ئادەمنى ھىندىستاننىڭ يىراق بىر بۇرجىكىگە يەتكۈزۈپ قويدى.

يېشىنىڭ يېقىن ھەزرىتى سۇلايمان ساراي ئەھلىنى يىغىپ، ئەرزىگە كەلگەنلەر بىلەن مۇلاقتىنى باشلىدى. بىر چاغدا قارسا، ئەزرائىلمۇ جامائەت ئىچىدە ئولتۇرغۇدەك.
سۇلايمان ئۇنى ئىتتىكىلا يېنىغا چاقىرىپ:
— ئەي ئەزرائىل، سەھەردە نېمىشقا ئۇ ئادەمگە غەزەپ بىلەن قارىدىڭ؟ نېمىشقا ئۇ بىچارىنى قورقۇتتۇڭ؟ — دەپ سورىدى.
ئەزرائىل جاۋاب بەردى:

— ئەي دۇنيانىڭ ئۇلۇغ سۇلتانى... مەن ئۇ ئادەمگە غەزەپ بىلەن ئەمەس، ھەيرانلىق بىلەن قارىدىم. ئۇ ناتوغرا چۈشىنىپ، قورقۇپ كەتتى. مەن ئۇنى بۇ يەردە كۆرۈپ ھەقىقەتەن ھەيران قالدۇم. چۈنكى، ئاللاتائالا ماڭا: «قېنى بارغىن، ئۇ ئادەمنىڭ جېنىنى ھىندىستاندا ئالغىن» دەپ بۇيرۇق بەرگەندى.
ئۇنى كۆرۈپ، بۇ ئادەمنىڭ يۈز قاننى بولسىمۇ بۈگۈن كەچكىچە ھىندىستانغا يېتىپ بارالمايدۇ، بۇ قانداق بولدى، دەپ تەئەججۈپلىنىپ قارىدىم. مەن ئاللاننىڭ بۇيرۇقىنى ناتوغرا چۈشەندىمىكىن، دەپ ئەنسىرەشتە ئىدىم. ئۇنىڭغا قارشىمنىڭ سەۋەبى مانا شۇ. كېيىن ھىندىستانغا بېرىپ، ئۇنى ئاشۇ يەردىن تاپتىم ۋە جېنىنى ئېلىپ قايتتىم.

تىلشۇناس ۋە قېيىقچى

بىر كۈنى مەغرۇر ئالىم ساھىلدا تۇرغان قېيىققا چىقىپ نېرىقى قىرغاققا ئۆتمەكچى بولدى ۋە ساھىلدا يولۇچى كۈتۈپ تۇرغان قېيىقچىلاردىن بىرسىگە قارىدى. قېيىق يېقىنلاشتى. ئالىم قېيىققا ئولتۇردى. دېڭىزنى تاماشا قىلىپ كېتىۋاتقان ئالىم قېيىقچىدىن سورىدى:
— سەن نەھۋى (گرامماتىكا) ئوقۇغانمۇ؟
— ياق، مەن ساۋاتسىز بىر قېيىقچىمەن.
ئالىم:

— ئەپسۇس، ناھايىتى خاپا بولدۇم. دېمەك، يېرىم ئۆمرۈڭ بىھۇدە ئۆتۈپ كېتىپتۇ، — دەپ ئېچىنىپ قېيىقچىغا قارىدى.

دەل شۇ چاغدا بوران چىقىشقا باشلىدى. كېيىن قېيىق دېڭىزنىڭ ئوتتۇرىسىدا چايقىلىشقا باشلىدى. قېيىقچى پۈتۈن كۈچى بىلەن خەۋپتىن قۇتۇلۇش ئۈچۈن ھەرىكەت قىلغان بولسىمۇ، ئەمما بوران بارغانسېرى كۈچىيىپ كەتتى. قېيىق بولسا چۆكۈپ كېتىش خەۋپىگە دۇچ كەلدى. مۇشۇ جىددىي پەيتتە

قېيىقچى قورقۇنچتىن دىر - دىر تىترەۋاتقان ئالىمدىن سورىدى:

— ئەي ھەر ئىشنى بىلگەن ئالىم دوستۇم، سۇ ئۈزۈشنى بىلەمسىز؟

— ياق، — دەدى ئالىم. بۇ جاۋابنى ئاڭلىغان قېيىقچى:

— ئەپسۇس، سىز ئۆمرىڭىزنى بىھۇدە سەرپ قىپسىز. ھازىر پۈتۈن ئۆمرىڭىز قولدىن كەتتى.

چۈنكى، بىر ئازدىن كېيىن قېيىقىم چۆكۈپ كېتىدۇ. ياخشى بىلىڭكى، بۇ يەردە ھازىر نەھۋى (گىراماتىكا) ئەمەس، مەھۋى (يوقىلىش) ئىلمى لازىم. ئەگەر مەھۋى (يوقىلىش) ئىلمىنى بىلىسىڭىز، قورقماستىن دېڭىزغا سەكرەڭ! — دەدى.

ئوۋغا چىققان ئوۋلانغاي

ئارىسلان، بۆرە، تۈلكە قاتارلىقلار قەدىناسلاردىن بولۇشتى ۋە ئوۋ قىلىش ئۈچۈن ئورمانلىققا بېرىشتى. كەچكە قەدەر ئۆكۈز، ئۆچكە ۋە بىر توشقاننى ئوۋلىغان ئوۋچ قەدىناس ئۇلارنى سۆرەپ غارغا ئېلىپ كېلىشتى. ئاندىن داستىخان ئەتراپىدا ئولتۇرۇشتى. ئارىسلان بۆرىگە يۈزلىنىپ:

— ئەزىز دوستۇم، بۇ ئولجىلارنى شۇنداق تەقسىملىگىنكى، قورسىقىمىز تويىسۇن، — دەدى. بۆرە ئولۇشلەرنى تەقسىملەشكە باشلىدى:

— ئەي ئولۇغ سۇلتانم، بۇ كاتتا ئۆكۈز سىزنىڭ ئولۇشىڭىز. چۈنكى، سىز ئەڭ كاتتىدۇرسىز...

ئەمدى رۇخسىتىڭىز بىلەن مانا بۇ ياۋايى ئۆچكە مېنىڭكى بولسۇن. دوستۇم تۈلكە سېمىز توشقانلارنى ياخشى كۆرىدۇ، توشقان ئۇنىڭكى...

ئارىسلان بۇ ئىشتىن قاتتىق خاپا بولۇپ:

— سەن ئۆزۈڭنى كىم دەپ ئويلاپ قالىدىڭ؟ ... ئۇنتۇمىغىنكى، سەن ئورمانلىقنىڭ شاھىنىڭ

ئالدىدا. سېنىڭ ماڭا ئولۇش بۆلۈپ بەرگۈدەك سالاھىيىتىڭ بارمۇ؟ — دەپ بۆرىگە قاتتىق زەربە بەردى. بىچارە بۆرە يەردە سوزۇلۇپ يېتىپ قالدى.

ئاندىن ئارىسلان قورقۇنچتىن دىر - دىر تىترەۋاتقان تۈلكىگە يۈزلەندى:

— نېمىگە قاراپ تۇرسەن؟! ئولجىلارنى سەن تەقسىملە!

پالاكەتنى سېزىپ تۇرغان تۈلكە ئورنىدىن تۇرۇپ، تەزىم قىلىپ شۇنداق دەدى:

— ئەي ئولۇغ سۇلتانم... ئولۇش تەقسىملەش مېنىڭ ھەققىم ئەمەس، ئەمما سىز مۇناسىپ

كۆرگىنىڭىز ئۈچۈن سۆزلەيمەن. توشقان سىزنىڭ ناشتىلىقىڭىز، ئۆچكە چۈشلۈكىڭىز بولسا قورسىقىڭىزغا ئارام بولىدۇ. ئۆكۈزنى بولسا كەچقۇرۇن يەيسىز، — دەدى.

ئارىسلان ناھايىتى خۇرسەن بولدى ۋە تۈلكىدىن سورىدى:

— بۇنداق ئاقىلانە تەقسىماتنى قەيەردىن ئۆگەندىڭ؟

تۈلكە بويىنىنى ئېگىپ، جانسىز ياتقان بۆرىگە قاراپ قويدى ۋە:

— مانا بۇ ئۆزىنى بىلمىگەن بۆرىنىڭ ھالىدىن... — دەپ جاۋاب بەردى.

قەزۋىنىلىك بىلەن رەسىم

قەزۋىنىلىكلەرنىڭ كونا بىر ئادىتى بار. تەنلىرىگە، قول ۋە يەلكىلىرىگە يىڭنە بىلەن كۆك نەقىشلەرنى سىزدۇراتتى.

بىر قەزۋىنىلىك تېرىگە رەسىم سىزىدىغان رەسامنىڭ ئالدىغا كېلىپ: —
 — كۆكسۈمگە يىڭنە بىلەن بىر رەسىم چېكىپ قوي، ئەمما جېنىم ئاغرىمىسۇن، — دېدى.
 — خوپ، نېمىنىڭ رەسىمىنى سىزاي؟ — دېدى رەسام.
 — مەن ئارسلان يىللىق، ھۆركىرەۋاتقان بىر ئارسلاننىڭ رەسىمىنى سىز. تېزىرەك بول، ئەمما
 رەسىم ياخشى چىقسۇن.
 — ماقۇل، — دەپ قەزۋىنىلىكنىڭ كۆكسىگە يىڭنە سانجىشقا باشلىدى رەسام. جېنى ئاغرىغان
 قەزۋىنىلىك:

— ھەي ئۇستا! ... نېمە قىلىۋاتىسەن، جېنىمنى ئاغرىتتىڭغۇ! — دەپ ۋارقىردى.
 — قانداق قىلاي، ئارسلاننىڭ رەسىمىنى چەك، دېدىڭ، ئۇنىڭ رەسىمىنى سىزىۋاتىمەن.
 — قەيرىدىن باشلىدىڭ؟
 — قۇيرۇقىدىن باشلىدىم.
 — سىزمايلا قوي قۇيرۇقىنى، بەك ئاغرىۋاتىدۇ. مېنىڭ ئارسلانم قۇيرۇقىم بولسۇن!
 ئۇستا «بولدى» دەپ ئىشىنى داۋام قىلدى.
 — ۋاي، بەك ئاغرىدى، بۇ قەيرى؟
 — قۇلقى.
 — بولدى، قۇلاقسىز بولسۇن. قۇلاقسىز سىزما.
 رەسام باشقا بىر يېرىدىن باشلىدى. قەزۋىنىلىك پەرياد كۆتۈردى.
 — قەيرىنى سىزىۋاتىسەن؟
 — گەۋدىسىنى.
 — بولدى قىل، مېنىڭ ئارسلانم گەۋدىسىز بولسۇن، بەك قاتتىق ئاغرىتتىڭ. بۇ ھالدا ھوشۇمدىن
 كېتىمەن.

رەسامنىڭ سەۋر قاچىسى تاشتى. ئۇ قولىدىكى يىڭىنى قويۇپ دېدى:
 — مەن سەندەك ئادەمنى كۆرمىگەن. قۇيرۇقىمىز، قۇلاقسىز، گەۋدىسىز ئارسلانمۇ بولامدۇ؟ ئاللاتائالا
 بۇنداق ئارسلان ياراتمىغان، قېنى يولۇڭدىن قالما!
 رەسام قەزۋىنىلىكنى دۇكاندىن ھەيدەپ چىقاردى.

ناماز ئوقۇۋېتىپ پاراڭلاشقان ھىندىلار

تۆت نەپەر مۇسۇلمان ھىندى مەسچىتتە ناماز ئوقۇشقا باشلاشتى. بىر چاغدا ئىچكىرىگە مۇئەزرىن
 كىردى. ئىبادەت ۋاقتىدا گەپلىشىش، ئوڭ - سولغا قاراش ناماز قائىدىلىرىگە توغرا كەلمەيتتى. ئەمما،
 ئۇلاردىن بىرسى يېنىدىكى دوستىدىن سورىدى:
 — مۇئەزرىن ئەزان ئېيتىمىدىڭغۇ؟
 دوستى ناماز ئوقۇپ تۇرۇپ ئۆزىنى تۇتالماي جاۋاب بەردى:
 — جىم تۇر، نامازدا گەپلەشسە بولمايدۇ! نامىزنىڭ بۇزۇلىدۇ.
 ئۈچىنچى ھىندى ئىككىنچىسىگە تەنبىھ بەردى:

— نېمىشقا گەپكە ئارىلىشىسەن؟ ئەسلىدە ئۆزۈڭگە قارا. سەنمۇ گەپ قىلدىڭ، دېمەك، سېنىڭمۇ نامىزىڭ بۇزۇلدى.

تۆتىنچىسى لوقما تاشلىدى:

— نامىزىڭلار بۇزۇلدى. خۇداغا شۈكۈركى، مەن جىم تۇردۇم. ئەسلىدە بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ نامىزى بۇزۇلغانىدى.

قېرىلىقتىن

ياشانغان بىر ئادەم كېسەل بولۇپ قالدى، قولۇم - قوشنىلار تېزلىك بىلەن تېۋىپ چاقىردى. تېۋىپ بىمارنىڭ تومۇر سوقۇشىنى تەكشۈردى، قىزىتمىسىنى ئۆلچىدى، يۈرەك رىتىمىنى تىڭشىدى. بىر ئازدىن كېيىن بىماردىن:

— نېمە بولدى؟ — دەپ سورىدى.

— ئاھ، سورىماڭ، تېۋىپ! ئەستە تۇتۇش قابىلىيىتىم تۆۋەنلەپلا كەتتى.

— بۇنىڭدىن تەشۋىشلىنىشنىڭ ھاجىتى يوق. قېرىلىقتىن شۇنداق بولغان، — دېدى تېۋىپ.

— كۆز ئالدىم قاراڭغۇلىشىدۇ، بەزىدە كۆرمەي قالمەن.

— ئۇمۇ تەبىئىي ئەھۋال، قېرىلىقتىن.

— ئاھ، تېۋىپ، يېگەن تامىقىم ھەزىم بولمايۋاتىدۇ.

— ئاشقازان ئاجىزلىقى ھەم قېرىلىقتىن.

— بەزىدە نەپىسىم قىستايدۇ. بۇمۇ قېرىلىقتىنمۇ؟

— ھەئە، ئۇمۇ قېرىلىقتىن! ئىنسان قېرىغىنىدا يۈز خىل دەردى، شىكايىتى بولىدۇ.

بىمار قاتتىق تېرىكتى:

— قانداق تېۋىپسەن؟ باشقا گېپىڭ يوقمۇ؟ ساڭا پەقەت شۇنىلا ئۆگىتىشكەنمۇ؟ ئاللا ھەر بىر دەردكە

دەرمان بەرگەن، شۇنى بىلمەسەن؟

تېۋىپ سالماق بىر تەرزىدە جاۋاب بەردى:

— ئەي يېشى بىر يەرگە بارغان، ئىشى پۈتۈپ قالغان ئىنسان، بۇ تېرىكش بىلەن قەھەر - غەزەپمۇ

قېرىلىقتىندۇر...

ئۆزىنى ساراڭ كۆرسەتكەن ئاقىل

بىر ئادەمنىڭ «ئەقىللىك ئادەم ئىزدەۋاتىمەن، بىر مەسىلىدە ئۇنىڭدىن مەسلىھەت ئالماقچىدىم» دەپ سوراۋاتقانلىقىنى ئاڭلىغان بىر كىشى ئۇنىڭغا:

— بىزنىڭ شەھەردە ساراڭلاردەك ئىش قىلىپ يۈرگەن بىر كىشى بار، تاياقنى ئات قىلىپ مىنىدۇ،

بالىلار بىلەن ئوينىيدۇ. ئەمما، ئەڭ ئاقىل ئادەم شۇ. ئۇ ساراڭ ھالىتىگە كىرگەن ئالىم كىشىدۇر، —

دېدى. بۇ گەپنى ئاڭلىغان ھېلىقى كىشى ئاشۇ شەھەرگە كەتتى ۋە سوراپ يۈرۈپ «ساراڭ» نى تاپتى:

— ئەي «ئات» مىنگەن ئادەم، «ئات» ئىگىسى بىر دەقىقە بىر تەرەپتە توختات! — دەپ توۋلىدى.

«ساراڭ» يۈگۈرۈپ كېلىپ:

— تېزىرەك سۆزلە، «ئات» بىم بەك شاش، تېپىدۇ، — دېدى.
— ئۆيلەنمەكچىدىم، قانداق قىزنى تاللىسام بولار؟
«ساراڭ» مۇنداق دېدى:

— دۇنيادا ئۈچ خىل ئايال بار. بىرىسى دەرد، ئىككىنچىسى مېھنەت، ئۈچىنچىسى زىننەت. بىرىنچىسى ساڭا ئەسلا يار بولماس؛ ئىككىنچىسىنىڭ يېرىمى سېنىڭكى، يېرىمى ساڭا مەنسۇپ بولمايدۇ؛ ئۈچىنچىسى بولسا ساڭا ۋاپالىق بولىدۇ.
— توختا، ئالدىرىما، خۇدا ساڭا رەھمەت قىلسۇن! بۇ گېپىڭنى ياخشىراق چۈشەندۈر! بۇ ئۈچ تۈرلۈك ئاياللار كىملىرى؟

«ساراڭ» «ئات» نىڭ «يۈگەن» نىنى تارتىپ، مۇنداق جاۋاب بەردى:

— بىرىنچىسى، بالىلىق تۇل خوتۇندۇر. ئۇ پۈتۈن دىققىتىنى بىرىنچى ئېرىدىن بولغان پەرزەنتىگە قارىتىدۇ. خىيالىدا بالىسى بىلەن بۇرۇنقى ئېرى بولىدۇ؛ ئىككىنچىسى بالىسىز تۇل خوتۇن بولۇپ، يېرىمى سېنىڭكى، يېرىمى ئالدىنقى ئېرىنىڭكىدۇر؛ ئۈچىنچىسى، يۈزى ئېچىلمىغان قىز، ئۇ پۈتۈنلەي ساڭا مەنسۇپ بولىدۇ.

«ساراڭ» بۇلارنى ئېيتقاندىن كېيىن «ئات» نى مىنىپ بالىلار ئارىسىغا كېتىۋاتقاندا، ھېلىقى ئادەم ئۇنى يەنە توختىتىپ:

— ئەي ئۇلۇغ ئىنسان! يەنە بىر سوئال بىم بار، جاۋاب بېرىپ ئاندىن ماڭغىن، — دېدى.

— نېمە دەيسەن؟ ۋاقتىم قىس. بالىلار بىلەن ئويناشقا كېچىكىپ قېلىۋاتىمەن.

— شۇنچىلىك ئەقىل - پاراسەت ئىگىسى ئىكەنسەن. نېمىشقا ئۆزۈڭنى ساراڭدەك كۆرسىتىپ يۈرسەن؟

ياشانغان ئالىم مۇنداق جاۋاب بەردى:

— ھاكىم مېنى شەھەرگە قازى قىلىش قارارىغا كەلدى. رەت قىلسام، قوبۇل قىلمىدى. سەندىن ئاقىلراقىنى تاپالمايۋاتىمىز، دېيىشتى. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئۆزۈمنى ساراڭ، ئەقلىدىن ئازغان قىلىپ كۆرسىتىۋاتىمەن. قازى بولغاندىن كۆرە، ساراڭ بولغان ئەۋزەلدۇر!

گاسنىڭ بىمارنى زىيارەت قىلىشى

ئاق كۆڭۈل بىر گاس ئادەم كېسەل قوشنىسىنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئالماقچى بولدى. ئۆزىچە: «قوشنام كېسەل ئىكەن. ئۇنى بېرىپ كۆرۈشۈم، ھال - ئەھۋالىنى سورىشىم كېرەك، ئەمما مەن گاس، ئۇ بولسا ئاغرىق، ئاۋازى چىڭراق چىقمايدۇ. لېكىن، كېسەلدىن ئادەتتىكى سوئاللار سورىلىدۇ ۋە مەلۇم جاۋاب ئېلىنىدۇ. مەن «قانداقراقسىز؟» دېسەم، ئۇ «ياخشى، رەھمەت» دەيدۇ. «قانداق تاماق يەۋاتىسىز؟» دەپ سوراي مەن، چوقۇم بىر تائامنىڭ نامىنى ئېيتىدۇ. مەن بولسام «ئۇ ياخشى تاماق، سىڭسۇن» دەيمەن. تېۋىپلاردىن كىم كېلىۋاتىدۇ، دېسەم، بىرەر تېۋىپنىڭ ئىسمىنى ئېيتىدۇ... مەن ئۇنىڭغا «ئۇ ياخشى تېۋىپ» دەيمەن، دەپ ئويلىدى.

شۇنىڭ بىلەن كېسەلنىڭ يېنىغا كىردى ۋە ئۇنىڭ باش تەرىپىدە ئولتۇردى:

— ياخشىمۇسىز؟ — دەپ ئەھۋال سورىغان بولدى. كېسەل ئىڭرىغان ھالدا:

— ئۆلەي دەۋاتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرىشى بىلەن گاس ئادەم:

— ۋاي، ۋاي، بەك خۇشال بولدۇم، — دېدى.

بىمار:

«بۇ قانداق گەپ؟ بىراۋنىڭ ئۆلۈمىگىمۇ خۇشال بولامدۇ؟» دەپ ئويلاپ غەزەپلەندى.

گاس يەنە سورىدى:

— نېمە يەۋاتىسىز؟

بىمار ئاچچىق قىلىپ:

— زەھەر! — دېدى.

گاس ئۇنىڭ ئېغىزىنىڭ مىدىرلىشىدىن بىر تائامنىڭ نامىنى ئېيتقانلىقىنى ئويلاپ:

— ئۇ ياخشى تاماق، سىڭسۇن! — دەپ جاۋاب قايتۇردى.

كېسەل ئاچچىقتىن خۇددى يوقاتقۇدەك بولدى.

گاس ئادەم سوراشنى داۋام قىلدى:

— داۋالاش ئۈچۈن تېۋىپلەردىن كىم كېلىۋاتىدۇ؟

— قېنى يوقال بۇ يەردىن! ئەزرائىل كېلىۋاتىدۇ! — دەپ جاۋاب بەردى بىمار. گاس:

— ناھايىتى بىلىمدان، تەجرىبىلىك تېۋىپ ئۇ. خۇدا خالىسا، پات ئارىدا بىر تەرەپ بولغۇدەكسىز، —

دېۋىدى، كېسەل چىدىيالىماي:

— يوقال! — دەپ ۋارقىردى.

گاس بولسا قوشنىلىق ھەققىنى ئادا قىلغانلىقىدىن ناھايىتى خۇرسەن بولۇپ خەيرلەشتى.

كۆڭۈل ئەينىكى

سۇلتان سارىيىدا خىتا (كىدان، قىتان) رەسسامللىرى:

— بىز تۈرك رەسسامللىرىدىن ناھايىتى ئىلغار ۋە ماھىر، — دەپ كۆرەڭلەشتى. بۇنىڭغا جاۋابەن

تۈرك رەسسامللىرى:

— ياق، بىز ئۇلاردىن يۇقىرىراقمىز. بىزنىڭ سەنئىتىمىز يۈكسەك، — دەپ بۇ دەۋاغا قارشى

چىقىشتى. بۇ مۇنازىرىدىن خەۋەر تاپقان سۇلتان رەسساملاردىن ئىمتىھان ئالدىغانلىقىنى ئېلان قىلىپ:

— ھەر ئىككى ئەل رەسسامللىرى تەييارلانسۇن، بىر — بىرىگە قارايدىغان ئىككى خانىغا چىقىرىلسۇن! —

دېدى.

خىتا رەسسامللىرى ئۆزلىرىگە بېرىلگەن خانىنىڭ تاملىرىنى تۈرلۈك رەڭلىك رەسىملەر بىلەن

بېزىدى. تۈرك رەسسامللىرى بولسا خىتا رەسسامللىرى رەسىم سىزغان خانىنىڭ قارشىسىدىكى

ئۆزلىرىنىڭ تاملىرىنى پەقەت سۈپەتلەپ، ئەينەكتەك يالتىراتتى. بۇ چاغدا خىتاي رەسسامللىرى سىزغان

رەسىملەر تۈرك رەسسامللىرىنىڭ خانىسىنىڭ تاملىرىدا يەنىمۇ كۆركەم بىر كۆرۈنۈشتە ئەكس ئەتتى.

سۇلتان ئالدى بىلەن خىتالىق رەسساملارنىڭ خانىسىغا كىردى، ئۇلارنىڭ ئىشلىرىنى ياقتۇردى،

ئاندىن تۈرك رەسسامللىرىنىڭ خانىسىغا كىرگەن چاغدا، خۇددى تېخىمۇ يارقىن، تېخىمۇ گۈزەل

رەسىملەرنى كۆرۈپ، تۈرك رەسساملارنى تەقدىرلىدى. شۇنداق قىلىپ، تۈرك رەسساملارنى رەسىم سىزماستىن، پەقەت خىتا رەسساملارنىڭ ئەسەرلىرىنى مىڭبىر ھۈنەر بىلەن جۇلالاندۇرۇپ، تامدا ئەكس ئەتكۈزگەنلىكى ئۈچۈن تارتۇقلاندى.

دەرۋىش ۋە مۇتەھەم خىزمەتچى

بىر دەرۋىش ساياھەتكە چىقتى. ئۇ ئايلىنىپ بېرىپ دەرۋىشلەرنىڭ خانىقاسىدىن قونالغۇ تاپتى. خىزمەتچىلەر ئۇنىڭ ئېشىكىنى ئېغىلغا باغلىدى، دەرۋىشنىمۇ خانىقانىڭ تۈرىگە ئۆتكۈزدى. ئەھمىيەتلىك سۆھبەت بولدى، كېيىن داستىخان يىغىلدى. دەرۋىش شۇ چاغدا ناھايىتى ياخشى كۆرىدىغان، جاپاكەش ئېشىكىنى ئەسلىدى ۋە خىزمەتچىگە ئېشىكىنى ياخشى پەرۋىش قىلىپ، ئۇنىڭغا يەم بېرىشنى ئېيتتى. خىزمەتچى:

— بۇ نېمە دېگىنىڭىز؟ بۇ مېنىڭ ۋەزىپەم، پەرۋىشنىمۇ قىلىمەن، ئارپىمۇ بېرىمەن، — دېدى.

دەرۋىشنىڭ كۆڭلى خاتىرجەم بولالماي:

— ئەيبەكە بۇيرۇما، ئۇ سېنىڭ ئىشىڭ ئىكەنلىكىنى بىلىمەن. پەقەت ئېشىكىم بىر ئاز قېرىپ قالغان، چىشلىرىمۇ ساغلام ئەمەس. ئاۋۋال ئارپىنى يۇمشىتىپ، ئاندىن ئۇنى سامان بىلەن ئارىلاشتۇرۇپ بەر! — دېدى.

خىزمەتچى يەنە:

— ئەلۋەتتە، ئۇ مېنىڭ ۋەزىپەم، — دېدى.

قىسقىسى، دەرۋىش قايسى ۋاقىتتا ئىش بۇيرۇسا، خىزمەتچى «ئەلۋەتتە» نى قايتا - قايتا ئېيتتى، ئەمما ئېشەككە سامانمۇ، بىر ئۈچ ئارپىمۇ بەرمىدى. بىچارە ئېشەك ئاچ، ئۇسسۇغان ھالدا قالدى. دەرۋىش بولسا خىزمەتچىدىن كۆڭلى توق، خاتىرجەم ئۇيقۇغا كەتتى.

دەرۋىش كېچىسى چۈشىدە ھەددىدىن ئاشقان بىر بۆرىنىڭ ئېشىكىگە ھۇجۇم قىلىۋاتقانلىقىنى كۆردى ۋە شۇ زامانلا كۆزىنى ئاچتى ۋە «ئۇھ! چۈشۈم ئوڭدىن كەلسۇن!» دەپ يەنە ئۇيقۇغا كەتتى. بۇ قېتىم ئېشىكىنىڭ يېتىپ قالغانلىقىنى كۆردى. شۇ ھالەتتە تۈننى مىڭبىر ۋەسۋەسە بىلەن ئۆتكۈزدى.

تاڭ سەھەردە خىزمەتچى ئېشەكنى ئەسلەپ ئېغىلغا باردى. قارىسا، ئېشەك ئاچلىق ۋە ئۇسسۇزلۇقتىن يىقىلىپ، سۇنايلىنىپ ياتاتتى. خىزمەتچى قولغا تاياق ئېلىپ ئېشەكنى ئۇرۇشقا باشلىدى. ئېشەك ئارانلا ئورنىدىن تۇردى. خىزمەتچى تېزلا ئېشەكنىڭ توقۇمىنى توغرىلاپ، تۆشنى باغلىدى. ئاندىن خانىقا ئالدىغا ئېلىپ باردى. دەرۋىش ساھىبخانلار بىلەن خەيرلەشتى، ئاندىن ئېشىكىنى نىقتىدى.

ئېشەك بىر ئاز يورغىلىغاندىن كېيىن دەلدۈگۈنۈپ يىقىلدى. كۆرگەنلەر يۈگۈرۈپ كېلىپ دەرۋىشنىمۇ، ئېشىكىنىمۇ تۇرغۇزدى. ئەمما، ئېشەك يەنە يېتىۋالدى. كىمدۇر بىرسى ئېشەكنىڭ بويىنىدىن تارتتى، كىمدۇر بىرسى قۇلقىنى سوزدى. پايدىسى بولمىدى... دەرۋىشكە:

— بۇ قانداق ئىش؟ ئېشىكىڭنىڭ بىر دەردى بار ئوخشايدۇ، شۇڭا يېتىۋالدى، — دېدى.

دەرۋىش ئىشنىڭ تېگىنى چۈشەندى ۋە دېدى:

— پۈتۈن كېچە «ئەلۋەتتە...» يېگەن ئېشەك ماڭسا شۇنچىلىك ماڭىدۇ - دە! ئوزۇقى كېچىسى «ئەلۋەتتە...» بولسا، تەسبىھ ئېيتىپ چىقسا، كۈندۈزى مانا شۇنداق سەجدە قىلىشى ئېنىق ئەمەسمۇ؟...

زالىمنىڭ خەيرى ...

جۈمە كۈنلىرىنىڭ بىرسىدە پادىشاھ مەسچىتكە قاراپ ماڭدى. لەشكەرلەر كوچىدا توپلانغان خەلققە بىر تەرەپتىن «يول بوشىتىڭلار!» دەپ ۋارقىراپ، يەنە بىر تەرەپتىن تېپىپ، تاياق بىلەن ئۇرۇپ، يول ئېچىۋاتقاندى. ئاجىز بىر كەمبەغەل لەشكەرلەردىن ئون دەرىجە يېدى. بېشى، كۆزى قانغا بويالدى ۋە ئاغرىققا چىدىيالىماي پادىشاھنىڭ ئارقىسىدىن قوللىرىنى ئېچىپ شۇنداق ۋارقىردى:

— قىلغان ئاشكارا زۇلۇمىڭنى قارا، ئاللا ساقلىسۇن. مەسچىتكە كېتىۋېتىپسەن، بەلكىم ياخشى ئىش قىلىۋاتىمەن دەپ ئويلاۋاتقانسەن. ياخشى ئىشنىڭ شۇ بولسا، يامانلىقنىڭ قانچىلىكىكىن، كىم بىلەر؟

كەمپىر بىلەن شەيتان

يۈزىنى قورۇق باسقان، يېشى توقسانلاردىن ئاشقان بىر كەمپىر قايتا ئەرگە تېگىش سەۋداسىغا چۈشتى ۋە ئەينەك ئالدىدا ئولتۇرۇپ يۈزىنى بويدى. ئەمما، پۈرۈشكەن يۈز بوياق تۇتمايتتى، شۇڭا ئۇ قورۇقلارنى يوشۇرۇش ئۈچۈن قۇرئان كەرىم سەھىپىلىرىدىكى زەر ھەللەرنى ئېلىپ يۈزىگە يېپىشتۈردى. ئەمما، زەر ھەللەرمۇ تۆكۈلۈپ كەتتى. ئۇلارنى تۈكۈرۈكى بىلەن مەڭزىلىرىگە قايتىدىن يېپىشتۈردى، يەنە تۆكۈلدى. بۇ چاغدا ئۇ:

— خەپ سېنى كور شەيتان، لەنەت بولسۇن! — دەپ غودۇڭشىدى. بۇنى ئاڭلىغان شەيتان تېزلا كەمپىرنىڭ كۆزىگە كۆرۈنۈپ، شۇنداق دېدى:

— ئەي شۇم كەمپىر... سېنىڭ بۇ قىلىقنىڭ ئۆمرۈمدە مېنىڭ خىيالىمغىمۇ كەلگەن ئەمەس. قۇرئاندىكى زەر ھەللەرنى ئېلىپ يۈزىگە چاپلاش كىمىنىڭمۇ ئەقلىگە كەلدى؟ نېمىشقا مېنى ئەيىبلەيسەن؟ سەن ھىيلە ۋە ياۋۇزلۇقتا يۈز شەيتانغا دەرس بېرسەن. ماڭا تۆھمەت قىلما...

ئادالەت مۇشتى

بىر بىمار تېۋىپقا:

— تومۇر سوقۇشۇمنى تەكشۈرۈپ، كېسىلىمنى ئېنىقلاپ باقسىڭىز، — دېدى.

تېۋىپ بىمارنى تەكشۈرۈپ كۆردى. ئۇنىڭ ئۆلۈمى يېقىنلىشىپ قالغان بولۇپ، قىلچە ئۈمىد يوق ئىدى. شۇڭا، ئۇ بىمارغا:

— كەتكىن، كۆڭلۈڭ نېمىنى خالىسا، شۇنى قىل. پەرھىزگە ئېھتىياج يوق، — دېدى.

بىمار خۇرسەن ھالدا كۆڭلىنىڭ خاھىشىغا ئاساسەن دەريا بويىغا باردى. قارىسا، بىر دەرۋىش يۈز - قولىنى يۇيۇۋاتقانكەن. ئۇنىڭ تاقىرى بېشىنى كۆرۈشى بىلەن بىر شاپىلاق سالغۇسى كېلىپ كەتتى.

ئەسلىدە تېۋېمۇ: «كۆڭلۈڭ نېمىنى خالىسا، شۇنى قىل» دېگەن ئەمەسمۇ؟ شۇنداق قىلىمسا، كېسەللى ئېغىرلىشىدۇ. شۇڭا، ئۇ قولىنى كۆتۈرۈپ، تاقىر باشقا بىر تەستەك سالىدى. دەرۋىش ئاچچىقلاندى ۋە ئورنىدىن سەكرەپ تۇرۇپ بىمارغا مۇشت بىلەن جاۋاب بەرمەكچى بولدى. ئەمما، دىققەت بىلەن قارىسا، تېرىسى سۆڭىكىگە چاپلىشىپ قالغان بىر جەسەت... بىرنى سالىسىلا يىقىلىپ ئۆلىدۇ. شۇڭا، ئۇ تەگمىدى، ئەمما بىمارنى قازىنىڭ ھۇزۇرىغا ئېلىپ بېرىپ، شىكايىتىنى ئېيتتى:

— بۇ ئادەم ھېچبىر سەۋەبسىز مېنى ئوردى، ئۇنىڭغا جازا بېرىشىڭىزنى سورايمەن! قازى بىردە دەرۋىشكە، بىردە بىمارغا قارىدى. بىمارنىڭ ئۆرە تۇرغۇدەك ھالى يوق ئىدى... ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىدى ۋە شىكايەتچىگە:

— كۆرمەيۋاتامسەن، بۇ ئادەمنىڭ تېرىسى سۆڭىكىگە يېپىشىپ قاپتۇ، بۇنداقلا ئۆلۈك ھېسابلىنىدۇ. مەن تىرىكلەرگە ھۆكۈم چىقىرىمەن. شۇڭا، بۇ دەۋايىڭدىن ۋاز كەچ، — دېدى. دەرۋىش دەۋاسىدا قەتئىي چىڭ تۇردى:

— مېنىڭ ھېچبىر گۇناھىم يوق. ئەمما، ئۇنىڭ ئۇرغىنى ئېنىق. ئۆلۈك بولسۇن، تىرىك بولسۇن، مەن ئادالەت ئىزدەيمەن! — دېدى. قازى:

— ياخشى، ئۇنداق بولسا، — دېدى ۋە بىمار ئادەمدىن سورىدى، — ئاز بولسىمۇ پۇلۇڭ بارمۇ؟ بىمار جاۋاب بەردى:

— ئالتە دىرھەم پۇلۇم بار. باشقا ھېچ نەرسەم يوق. قازى ھۆكۈم چىقاردى:

— ياخشى، ئۈچ دىرھەمى ئۆزۈڭدە قالسۇن. ئۈچ دىرھەمنى بۇ ئادەمگە بەر. ئۇ بىچارىمۇ يوقسۇل... بىمار قازىنىڭ بۇ ھۆكۈمىگە قاتتىق غەزەپلەندى ۋە قازىنىڭمۇ تۇمشۇقىغا بىر مۇشت ئاتقۇسى كەلدى. ئەگەردە بىر تەستەكنىڭ جازاسى ئۈچ دىرھەم بولسا، قالغان ئۈچ دىرھەمنىمۇ قازىغا بېرىمەن، دەپ ئويلىدى ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ قازىنىڭ تۇمشۇقىغا قارىتىپ بىر مۇشت ئاتتى. قازى غەزەپ بىلەن چاچراپ ئورنىدىن تۇردى. بۇ چاغدا بىمار ئادەم:

— قازى جانابلىرى، نېمىگە تاتىرىسىز؟ سىزنىڭ ھۆكۈمىڭىز ئادالەتكە تاياندى. ئۆزىڭىز ئۈچۈن راۋا كۆرمىگەن ھۆكۈمنى بىراۋغا قانداق راۋا كۆرىسىز؟ بۇ ئالتە دىرھەمنى ئېلىپ، ئىككىڭلار بۆلۈشۈۋېلىڭلار! — دەپ مەھكىمدىن چىقىپ كەتتى.

ئىككى لەتىپە

يېشى ئەللىكتىن ئاشقان، چاچ - ساقاللىرى ئاقارغان بىر ئادەم ياش قىزغا ئۆيلىنىپتۇ. ئاندىن ساتراشنىڭ ئالدىغا بېرىپتۇ ۋە ئۇنىڭغا:

— ئۇستام، يېقىندا ئۆيلەندىم. سىزگە مالال كەلمىسە، بۇ چېچىمدىكى، ساقىلىمدىكى ئاقلارنى تېرىۋەتسىڭىز، — دەپتۇ.

ساتىراش ماقۇل بولۇپ، ئۇ ئادەمنىڭ چاچ - ساقاللىرىنى تولۇق قىرىۋېتىپتۇ. ئاندىن قىرىلغان تۈكلەرنى ھېلىقى كىشىنىڭ ئالدىغا قويۇپ: — كەچۈرۈڭ، ناھايىتى ئالدىراش ئىشىم چىقىپ قالدى. سىزگە مالال كەلمىسە، ئاقللىرىنى ئايرىپ تۇرسىڭىز، — دەپ چىقىپ كېتىپتۇ.

* * *

بىر كىشى بىر تاقىرىباش ئادەمنى كۆرۈپ قالدى ۋە ئۇنىڭ پارقىراپ تۇرغان بېشىغا بىر شاپىلاق سالدى. شاپىلاق يېگەن ئادەم غەزەپ بىلەن ئورنىدىن چاچراپ تۇردى. ئۇنى ئۇرغان كىشى: — توختا، ماڭا يېقىنلاشما. ساڭا دوستانە بىر سوئاللىم بار، جاۋاب بەر، ئاندىن كېيىن مېنى خالىغىنىڭچە ئۇر. سېنىڭ بېشىڭغا ئۇرغىنىمدا «چاڭ» قىلغان بىر ئاۋاز چىقتى. ئەجەبا بۇ شاپىلاق ئاۋازى مېنىڭ قولۇمدىن چىقتىمۇ ياكى سېنىڭ بېشىڭدىنمۇ؟ بۇ سوئالغا جاۋاب بەر. شاپىلاق يېگەن ئادەم ئۇنىڭ سوئالغا جاۋاب بەرمىدى. يېنىغا كەلدى ۋە بۇ ئادەمنىمۇ بىر شاپىلاق سالدى ۋە شۇنداق دېدى: — دوستۇم، مەن تېخى ئاغرىقتىن قۇتۇلالمىدىم، قانداقمۇ ئۇنى ئويلاپ بىلىشىم مۇمكىن؟ ئەمدى بۇ ئاۋازنىڭ قەيەردىن چىققانلىقىنى ئويلاش نۆۋىتى ساڭا كەلدى.

ۋەھىمە پالاكەت كەلتۈرەر

ئوقۇغۇچىلار ئۇستازلىرىدىن بىزار بولۇشۇپتۇ، كۆپ ئوقۇش، يېزىش، ئوقۇشخانىنىڭ ۋەزىپىلىرىنى بېجىرىش ئۇلارنى ناھايىتى چارچىتىپتۇ، ئۇلارنىڭ كوچىغا چىقىپ ئوينىغۇسى كەپتۇ. شۇنىڭ بىلەن ئۇلار بىرەر چارە تېپىش ئۈستىدە ئويلىنىشقا باشلاپتۇ ۋە قانداق قىلىپ بولسۇن، مەلۇم ۋاقىت ئۇستازنى مەكتەپتىن يىراقلاشتۇرماقچى بوپتۇ. ئارىسىدىكى ئەڭ كىچىك، ئەمما ناھايىتى زېرەك بىر ئوقۇغۇچى مۇنداق دەپتۇ:

— ساۋاقداشلار، ئوقۇتقۇچىمىزنىڭ ھېچ يېرى كېسەل ئەمەس. قېنى ئەمدى بىرنەچچە ھەپتە كېسەل بولۇپ يېتىپ قالسا، بىزمۇ دەم ئالساق بولاتتى. بۇنىڭ ئۈچۈن بىر ئامال قىلىشىمىز كېرەك. دوستلىرى ئۇنىڭغا:

— قانداق قىلساق ساپساق ئادەم كېسەل بولۇشى مۇمكىن؟ — دېيىشتى. ھېلىقى بالا:

— بولىدۇ، مەن بىر ھىيلە ئويلىدىم. ئەتە دەرس باشلانغاندا سىنىپقا بىرىنچى بولۇپ كىرگەن بالا ئۇستازىمىزغا: «ئۇستاز، تىنچلىقمۇ؟ يۈزىڭىز ناھايىتى سولغۇن، سارغىيىپ قاپتۇ، سىجەزىڭىز يوقمۇ نېمە؟ ئاللا شىپا بەرسۇن» دەپ ئۇنىڭ كېسەل بولغىنىنى ئېيتىدۇ. ئۇستاز بۇ گەپلەردىن ۋەھىمىگە چۈشىدۇ.

ساۋاقداشلار ئۆزئارا مەسلىھەت قىلىشتى. ئەتىسى سەھەردىلا سىنىپقا تۇنجى بولۇپ كىرگەن ئوقۇغۇچى:

— تىنچلىقمۇ، ئۇستاز، ئاللا شىپا بەرسۇن. يۈزىڭىز ساپسېرىق، مەجەزىڭىز يوقمۇ نېمە؟ — دېدى. ئۇستاز:

— خۇداغا شۈكۈر، كېسەل ئەمەسمەن، بار، جايىڭدا ئولتۇر، — دېدى.

شۇنىڭدىن كېيىن سىنىپقا كىرگەن ئوقۇغۇچىلارنىڭ ھەممىسىلا ئۇستازغا:

— ئاللا شىپالىق بەرسۇن، — دەپ يۈزىنىڭ سارغىيىپ كەتكىنىنى ئېيتتى.

ئۇستازنى ۋەھىمە باستى. ئۆز — ئۆزىگە «خوتۇنۇمنىڭ ئەقلى جايىدا ئەمەس، يۈزۈمنىڭ سولغۇنلۇقىنى، ۋۇجۇدۇمنىڭ تىترىگىنىنى قەيەردىن بىلسۇن؟ ئۇ مېنى ئەمەس، ئۆزىنىلا ئويلايدۇ» دېگەنلەرنى كۆڭلىدىن ئۆتكۈزدى.

بۇ ئارىدا ئوقۇغۇچىلار خۇددى دەرسنى تەكرارلىغان بولۇپ، شاۋقۇن — سۈرەن كۆتۈرۈشكە باشلاشتى. ئۇستاز ۋەھىمە ئىچىدە شاۋقۇن — سۈرەندىن بېشى ئاغرىپ ئۆيىگە كەتتى ۋە ئىشكىنى ئاچقان خوتۇنغا:

— ئەي خوتۇن، كۆرمىدىڭمۇ، ھالىمغا بىر قارا، يۈزۈمنىڭ سولغۇنلۇقىنى ھەممە كۆردى، نېمىشقا سەن كۆرمىدىڭ؟ ئۆزىڭلەر مېنىڭ دەردىمگە قىزىقىشىدۇ، سەن مەن بىلەن بىر ئۆيدە ياشاپ تۇرۇپمۇ، قىزىتمامنىڭ ئۆرلەپ كەتكىنىنى بىلمىدىڭ. مەن كېسەلمەن، تېز ياتقىمىنى تەييارلا، — دېدى. خوتۇنى ئۇنىڭغا:

— ئەي غوجام، سىزدە كېسەللىك ئالامىتى يوق، خالىسىڭىز ئەينەك كەلتۈرەي، ئۆزىڭىز كۆرۈپ بېقىڭ. سىزدە پەقەت ۋەھىمە بار، — دېدى. ئۇنىڭغا جاۋابەن ئېرى:

— ۋۇجۇدۇم دىر — دىر تىترەۋاتقىنىنى كۆرمىدىڭمۇ، ماڭا بېشىمنىڭ ئاغرىقى يېتىدۇ. تېز بول، ياتقىمىنى تەييارلا! — دېدى.

خوتۇنى ئائىلاج ئورۇن راسلىدى. ئېرى «ئاھ — ئۇھ» بىلەن ئۆزىنى تۆشەككە ئاتتى. بېشىنى تېڭىپ، ئۈستى — ئۈستىلەپ كۆرپە ياپتى.

ئوقۇغۇچىلار خۇشال بولۇشۇپ ئۆيلىرىگە تارقىلىشتى. ئانىلىرى بالىلىرىنىڭ بۇنداق تېز قايتقانلىقىدىن ھەيران بولدى. بالىلار:

— ئۇستازىمىز كېسەل بولۇپ قالدى، بىزگىمۇ تەتل بولدى، — دېيىشتى. بۇ چاغدا ئۇستازنىڭ ئۆيىگە يېقىنلىرى، قولۇم — قوشنىلار كېلىشتى، ئۇستاز قات — قات يوتقان ئىچىدە تەرگە پېتىپ يېتىۋاتتى.

— ساقىيىپ كېتىڭ ئۇستاز، قانداق قىلىپ كېسەل بولۇپ قالدىڭىز، خەۋەر تاپالماپتۇق، — دېگەنلەرگە:

— ئۆزۈممۇ بىخەۋەر ئىدىم، ئوقۇغۇچىلىرىم ئېيتىشتى. شۇنداق ئېغىر كېسەللىكىمنى سەزمەي قاپتىمەن، — دەپ جاۋاب بېرەتتى.

شۇنداق قىلىپ، ئۇستاز ئۆزىنىڭ كېسەللىكىگە پۈتۈنلەي ئىشەنگەندى.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى «شىنجاڭ ياشلىرى» ژۇرنىلىدا تەكلىپلىك مۇھەررىر)

شەيخ مۇسلىمىددىن سەئىدى شىرازىي

«كەرمانىك» تەرجىمىسى «رەھما»

تەرجىمىسى: سىراجىددىن مەخدۇم سىددىقىي
نەشرگە تەييارلىغۇچى: مۇھەممەد ئەلى ھاھى مەھمۇدى

مۇھەررىردىن: «كەرمان» ناملىق بۇ كىتاب مەشھۇر پارس مۇتەپەككۈرى شەيخ مۇسلىمىددىن سەئىدى شىرازىي تەرىپىدىن يېزىلغان يەنە بىر مۇھىم ئەسەر. بۇ ئەسەر مەيدانغا كەلگەندىن باشلاپ ئىران، ئافغانىستان ۋە پۈتكۈل ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا كەڭ تەسىر قوزغىغان. ئۇيغۇر خەلقى ئارىسىدا سەئىدى ئەسەرلىرى شەيخ سەئىدى ھايات ۋاقتىدىلا كەڭ تارقىلىپ، قىزغىن ئالقىشقا سازاۋەر بولغان. سەئىدى ئەسەرلىرىدىن «كەرمان»، «بوستان»، «گۈلىستان» قاتارلىقلار ئۇيغۇر مەدرىسەلىرىدە نەچچە ئەسىرلەردىن بېرى دەرسلىك قىلىپ ئوقۇتۇلغان. «كەرمان» ئۇيغۇر مەدرىسەلىرىدە تىل، ئەدەبىيات ۋە ئېتىكا جەھەتتە زۆرۈر دەرسلىك قىلىنغان بولغاچقا، بۇ ئەسەرنىڭ ئۇيغۇر ئەدەبىياتى ۋە ئىدىئولوگىيەسىگە كۆرسەتكەن تەسىرى ناھايىتى زور بولغان. بۇ ئەسەر ئۆتكەن ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تالانتلىق ئەدىب سىراجىددىن مەخدۇم سىددىقىي تەرىپىدىن «رەھما» دېگەن نام بىلەن چاغاتاي تۈركچىسىگە تەرجىمە قىلىنىپ، ھىجرىيە 1332 - يىلى ① تاشكەنتتە ئۈچ خىل رەڭدە زىننەتلىنىپ نەشر قىلىنغان. بۇ تەرجىمە نۇسخمۇ ئۇيغۇرلار ئارىسىدا كەڭ تارقىلىپ، قىزغىن ئالقىشقا سازاۋەر بولغان. بۇ ئەسەر ئەنە شۇ تەرجىمە نۇسخا ئاساسىدا نەشرگە تەييارلىنىپ، ئوقۇرمەنلەر ھۇزۇرىغا سۈنۈلدى.

<p>كسى را كى خىسلىت تىكىر بود كىشى نىكى تىكىر اىر خىلىتى. تىكىر بود عىادت نىكىر اىشى تىكىر با غىلانى بولماي اىشى چودانى تىكىر چىرمىكىنى چىسىلىك تىكىر نىكى با غىلانىكى</p>	<p>سەئىدى شىرازىي مەخدۇم سىددىقىي توللا بولمىسى بىشىدىكىرىكى تىكىر بود وصل دىكىر اىشى تىكىر بولور داتى تىكىر اىشى خطا مىكىنى خطا مىكىنى خطا اىلا غىلانىكى خطا اىلا غىلانىكى</p>
<h2>علم نىسىلىنىكى رىبانىدە</h2>	
<p>سەئىدى شىرازىي مەخدۇم سىددىقىي توللا بولمىسى بىشىدىكىرىكى تىكىر بود وصل دىكىر اىشى تىكىر بولور داتى تىكىر اىشى خطا مىكىنى خطا مىكىنى خطا اىلا غىلانىكى خطا اىلا غىلانىكى</p>	<p>سەئىدى شىرازىي مەخدۇم سىددىقىي توللا بولمىسى بىشىدىكىرىكى تىكىر بود وصل دىكىر اىشى تىكىر بولور داتى تىكىر اىشى خطا مىكىنى خطا مىكىنى خطا اىلا غىلانىكى خطا اىلا غىلانىكى</p>

① ھىجرىيە 1332 - يىلى مىلادىيەنىڭ 1914 - يىللىرىغا توغرا كېلىدۇ.

كەرەم نامدارى جەھان ئەيلەگەي،
كەرەم كامكارى زەمان ئەيلەگەي.

كەرەم مايەئى شادمانى ئېرۇر،
كەرەم ھاسىلى زىندگانى ئېرۇر.

كەرەم ئارتىدە دۇنيادا كارى يوق،
ۋە مۇندىن قىزىق ھېچ بازارى يوق.

كەرەمدىن بارىي ئەل دىلىن تازە تۈت،
جەھاننى سەخادىن پۇرئاۋازە تۈت.

باغشلاشتا بول دائىما مۇستەقىم،
كى جاننىڭ ياراتقۇچى باردۇر كەرىم.

سەخاۋەت سەفەتنىڭ بەيانىدە

سەخاۋەت قىلۇر نىك بەخت ئىختىيار،
كى بولغاي سەخادىن كىشى بەختىيار.

قىلىپ لۇتقۇ ئىھسان جەھانگىر بول،
سەخاۋەتنىڭ ئىقلىمىدا مىر بول.

سەخاۋەتدۇر ئەھلى بەسىرەت ئىشى،
سەخاۋەت بولۇر ياخشىنىڭ ۋەرزىشى.

سەخاۋەت مىسى ئەيىبغە كىمىيا،
سەخاۋەت بارى دەردلەرغە دەۋا.

چۇ قادىر ئېسەڭ ئەيلەگەيسەن سەخا،
كى يەتكەي ئۇلۇغلۇق سەخادىن ساڭا.

بەخىل مەزەممەتنىڭ بەيانىدە

ئەگەر كۆك بەخىل قەسىدچە ئايلانۇر،
ۋەر ئىقبال ئانىڭ غۇلامى بولۇر.

ۋەگەر ئېلىكىدە گەنجى قارۇن ئېسە،
ۋەگەر تابىئى رۇبئى مەسكۇن ئېسە.

رەھىما باغشلا مېنىڭ ھالىما،
كى بار مەن ئەسىرى كەمەندى ھەۋا.

ئۆزۈڭدىن بۆلەك بىزگە يوق داد رەس،
يازۇق ئەھلىغە سەن خەتا بەخشۇ بەس.

خەتانىڭ يولىدىن مېنى ئەيلە دۇر،
تۈزۈك يولغا يوللاپ، گۇناھىم ياشۇر.

پەيغەمبەر ئەلەيھىسسالامنىڭ
سەنالارى بەيانىدە

قاچان تىل ئاغىزىدە ئېسە جايگىر،
مۇھەممەد سەناسى بولۇر دىلىپەزىر.

نەبىيلەر ئۇلۇغى، ھەبىبى خۇدا،
كى ئاڭغا ئېرۇر ئەرشى ھەق مۇتەكا.

مىنىبان جاھانگىر چابۇك بۇراق،
كى قەسىردىن ئاشتى شۇبۇ كۆك راۋاق.

مۇسەننىڭ ئۆز نەفسىگە ئىشارەت

سېنىڭ قىرىق يىل ئۆتتى ئۆمۈرۈڭ ئېسىز،
قىلىپ ياشلىق بولمادىڭ باتەمىز.

بارىن ئارزۇ بىلەن قىلىدىڭ تەمام،
دەمىي قىلمادىڭ ياخشى ئىشقا خىرام.

ئىشەنمە ئېرۇر ئۆمر ناپايدار،
بول ئاگەھ زەمان مەكىرىدىن زىنھار.

كەرەم مەدھىينىڭ بەيانىدە

دىلا، ھەر كىشى يازسا خانى كەرەم،
بولۇر نامدارى جەھانى كەرەم.

بەخىل ئارزىماس ئولكى تۇتقۇڭ ئاتىن،
ۋەگەر رۇزگار ئەتسە ھەم خىزمەتتىن.

بەخىل مالغا قىلما ھېچ ئىلتىفات،
بەخىل مالنىڭ ئاتىن ئايتماق ئۇيات.

بەخىل ئەر ئېسە زاھىدى خۇشكۇ تەر،
پەيەمبەر بېھىشت ئەھلى يوق دەيدىلەر.

ئەگەرچە بەخىل مال ئىلەن بولسا باي،
چېكەر خارلىق ئۇيلە پۇلسىز گەداي.

كەرەم ئەھلى مالنى يېگەي ھاسىلىن،
بەخىللار يېگەي ئالتۇننىڭ غەمىن.

تەۋازىنىڭ سىفەتى بەياندە

تەۋازى گەر ئەتسەڭ، دىلا، ئىختىيار،
جەھان خەلقى بولغاي ساڭا دۇستدار.

تەۋازى زىياد ئەيلەگەي جاھنى،
كى كۈن شۇئەسى يارۇتۇر ماھنى.

تەۋازى بولۇر مايەئى دۇستلۇق،
كى ئولغاي بېيۈك مايەئى دۇستلۇق.

تەۋازى كىشىنىڭ قىلۇر سەربەلەند،
تەۋازى ئۇلۇغلاردىن ئولغاي پىسەند.

تەۋازى قىلۇر ھەركىم ئەرسە كىشى،
ياراشماس كىشىدىن يامانلىق ئىشى.

تەۋازى قىلۇر ئاقىلى نۇكتە فاش،
قويۇر مېۋەلىق شاخ يەر ئۈزرە باش.

تەۋازى بولۇر ئىززەت ئەفزا ساڭا،
بېھىشتى بەرىندە قىلۇر جا ساڭا.

تەۋازى بېھىشت ئىشىكىگە كەلىد،
بولۇر جاھۇ دەۋلەت سارىغا نەۋىد.

تەۋازى كىشىنىڭ ئېسە ئادەتى،
ئۇلۇغ بولغۇسى ئارتىبان دەۋلەتى.

كىشىكىم ئانىڭ دەۋلەتى بار ئېرۇر،
تەۋازىنى ئاندىن تاپىش ياخشىدۇر.

تەۋازى سېنى ئەيلەگەي ئەر جۈمەند،
ئۇلۇغلار قاشىدا ئولۇرسەن پىسەند.

خەلايىقدىن ئەتمە تەۋازى دەرىخ،
كى ئاندىن باش ئالغايىسەن ئانداقكى تىخ.

تەۋازى ئۇلۇغلاردىن ئولغاي گۈزەل،
گەر ئەتسە تەۋازى گەدا ئول ئۇشەل.

تەكەببۇرنىڭ مەزەممەتى بەياندە

تەكەببۇردىن ئەلبەتتە قىل ئۆزنى پاك،
كى بىر كۈن قولىدىن ئولۇرسەن ھەلاك.

تەكەببۇر ئۇلۇغدىن بولۇر ناپىسەند،
قىلۇر كەم مۇنى كىم ئېسە ھۇشمەند.

تەكەببۇر بولۇر ئادەتى جاھىلان،
ۋەلىيلەردىن ئولماس تەكەببۇر ئەيان.

تەكەببۇر ئەزازىلنى خار ئەيلەدى،
كى لەئىنەت چەھىغە دۇچار ئەيلەدى.

كىشىنىڭ تەكەببۇر ئېسە خىسلەتى،
تولا بولغۇسى باشىدە فىكرەتى.

تەكەببۇر يامانلارنى بولغاي ئىشى،
تەكەببۇر بولۇر زاتى ناكەس كىشى.

چۈ بىلىدىك تەكەببۇر نېگە ئەيلەگۈك،
خەتا ئەيلەگۈگۈ خەتا ئەيلەگۈك.

ئىلىم فەزىلەتنىڭ بەياندە

تاپار ئىلىمدىن ئادەم ئوغلى كەمال،
نە دەۋلەت بىلەن تاپىلۇر بۇ خىسال.

تىلەپ ئىلىم يانماق كېرەك شەمئۇار،
كى بىئىلىم تانۇلمىغاي كىردىگار.

بولۇر ئەسلىق ئادەم تەلەبكارى ئىلىم،
كى دائىم قىزىق كەلدى بازارى ئىلىم.

كىشىغە ئەزەلدە ئېسە بەختىيار،
قىلۇر ئول كىمەرسە ئوقۇش ئىختىيار.

تەلەب ئەيلەمەك ساڭا ئىلىم ئولدى فەرز،
ئىككىنچ ئىستەپ ئەتمەك كېرەك قەتئى ئەرز.

يۈگۈر ئىلىم ئېتەكىگە مۇھكەم قول ئۇر،
كى ئىلىمىڭ مۇرادىڭغا قاتىشتۇرۇر.

ئوقۇش ئۆرگەنىش دائىم ئاقىل ئىشى،
كى بىئىلىم بولماق بۇ جاھىل ئىشى.

ساڭا ئىلىم دۇنياۋۇ دىندا تەمام،
كى تاپقاي ئىشىڭ ئىلىم ئوقۇساڭ نىزام.

جاھىللار سۈھبەتىدىن قاچماقنىڭ بەياندە

دىلا، گەر ئېسەڭ ئاقىلۇ ھۇشيار،
يامان ئەھلىنىڭ بەزمىدىن تۈت كەنار.

قاچىشلىكتە ناداندىن ئول تىيردەك،
ئىلەشمەسدە بول شەككەرۇ شىردەك.

ساڭا بولسا گەر ئەژدەھا يارى غار،
يامان ياردىن ياخشى ئول سەد ھەزار.

ئەگەر دۈشمەنى جاننىڭ ئاقىل ئېرۇر،
گۈزەل دۈستىنىكىم ئۇ جاھىل ئېرۇر.

جەھاندا چۈ جاھىل كىشى خار يوق،
كى بىئىلىملىقدىن يامان كار يوق.

ياماندىن يامان ئىشىدىن ئۆزگە كەمس،
سۈچۈگ سۆزنى ئاندىن كىشى ئاڭلاماس.

سەرانجامى جاھىل جەھەننەم بولۇر،
كى جاھىل گۈزەل ئاقىبەت كام بولۇر.

سەرى دارە جاھىل ئاسىلغانى خۇب،
كى جاھىل ئېلىن خار بولغانى خۇب.

ياماندىن ھەزەر قىلغىن، ئەي تازە دىل،
ئىكى دۇنيادە بولغۇڭ ئاندىن خىجىل.

ئەدالەت سىفەتنىڭ بەياندە

چۈ ئىيزەد سېنىڭ ئەيلەدى پادشاھ،
نېچۈك بولماغايىسەن ئەدالەت پەناھ.

ئەدالەت ئېسە زىيۋەرى خۇسرەۋىي،
نېچۈك ئەدلى ئۈچۈن تۇتماغۇڭ دىل قەۋىي.

ساڭا مەملەكەت بولغۇسى بەرقەرار،
ئەدالەت ئىشى بولسا گەر دەستىيار.

چۈ نۇشرۋان قىلدى ئەدل ئىختىيار،
گۈزەل نامى ئەلھال ئېرۇر يادگار.

ئەدالەت نىشانىدۇر ئارامى مۈلك،
كى ھاسىل بولۇر ئەدلىدىن كامى مۈلك.

قەنائەت سىفەتىنىڭ بەياندە

دىلا، گەر قەنائەتقە ھەمراھ سەن،
فەراغەت جەھانى ئارا شاھ سەن.

قاتىغلىقىدىن، ئەي كەمبەغەل، قىلما داد،
كى مال ئاقىل ئالدىدادۇر ئۆيلە باد.

فەقىرلىقىدىن ئاقىل نېچۈك قىلغاي ئار،
پەيەمبەرغەدۇر فەقىردىن ئىفتىخار.

غەنىيىنىڭ ئېسە ئاقچە ئارايىشى،
ۋەلېي ياخشى فەقىر ئەھلى ئاسايىشى.

غەنىي بولماساڭ قىلما كۆپ ئىزتىراپ،
شەھ ئالماس خىراج ئولسا بىر يەر خەراپ.

قەنائەت ھەمە ۋەقت ئارا خۇب ئېرۇر،
قەنائەت ئېرۇر كىمكى مەھبۇب ئېرۇر.

قەنائەتنى نۇرىدىن ئەت دىلىنى ساق،
ئەگەر نىك بەخت ئەرسەڭ، ئەي بىخىلاق.

ھىرس مەزەممەتىنىڭ بەياندە

بولان ھىرس دامىغە، ئەي مۇبتەلا،
بۇ ھىرسىڭ ئېرۇر باشقا پىتكەن بەلا.

ئەدا قىلما ئۆمرۈڭنى يىغماقەدە مال،
كى گەۋھەرغە ھەم نەرخ بولماس سەفال.

كىشى تۈشسەكىم ھىرس بەندى ئارا،
ئالۇر بارچە ئۆمرىنى بادى فەنا.

قىلاي پەرس ئەمۋالى قارۇن سېنىڭ،
بارى نىئەتى رۇبىئى مەسكۇن سېنىڭ.

سەن ئاخىر بولۇرسەن گىرىفتارى گۇر،
بولۇپ ئۆيلە بىچارە، ئەي بىشۇئۇر.

جەھانغە ئەدالەتچە مۇئامىلە يوق،
بېيۇكرەك ئەدالەت كەبى كار يوق.

ساڭا ياخشى مۇندىن نە ھاسىل بولۇر،
كى نامىڭ شەھەنشاهى ئادىل بولۇر.

سەئادەتتىن ئىستەت ئېسەڭ گەر نىشان،
جەفا ئىشكىن باغلا ئەلغە رەۋان.

رەئىيەت دىلىن ئاۋلاغىل زىنھار،
سىتەم دىيەلەرنىڭ مۇرادىن چىقار.

زۇلم مەزەممەتىنىڭ بەياندە

خەراپ ئولغۇسى زۇلم بىرلەن جەھان،
چۇ بۇستانكى كۆرگەي خەزاندىن زىيان.

جەفا سارى مەيلى ئەيلەمە ھېچ ھال،
كى مۈلكۈڭنى خۇرشىدى تاپماس زەۋال.

كىشى ياقساكىم زۇلم ئوتىن بىگۇمان،
چىقارغۇسى ئالەم ئېلىدىن فىغان.

سىتەم دىيە گەر چەكسە بىر ئوتلۇق ئاھ،
سۇۋۇ لاي ھەمە ئاندىن ئولغاي تەباھ.

قىلا كۆرمەگىل ناتەۋانلارغە زور،
ئۆزۈڭ ئويلا ئاخىر ئېرۇر تار گۇر.

سىتەم دىيەغە كۆرمە زۇلمىڭ رەۋا،
سېنىڭ ئۆرتەر ئەل ئوتلۇق ئاھى بىلا.

ئەل ئازارىنىڭ قىلما، ئەي تىيرە راي،
كى ناگەھ يېتەر ساڭا قەھرى خۇداي.

سىتەم بىرلە بىچارەنى قىلما تەڭ،
كى زالىم تامۇغقە كېتەر بىدەرەڭ.

يارۇر تائەتتىڭدىن بەدەن ئىچرە جان،
كى يارۇق بولۇر كۈندىن ئۇشبو جەھان.

ياراتقۇچىنىڭ بول پەرەستەندەسى،
بول ئەيۋانى تاقتە نىشىنەندەسى.

ئەگەر ھەقىقەتتە بولساڭ، ئەي دىن پەناھ،
بولۇرسەن جەھاندا دەۋلەتنى شاھ.

باشىڭ زۇھدىنىڭ ياقاسىدىن چىقار،
كى جەننەت بولۇر جايى پەرھىزكار.

رەۋان شەمئىنى زۇھدىدىن قىل يارۇق،
كى سەن ياخشىلاردەك بولۇرسەن ئۇلۇغ.

شەرىئەتتىن ئولسا كىشىدىن شىئار،
قىيامەت كۈنىدىن قاچان ۋەھمى بار.

شەيتان مەزەممەتنىڭ بەيانىدە

دىلا، كىمكى مەھكۇمى شەيتان ئېرۇر،
تۈنۈ كۈندە پابەندى ئىسيان ئېرۇر.

كىشىگەكى شەيتان ئېسە پېشەۋا،
قاچان يانغۇسىدۇر خۇدا يولىغا.

دىلا، قىلما قەسدى گۇناھ زىنھار،
كى ھەق قاشىدا بولماغۇڭ شەرمىسار.

گۈنەھدىن قىلۇر ھۇشمەند ئىھتىراز،
كى بولغۇسى سۇدىن شەكەرگە گۇداز.

گۈنەھدىن قىلۇر نىك بەخت ئىجتىناپ،
كى پىنھان قىلۇر كۈننى نۇرىن سەھاب.

يامان نەفسىڭا بولما ئەلبەتتە يار،
كى ناگەھ بولۇرسەن گىرىفتارى نار.

گۈنەھدىن ئەگەر يانماس ئەرسە دىلىڭ،
بولۇر ئەسفەلىس - سافىلىن مەنزىلىڭ.

نېچۈك كۆيگەسەن زەر خىيالەتدەن،
چېكەرسەن ئېشەك كەبى بارى مەھەن.

چېكەرسەن نېچۈك رەنجلەر مال ئۈچۈن،
كى ناگەھ بولۇر بىردىن ئول سەرنىگۈن.

چۇنان جاي ئالىپدۇر دىلىڭدە دەرەم،
كى زەۋقىدىن ئولدۇڭ نەدىمى نەدەم.

بولۇپسەن چۇنان ئاشىقى رۇبى زەر،
كى كەزگۈڭ جۇنۇن ئەھلىدەك دەر بەدەر.

تىلا سەيدىغە سەندە ئۇيلە بار،
كى ھېچ ئەتمەگۈڭ يادى رۇزى شۇمار.

ئۇ ناكەس دىلىن قىلما شاد، ئەي خۇدای،
كى دۇنيا ئۈچۈن دىنىنىڭ بەرسە باي.

ئىبادەتنىڭ سىفەتى بەيانىدە

كىشىنىڭكى ئىقبالى بولسا غۇلام،
بولۇر مەيلى تائەت سارىغە مۇدام.

بويۇن تولغاماق بەندەلىقدىن يامان،
كى دەۋلەت تاپىلغاي ئىبادەت بىلەن.

سەئادەت ئىبادەتتىن ئولغاي ئاشۇق،
كۆڭۈل نۇرى تائەتتىن ئولغاي يارۇق.

ئىبادەت ئۈچۈن باغلاساڭ گەر مېيان،
ئاچىلغاي دەرى دەۋلەتى جاۋىدان.

خىرەدەند تائەتتىن ئەتمەس ھەزەر،
كى تائەتچە يوقدۇر بېيۇكرەك ھۈنەر.

ئىبادەت سۈبى بىرلە پاك ئەيلە تەن،
كى تاڭلا قۇتۇلغۇڭ تامۇغ ئوتىدەن.

نەمازىڭنى سىدىق ئىلە قىل زىنھار،
كى سەن تاپقاسەن دەۋلەتى پايدار.

جۇدا بولماق ئەھبابىدىن كۆپ خەتا،
ئۈزۈلمەك ياراندىن خىلافى ۋەفا.

بولۇر بىۋەفالىق خاتۇنلار ئىشى،
سەن ئۆرگەنمە خاتۇن ئىشىن، ئەي كىشى.

شۈكر پەزىلەتنىڭ بەيانىدە

كىشىنىڭكى كۆڭلى ئېسە ھەقىقەتتە،
تىلىنىڭ خۇدا شۈكرىدىن باغلاماس.

دەم ئۇرما خۇدا شۈكرىدىن ئۆزگەگە،
كى لازىم ئېرۇر شۈكرى ئىيزەد ساڭا.

تولا بولغۇسى شۈكرىدىن نىمەتنىڭ،
ئىشىكىدىن كىرەر شۈكرىدىن نۇسرەتنىڭ.

خۇدا شۈكرىن ئەتسەڭ قىيامەتغاچا،
مىڭدىن بىرىن قايدا قىلغۇڭ ئەدا.

ۋەلى شۈكرىنىڭ ئايتماق ئەۋلا ئېرۇر،
كى ھەق شۈكرى مىللەتتە زىنەت بولۇر.

خەمۇش ئەتمەسەڭ شۈكر ھەقىدىن زەبان،
كېلۇر ئېلىكىڭ دەۋلەتى جاۋىدان.

سەبىر فەزىلەتنىڭ بەيانىدە

ساڭا گەر سەبۇرىي ئېسە دەست يار،
كېلۇر ئېلىكىڭ دەۋلەتى پايدار.

سەبۇرىي ئېرۇر جۈملە مۇرسەل ئىشى،
ئۆگۈرمەس يۈزىن مۇندىن ئەسلىق كىشى.

ئاچار سەبىرى جان مەقسەدىن ئىشىكىن،
كى ئاچىلماس ئول سەبىردىن ئۆزگەدىن.

سەبۇرىي چىقارغاي مۇرادى دىلىڭ،
كى ئىلىم ئەھلىدىن يېشىلۇر مۇشكىلىڭ.

تىرىگلىك ئۆيىن قىلماغايىسەن خەراب،
يامان فىئىل سەيلى بىلەن، ئەي شەباب.

سەن ئولساڭ ئەگەر فىسقىدىن بىر سارى،
بوماسسەن بېھىشت گۈلشەندىن نارى.

مۇھەببەت شەرابىنىڭ بەيانىدە

كېتۈر، ساقىيا، ئابى ئاتەش لىباس،
كى مەستلىق قىلۇر ئەھلى دىل ئىلتىماس.

قىزىل بادە نەقىشەلىق جام ئارا،
بولۇر لەئلى دىلبەر كەبى جەننەزا.

نە خۇب ئاتەشى شەۋق ئەربابى ئىشىق،
نە خۇب لەززەتى دەردى ئەسھابى ئىشىق.

كەتۈر ئول شارابى چۇ ئابىھىيات،
كى تاپقاي ئانى بويىدىن دىل نەجات.

خۇش ئول دىلكى تۇتقاي تەممانىي يار،
خۇش ئول كىمكى بەندىدە سەۋدايى يار.

خۇش ئول دىلكى شەيداسدۇر رۇبى يار،
خۇش ئول دىلكى مەئۋاسدۇر كۇبى يار.

ۋەفا سىفەتنىڭ بەيانىدە

دىلا، بول ۋەفا ئىچرە سابىت قەدەم،
كى ھېچ يەردە بىسىككە ئۆتمەس دەرم.

ۋەفا يولىدىن بۇرماساڭ گەر ئىنان،
ئەدۇ كۆڭلىدە دۇست بولغۇڭ چۇ جان.

ئۆگۈرمە ۋەفا كۇبىدىن رۇبى دىل،
كى يار ئاللىدا بولماغايىسەن خىجىل.

ۋەفا يولىدىن تاشقارى قويما پا،
كى ئەھبابىدىن ئارزىمايدۇر جەفا.

قىلۇر ھەر كىشىنى دۇرۇغ شەرمىسار،
قىلۇر ھەر كىشىنى دۇرۇغ بىۋىقار.

خىرەمەند كەززايدىن تۇتقاي ئار،
كى ئادەم دەپ ئانى قىلىنماس شۇمار.

دۇرۇغ، ئەي يىگىت، سۆزلەمە زىنھار،
كى كازىب بولۇر خارۇ بىئىتتبار.

جەھان ئىچرە يالغانچە ئىش يوق بەتەر،
يوق ئاندىن بولۇر نامى نىك، ئەي پىسەر.

ھەق تەئالانىڭ سەنئەتى بەياندە

نەزەر قىل بۇ نەقىشنى كۆك ئۆزۈرە دۇبار،
كى تامى سۈتۈنسىز ئېرۇر پايدار.

فەلەك خەيمەسىن كۆرگىل ئايلانغۇچى،
كۆرەندە تولا شەمئىنىڭ يانغۇچى.

بىرەۋ پاسىبانۇ بىرەۋ پادشاھ،
بىرەۋ دادخاھۇ بىرەۋ تاجشاھ.

بىرەۋ شادمانۇ بىرەۋ دەرمەند،
بىرەۋ كامرانۇ بىرەۋ مۇستەمەند.

بىرەۋ باجدارۇ بىرەۋ تاجدار،
بىرەۋ سەرفەرازۇ بىرەۋ خاكسار.

بىرەۋ بۇريادە بىرەۋ تەخت ئۈزە،
بىرەۋ ژەندە ئىچرە بىرەۋ شايدە.

بىرەۋ بىنەۋاۋۇ بىرەۋ مالدار،
بىرەۋ نامرادۇ بىرەۋ كامكار.

بىرەۋ بايۇ بىر كىمىسە مەنەت ئارا،
بىرەۋغە بەقا بارۇ بىرغە فەنا.

سەبۇرىي كەلىدى دەرى ئارزۇ،
كۈشاپەندەئى كىشۋەرى ئارزۇ.

سەبۇرىي بەھەر ھال ئەۋلا ئېرۇر،
ئانىڭ ئاستىدا نەچچە مەئنا ئېرۇر.

سەبۇرىي سېنىڭ مەقسەدىڭنى بېرۇر،
يەنە دەردۇ غەمدىن سېنى قۇتقارۇر.

سەبۇرىي قىلۇرسەن ساڭا بولسا دىن،
كى شاشماق ئېرۇر كارى شەيتان لەئىن.

راستلىق سىفەتنىڭ بەياندە

دىلا، راستلىق ئەيلەسەڭ ئىختىيار،
بولۇر دەۋلەتنىڭ ھەمدەمۇ بەختىيار.

بويۇن تولغاماس راستدىن ھۈشمەند،
كى نام ئولغۇسى راستلىقتىن بەلەند.

دەمىڭ راستدىن ئۇرساڭ ئەر سۇبھۇر،
جەھالەت تۈنىدىن تۇتارسەن كەنار.

دېمە راستدىن ئۆزگەنى زىنھار،
كى سولدىن ئاشۇقدۇر ئوڭ، ئەي نامدار.

تۈزۈك راستدىن دۇنيادا كار يوق،
كى سەد بەرگىدە راستنىڭ خار يوق.

يالغاننىڭ مەزەممەتى بەياندە

كىشىگەكى ناراستلىق بولسا كار،
قاچان رۇزى مەھشەر بولۇر رەست كار.

كىشى دائىما سۆزلەر ئەرسە دۇرۇغ،
ئانى كۆڭلىنىڭ شەمئى بولماس يارۇغ.

بىرەۋ تەندۇرۇستۇ بىرەۋ نىمجان،
بىرەۋ قارى بىر كىمسەدۇر نەۋجەۋان.

بىرەۋ توغرى يولدا بىرەۋ ئەگرىدە،
بىرەۋ ئىلتىجادە بىرەۋ جەڭ ئارا.

بىرەۋ ياخشى كىردارۇ خۇش ئىتتىقاد،
بىرەۋ غەرق بەھرىدە فىسقىۋ فەساد.

بىرەۋ خۇش قىلىقلىق بىرەۋ تۇند خوي،
بىرەۋ كېچىرىملىق بىرەۋ جەنگجوي.

بىرەۋ راھەت ئىچرە بىرەۋدە ئەزاب،
بىرەۋ مەنەت ئىچرە بىرەۋ كامىياب.

بىرەۋدۇر ئۇلۇغلۇق جەھاندا مەھر،
ھەۋادىس كەمەندىغە بىردۇر ئەسىر.

بىرەۋ گۈلشەنى راھەت ئىچرە مۇقىم،
بىرەۋ رەنجۇ غەم بىرلە دائىم نەدىم.

بىرەۋ يىغدى ئەندازەدىن نارى مال،
بىرەۋدە غەمى نانۇ خەرجى ئىيال.

بىرەۋ شادلىقدىن چۇ گۈل خەندەزەن،
بىرەۋنى دىلى خەستە كۆڭلى ھەزەن.

بىرەۋ باغلامىش تائەت ئەتمەقغە بېل،
گۈنەھ ئىچرەدۇر بىر كىشى ئايۇ يىل.

تۇنۇ كۈندە «قۇرئان» بىرەۋ ئېلىكىدا،
بىرەۋ مەست مەيخانە كۈنجى ئارا.

بىرەۋ شەرد ئىشىكىدەدۇر مەخۇار،
بىرەۋ كۇفر يولىدا زۇنناردار.

بىرەۋ مۇقىبلۇ ئالىمۇ ھۇشيار،
بىرەۋ مۇدبىرۇ جاھىلۇ شەرمىسار.

بىرەۋ غازىيۇ چاكىبۇ پەھلەۋان،
بىرەۋ قۇرققاقۇ سۇستۇ تەرسەندە جان.

بىرەۋ كاتىب ئەھلى دىيانەت زەمىر،
بىرەۋ ئۇغرى كۆڭۈلكى ئاتى دەبىر.

مەخلۇقاتىدىن ئۈمىد ئۈزۈمەكنىڭ
بەيانىدە

كۆڭۈل قويما دۇنياغە مۇندىن سۇغۇن،
كى ناگەھ جانىڭدىن چىقارغاي تۈتۈن.

ئىشەنمە ئېسە لەشكەرنىڭ بىئەدەد،
كى يوقتۇر ئەجەب تاپماس ئەرسەڭ مەدەد.

كۆڭۈل قويما پۇل بىرلە مۈلكىڭگە سەن،
كى بار ئەردى سەندىن بۇرۇن ھەم كىيەن.

يامان بولما كۆرگۈڭ زىيانىنى يار،
يامان تۇخىمدىن ئۈنمەگەي ياخشى بار.

تولا پادىشاھانى سۇلتان نىشان،
تولا پەھلەۋاننى كىشۋەرىستان.

تولا تۇند گۈردانى لەشكەر شىكەن،
تولا شىرى مەردىنى شەمشىر زەن.

تولا ماھ رۇيانى شەمشاد قەد،
تولا نازەننىنى خۇرشىد خەد.

تولا خۇب رۇيانى نەۋ جاستە،
تولا نەۋ ئەرۇسانى ئاراستە.

ئالەمدە قويسام مۇنداق ئەسەرنى،
يەتمەسمۇ ئەركىن ماڭا بۇ دەۋلەت.

دەھر ئىچرە مەندىن باقىي قالدۇر بۇ،
ئەل ئېلىكىدە تا رۇزى قىيامەت.

يا رەب، سەن ئانى رەھمەتغە غەرق ئەت،
كىم ماڭا قىلسا ئىرسالى رەھمەت.

يازماق چاغىمدا دىل لەۋھەسىغە،
تۇشتى بۇ ياڭلىغ تەرھى كىتابەت.

گۈلشەندىن ئاشۇق دېسەم تاڭ ئەرمەس،
ھەر سەترى رەشكى گۈلزارى جەننەت.

ھەر جەدۋەلىدۇر زەر ھەل ئارىغىلار،
چەكىمىش ئەلىفلەر چۈن سەرۋى قامەت.

مۇللا كەمالخان سەرفى زەر ئەيلەپ،
كۆپ سەئىيى بىرلەن كۆرسەتتى ھىممەت.

قىل، يا رەب، ئانى سەئىيى جەملىن،
ئاخىر چاغىدە تەبىدىلى راھەت.

رۇبى سىنەدىن ئەقىل ئايدى تەئرىخ،
فەرھەد فەزايى ئەھلى مۇھەببەت.

تولا نامدارۇ تولا كامكار،
تولا سەرۋ قەددۇ تولا گۈلئۇزار.

كى كۆڭلەكى ئۈمرىن قىلىشىپ تەباھ،
باش ئىندۈردىلەر يەر ياقاسىغە ئاھ.

يەل ئالدى ئالار بارچە ئۈمرىن چۈنان،
بېرە ئالمادى كىمسە ئاندىن نىشان.

كۆڭۈل قويما دۇنياغا، ئەي ئاشنا،
كى ياغقاي سىپىھرىدىن ئانىڭ بەلا.

بۇ مەنزىلغە دىل قويما، ئەي نەۋ جەۋان،
بىرەر دىلنى سەن كۆرمەگۈڭ سەن شادمان.

كۆڭۈل قويما بۇ ئەسكى دۇنياغا سەن،
كى خالىي ئەمەس غەم بىلە رەنجىدەن.

جەھان بار ئېرۈر بىقەرار، ئەي پىسەر،
تۈگەلتۈرمە غەفلەتدە ئۈمرىڭ چۈ خەر.

كۆڭۈل قويما دۇنياغا سەن زىنھار،
بۇ بىر سۆزنى سەئىدىدىن ئەت يادكار.

تەئرىخ تەبىئى بارى دەۋۋۇم ئەز تۇپۇغرات
كەمتەرىن سىراجىدىن مەخدۇم

ئەلھەمدۇلىللاھ، ئۇشبۇ كىتابىم،
چاپ ئولدى ئاخىر ئىككىنچى نەۋبەت.

(نەشرگە تەييارلىغۇچى قەشقەر ۋىلايەتلىك ئۇيغۇر تېبابەت شىپاخانىسىدىن دەم ئېلىشقا چىققان)

«مۇبالغە» ئەرەبچە ياسالما سۆز بولۇپ، تومۇرى «بەلىغ»، بۇنىڭ كۆپلۈك شەكلى «بۇلغە» دۇر. بۇ سۆز «نەپىس مەنىلىك، تويۇنغان ئىپادىلىك، سىلىق» دېگەن مەنىلەرگە ئىگە. «بەلىغ» نىڭ تەڭداش مەنىلىك تۈرى - فەسھ (كۆپلۈك شەكلى فەساھەت) «ئوچۇق، روشەن، راۋان» ۋە «يېقىملىق، چىرايلىق ئۇسلۇبلۇق» دېگەن مەنىلەرنى بىلدۈرىدۇ. لېكىن، «بەلىغ» دىن تۈرلەنگەن «مۇبالغە» ئۆزىنىڭ تۈپ مەنىسى ئاساسدا «ئاشۇرۇش، كۆپتۈرۈش» ۋە «چىرايلىق ئوخشىتىشلار بىلەن ئاشۇرۇپ سۈپەتلەش» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. بەدىئىي ئەدەبىياتتا مۇبالغە تەسۋىرلىنىۋاتقان بىرەر شەيئى، ئوبراز ياكى ھادىسىنى ئەسلى ياكى تەبىئىي ھالىتىدىن چوڭايتىش ياكى كىچىكلەتىش، كۈچەيتىش ۋە كۆپتۈرۈپ كۆرسىتىش ئۈچۈن قوللىنىلىدىغان ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەرنىڭ بىرسىدۇر.

مۇبالغە مەيلى كۈندىلىك تۇرمۇشتا بولسۇن، مەيلى بەدىئىي ئەدەبىياتتا بولسۇن، ئويىپىكىتىپ رېئاللىقنى سۆزلىگۈچىنىڭ ياكى ئاپتورنىڭ تەسراتىنى ئاساس قىلىدۇ. ئۇنى قوللىنىشتىكى ئاساسىي مەقسەت - بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، ياخشى نەرسىلەرنى مۇبالغە قىلىش ئارقىلىق ئۇنىڭ ياخشىلىقىنى تېخىمۇ گەۋدىلەندۈرۈپ، شۇ ئارقىلىق كىشىلەرگە ئىلھام بېرىش، زىيانلىق نەرسىلەرنى مۇبالغە قىلىش ئارقىلىق ئۇنى كىشىلەر كۆرسە تېخىمۇ يىرگىنىدىغان قىلىش؛ يەنە بىر جەھەتتىن ئېيتقاندا، مەلۇم شەيئى ياكى ھادىسىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كىشىلەرگە تېخىمۇ ئېنىق، ئوبرازلىق قىلىپ گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىش ئارقىلىق، كىشىلەرنى شۇ شەيئى ياكى ھادىسىگە جەلپ قىلىش ۋە شۇ ئارقىلىق ئۇلارنى تەسىرلەندۈرۈشتىن ئىبارەت. قىسقىسى، بۇ ئۇسۇلنى جايىدا، مۇۋاپىق قوللانغاندا، ئاڭلىغۇچى ياكى ئوقۇرمەننى شۇ شەيئى، ھادىسە ھەققىدە چوڭقۇر تەسراتقا ئىگە قىلغىلى، كىشىلەرنىڭ تەسەۋۋۇرىنى ئۇرغۇتۇپ شەيئىلەرنىڭ ھەقىقىي ماھىيىتىنى ئېچىپ بەرگىلى، تىلنى ئوبرازلىق، جانلىق، تەسىرلىك قىلىپ ئىپادىلەش مەقسىتىگە يەتكىلى بولىدۇ.

مۇبالغە بەدىئىي ئەدەبىياتتىكى قەدىمدىن تارتىپلا قوللىنىپ كېلىۋاتقان، ئىپادىلەش ئۈنۈمى يۇقىرى ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەرنىڭ بىر تۈرى بولۇش سۈپىتى بىلەن تاكى ھازىرغا كەلگۈچە ئۆزىنىڭ تېڭىشلىك رولىنى جارى قىلدۇرۇپ كەلمەكتە. قەلىمى ئۆتكۈر، تەسەۋۋۇرغا باي خەلقىمىز قەدىمدىن تارتىپلا ئۆزلىرىنىڭ خۇشاللىق - قايغۇلىرىنى، ئەينى ۋاقىتتىكى ئىجتىمائىي رېئاللىققا

بولغان پوزىتسىيەسىنى، تەبىئىي شارائىتقا بولغان ساددا دىيالېكتىكىلىق كۆز قاراشلىرىنى، كەلگۈسىگە بولغان ئارزۇ - ئۈمىدلىرىنى جانلىق، ئوبرازلىق تۈردە ئىپادىلەش ئۈچۈن بۇ ۋاسىتىدىن كەڭ تۈردە پايدىلانغان ھەم مۇبالىغىنىڭ ئۆلمەس، نادىر ئۈلگىلىرىنى قالدۇرۇپ كەتكەن.

جۈملىدىن 11 - ئەسىردە ياشاپ ئۆتكەن ئۇلۇغ مۇتەپەككۈر، ئەدىب، دۆلەت ئەربابى يۈسۈپ خاس ھاجىپ «تۈركىي تىللارنى ئىسلام ئەدەبىياتىدا بەدىئىي شېئىرىي تىل دەرىجىسىگە كۆتۈرگۈچى»^① بولۇش سۈپىتى بىلەن ئۆزىنىڭ ئۆلمەس ئەسىرى «قۇتادغۇبىلىك» تە مۇبالىغە ئۈسۈلىدىن ناھايىتى جايىدا، ئۈنۈملۈك پايدىلانغان. مۇبالىغىنىڭ تۈرلۈك پىرىنسىپ، قائىدىلىرىگە قاتتىق ئەمەل قىلىپ، ئۆزىنىڭ بۇ جەھەتتىكى تالانتىنى نامايان قىلغان. مۇبالىغە توغرىسىدىكى بۇ ھەقتە تەتقىقاتلار بىزدە چوڭقۇر ئەمەس، ئۆگەنگەن بىلىملىرىم ۋە توپلىغان ماتېرىياللىرىم ئاساسىدا بۇ ھەقتە قەلەم تەۋرەتتىم. كەڭ ئوقۇرمەنلەرگە پايدىسى تېگىپ قالار دېگەن ئۈمىدلىمەن.

تۆۋەندە «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى مۇبالىغە ۋە ئۇنىڭ ئالاھىدىلىكلىرى ھەققىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمەن:

1. «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى مۇبالىغىنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكى «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى مۇبالىغىنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكىنى تۆۋەندىكى بىرقانچە نۇقتىلار بويىچە كۆرسىتىپ ئۆتۈشكە بولىدۇ.

1) يۈسۈپ خاس ھاجىپ مۇبالىغىنىڭ ئوبيېكتىپ رېئاللىقنى ئاساس قىلىشتىن ئىبارەت بۇ خىل ئالاھىدىلىكىنى چىڭ تۇتۇپ، ئىپادىلىمەكچى بولغان شەيئىنىڭ ئەسلىي ماھىيىتىنى ئېچىپ بېرىشكە ئالاھىدە كۈچ سەرپ قىلغان. مەسىلەن، ئاپتور «كۈنتۇغدى ئىلىگىنىڭ ئايتولدىغا ئادالەت سۈپىتىنىڭ قانداقلىقىنى ئېيتقانلىقى باياندا» كۈنتۇغدى ئىلىگىنىڭ ئاغزىدىن ئۆزىنىڭ يۈرگۈزۈۋاتقان قانۇنىنىڭ ئادىل قانۇن ئىكەنلىكىنى تەسۋىرلەپ تۆۋەندىكىدەك بايانلارنى بېرىدۇ:

قايۇ ئەلگە كىرسە، مېنىڭ قانۇنۇم،

ئۇ ئەل تۈزىلەر بولسا تاش يا قۇرۇم.

(213 - بەت 830 - بېيىت)

شۇنداقلا، ئايتولدىنىڭ ئاغزىدىن قانداق كىشىلەرگە خىزمەت قىلسا ئەڭ مۇۋاپىق بولىدىغانلىقىنى تەسۋىرلەپ مۇنداق دەيدۇ:

خىزمەت قىلما، قىلساڭ، سېخىلارغا قىل،

سېخنى ئۆيى ئالتۇن - كۈمۈش ئىشىكى بىل.

(235 - بەت 948 - بېيىت)

ئۇنىڭدىن باشقا، «بەگلىككە لايىق بەگنىڭ قانداق بولۇشى باياندا» ئاچ كۆز بەگلەر ھەققىدە مۇنداق

دەيدۇ:

بولۇر تويمىغۇر ئول كۆزى ئاچ كىشى،
كۆزى ئاچقا يەتمەس بۇ دۇنيا ئېشى.

(445 - بەت 2001 - بېيىت)

يۇقىرىقى ئۈچ بېيىتتىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، بىرىنچى بېيىتتا، قانۇن ئادىل بولسا، قورامتاشتەك چىڭ ۋە جاھىل كىشىلەرنىمۇ تۈزىڭلى بولىدىغانلىقى؛ ئىككىنچى بېيىتتا، سېخىلارنىڭ ھەرقانداق ئىشتا كىشىلەرگە نەپ يەتكۈزەلەيدىغانلىقى؛ ئۈچىنچى بېيىتتا بولسا كۆزى ئاچ كىشىلەرنى ھېچقانداق نەرسە بىلەن تويدۇرغىلى بولمايدىغانلىقىنى تەشبىھ مۇبالىغە ۋە ئاددىي مۇبالىغە شەكلىدىن پايدىلىنىپ، ئوبيېكتىپ رېئاللىقنى چىقىش قىلغان ئاساستا ئىپادىلەپ بەرگەن. ئادىل قانۇننىڭ كىشىلەرنى نۇرغۇن يامان ئىشلاردىن چەكلەپ تۇرىدىغانلىقى؛ سېخىلارنىڭ مەرد، مەردانە بولىدىغانلىقى؛ ئاچ كۆز كىشىنىڭ مەڭگۈ تويمىدايدىغانلىقى ھەممىمىزگە تونۇشلۇق بولغان ئوبيېكتىپ ھەقىقەتتۇر. مانا مۇشۇ ئوبيېكتىپ ھەقىقەت يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ يوقىرىقى مۇبالىغىلەرنى بارلىققا كەلتۈرۈشىدىكى مۇستەھكەم ئاساسدۇر.

(2) مۇبالىغىنىڭ چېكى بولۇش پىرىنسىپىغا ئەمەل قىلغان ئاساستا ھەددىدىن زىيادە كۆپتۈرۈۋېتىش ياكى ھەددىدىن زىيادە كىچىكلىتىۋېتىشتىن ئىمكان بار ساقلانغان. نېمىنى مۇبالىغە قىلىش، نېمىنى قىلماسلىق مەسىلىسىدە ئەستايىدىل باش قاتۇرغان. مەسىلەن:

«ئۈگدىلمىشنىڭ خەزىنىدارلىققا قانداق كىشى لازىملىقى توغرىسىدا ئىلىگكە ئېيتقانلىرى» دا ئاپتور

تۆۋەندىكى بايانلارنى بېرىدۇ:

كېرەك ۋاقتتا بىر خەس، بولۇر پىلغا تەڭ،
جىمى نەرسىگە بۇ ئوخشىشىپ كېتەر.

(595 - بەت 2820 - بېيىت)

دېيىش ئارقىلىق، بىر ئادەمگە مەلۇم بىر نەرسىنىڭ لازىم بولغان ۋاقتتا ئۇ نەرسە گەرچە ئوت - چۆپكە ئوخشاش ئادەتتىكى نەرسە بولسىمۇ، ئەمما ۋاقتى كەلگەندە پىلغا تەڭ بولىدىغانلىقى، قىممىتىنىڭ ئاشىدىغانلىقىنى كىشىلەر ھېس قىلالايدىغان شەيئى ئارقىلىق مۇۋاپىق ئىپادىلىگەن بولسا، «ئۈدغۈرمىشنىڭ ئۈگدىلمىشكە دۇنيادىن يۈز ئۆرۈپ بارغا قانائەت قىلىش ھەققىدە ئېيتقانلىرى» دا ئاپتور ئۆلۈم ھەققىدە سۆزلەپ:

تاراتتى ئۆلۈم تولا توپلارنى، باق،

ئۆلۈمنى ئەسلىسىم كۆز يېشىم بۇلاق.

(997 - بەت 4829 - بېيىت)

دېيىش ئارقىلىق، ئۆزىنىڭ بۇ ھەقتىكى كۆزقارشى ۋە كەيپىياتىنى «كۆز يېشى بۇلاق بولماق» دېگەن مۇبالىغە ئارقىلىق ئىپادىلىگەن. يۇقىرىقى ھەر ئىككى مۇبالىغە چېكى بولۇش، جايدا بولۇش پىرىنسىپىغا ئۇيغۇن بولغاچقا، كىشىلەردە بىر خىل غەيرىيلىك تۇيغۇسى پەيدا قىلمايدۇ.

(3) ئەسەردە ئىشلىتىلگەن مۇبالىغىلەر ناھايىتى ئېنىق، روشەن بولۇپ، بىر كۆرۈش بىلەنلا ئۇنىڭ مۇبالىغە ئىكەنلىكىنى بىلگىلى بولىدۇ. مەسىلەن، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئىنسان ئۆمرىنىڭ ئىنتايىن قىسقا ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ناھايىتى تېز ئۆتۈپ كېتىدىغانلىقىنى ئەسەرنىڭ 693 -، 1175 -، 1274 -، 1332 -، 1396 - بېيىتلىرىدا تىرىكلىك (ئۆمۈر) نى «شامالداك كېتەر»، «بوراندەك ئۆتەر»، «يەلدەك كېچەر»، «چۈشتەك كېچەر» دېگەندەك تەشبىھ مۇبالىغە شەكىللىرى ئارقىلىق ئىپادىلەپ، كىشىلەرنى ۋاقىتنى چىڭ تۇتۇشقا ئۈندەش بىلەن بىللە ئۇلارنى ئاشۇ قىسقىغىنا ۋاقىتنى مەنلىك ئۆتكۈزۈشكە دەۋەت قىلغان.

(4) مۇبالىغىنى ھەممە جايدا قارا - قويۇق قوللىنىشتىن ساقلىنىپ، مەزمۇنىنى ئىپادىلەش ئېھتىياجىغا قاراپ دەل جايدا قوللىنىشقا ئالاھىدە دىققەت قىلغان. بىز پۈتۈن ئەسەرنى باشتىن - ئاخىر تەپسىلىي كۆرۈش جەريانىدا، 6645 بېيىتلىق بۇ زور ھەجىملىك ئەسەردە، ئاپتورنىڭ پەقەت يۈز نەچچە بېيىتتىلا مۇبالىغە ئۇسۇلىنى قوللانغانلىقىنى بايقىدۇق. بۇنىڭدىن كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇكى، ئاپتور ئەسەردە پەقەت ئۆزى ئەڭ زۆرۈر دەپ قارىغان، مەزمۇنىنى ئىپادىلەش، كۈچەيتىش، گەۋدىلەندۈرۈشكە پايدىلىق بولغان جايلاردا بۇ خىل ۋاسىتىنىڭ ياردىمىگە تايانغان.

(5) «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى مۇبالىغىنىڭ يەنە بىر گەۋدىلىك ئالاھىدىلىكى شۇكى، يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مۇبالىغە ھاسىل قىلىشتا كۆپلۈكنى بىلدۈرىدىغان سانلاردىن ئۈنۈملۈك پايدىلانغانلىقىدۇر. بۇنىڭدا ئاساسلىقى «مىڭ، تۈمەن، يۈزمىڭ، تۈمەنمىڭ» دېگەن سانلاردىن پايدىلىنىپ، دېمەكچى بولغان پىكىرنى تېخىمۇ كۈچەيتىش، تەكىتلەش مەقسىتىگە يەتكەن. ئاپتور ئەسەردە يۇقىرىقى سانلاردىن پايدىلىنىپ ھاسىل قىلغان مۇبالىغىلەر ئىچىدە، «مىڭ» بىلەن كەلگەن مۇبالىغە 59 جايدا، تۈمەنمىڭ بىلەن كەلگەن مۇبالىغە 20 جايدا، تۈمەن بىلەن كەلگەن مۇبالىغە توققۇز جايدا ئۇچرايدۇ. بۇ «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى قوللىنىلغان مۇبالىغە ئۇسۇلىنىڭ يېرىمدىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلغان. مەسىلەن:

يېغى بىر بولسىمۇ، مىڭدۇر زىيىنى،

مىڭ بولسىمۇ دوست، ئاز دەپ بىل ئۇنى.

(863 - بەت 4190 - بېيىت)

خىزمەتتە (خىزمەت ئىلە) خۇش قىلساڭ ئاتا - ئانانى،
تاپارسەن تۈمەننىڭ كۆپ پايدا ئاسىغ.

(357 - بەت 1569 - بېيىت)

تولا سۆزلىمە سۆز، بىرەر سۆزلە ئاز،
تۈمەن سۆز تۈگۈننى بۇ بىر سۆزدە ياز.

(77 - بەت 172 - بېيىت)

2. «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى مۇبالىغىنىڭ ئاساسلىق شەكىللىرى

ھازىرقى زامان ئۇيغۇر تىلى ئىستىلىستىكىسىدا مۇبالىغە شەكىل جەھەتتىن ئادەتتىكى مۇبالىغە، باشقا ئىستىلىستىكىلىق ۋاستىلەر بىلەن گىرەلىشىپ كەتكەن مۇبالىغە ۋە ئاشۇرما مۇبالىغە دەپ ئۈچ تۈرگە، مەزمۇن جەھەتتىن كېڭەيتىلگەن مۇبالىغە ۋە تارايىتىلغان مۇبالىغە دەپ ئىككى تۈرگە بۆلۈنىدۇ. بىراق، كىلاسسىك ئىستىلىستىكىدا مۇبالىغىنى تۈرگە ئايرىشتا ئوخشىمىغان ئۆلچەم ئاساس قىلىنغان. يەنى، سۈپەتنىڭ تەكىتلىنىش دەرىجىسى ۋە ئىدراك قىلىش يوللىرىنى ئاساس قىلغان. چۈنكى، مۇبالىغە بەلەغەت ئىلمىدە دەسلەپتە «چۆكەك» مەنىسىدىكى «ئىغراق» نامى بىلەن ئاتىلىپ سۈپەتنىڭ تەكىتلىنىش دەرىجىسى نۇقتىسىدىن بىرنەچچە تۈرگە بۆلۈنگەن. «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ مەيدانغا كەلگەن ۋاقتى ۋە تىل ئالاھىدىلىكىدىن، شۇنداقلا ئاپتور ياشىغان ئىجتىمائىي مۇھىت، دەۋر نۇقتىلىرىدىن ئەسەردىكى مۇبالىغىنىڭ شەكىللىرىگە نەزەر تاشلايدىغان بولساق، ئۇنىڭ بەلەغەت ئىلمىدىكى تۈرگە بۆلۈش ئۇسۇللىرىغا ماس كېلىدىغانلىقىنى بايقايمىز ھەم مۇشۇ خىل ئۇسۇل بويىچە تۈرگە ئايرىپ، تەھلىل قىلىشنى ئەقىلگە مۇۋاپىق دەپ قارايمىز. چۈنكى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ ئەينى ۋاقىتتا بىر ئىسلام ئۆلىماسى بولۇش سۈپىتىدە ئەرەب، پارس تىللىرىنى پىششىق ئىگىلىگەن. ئەرەب، پارس ئەدەبىياتىدىكى نادىر ئەسەرلەر بىلەن تونۇشقان ۋە ئۇلاردىن ئوزۇق ئالغان. ئەمدى «قۇتادغۇ بىلىك» تىكى مۇبالىغىنىڭ تۈرلىرىگە كەلسەك، بەلەغەت ئىلمىدىمۇ ئەڭ دەسلەپتە مۇبالىغىنىڭ ئۆلچىمى ۋە ئۇنىڭ تۈرگە بۆلۈنۈشىدە ئوخشاش بولمىغان كۆز قاراشلار بارلىققا كەلگەن. ئەمما، كېيىنكى مەزگىللەرگە كەلگەندە، بەلەغەت ئىلمىدە بىز يۇقىرىدا كۆرسىتىپ ئۆتكەندەك سۈپەتنىڭ تەكىتلىنىش دەرىجىسى ۋە ئىدراك قىلىش يوللىرى ئاساس قىلىنغان. بۇنىڭدا مۇبالىغە تەبلىغ (ئاددىي مۇبالىغە)، ئىغراق (مۇرەككەپ مۇبالىغە)، غۇلۇۋ (مۇبالىغىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چېكى) دېگەن ئۈچ تۈرگە ئايرىلغان. تۆۋەندە ھەرقايسى تۈرلەر ئۈستىدە قىسقىچە توختىلىپ ئۆتىمىز.

(1) تەبلىغ (ئاددىي مۇبالىغە)

شەيئى، ھادىسىلەرنى ئەسلىدىكى ھالىتىدىن ئەقىل قوبۇل قىلالايدىغان ۋە مەنتىقىغە ئۇيغۇن دەرىجىدە ئازراق كۆپتۈرۈپ كۆرسىتىش تەبلىغ دەپ ئاتىلىدۇ. مەسىلەن:

پەزىلەت كېرەك مىڭ تۇتۇشقا جاھان،
قۇلان تۇتقىلى، كۆر، كېرەك ئارسلان.
(97 - بەت 284 - بېيىت)

بۇ خانلىق مىسالى باش ئۈزە قىلىچ،
كۈنىگە ئاڭغا مىڭ خەتەرلىك ئىشى.
(471 - بەت 2155 - بەت)

كىشىدىن - كىشىگە مىراس سۆز قالدۇر،
مىراس سۆزنى تۇتساڭ يۈز پايدا بولۇر.
(79 - بەت 190 - بېيىت)

بۇ يەردە جاھاننى تۇتۇش ئۈچۈن كىشىلەردە نۇرغۇن ئېسىل ئەخلاق - پەزىلەتلەرنىڭ ھازىرلىنىشى كېرەكلىكى، ئوردىدا دائىم خەتەرلىك ئىشلارنىڭ يۈز بېرىپ تۇرىدىغانلىقى، باشقىلاردىن قالغان ياخشى سۆز - ئىبارىلەرنى ئېسىدە چىڭ ساقلاشنىڭ كىشىلەرگە زور پايدا ئېلىپ كېلىدىغانلىقى «مىڭ»، «يۈز» دىن ئىبارەت كۆپلۈكنى بىلدۈرىدىغان سانلارنىڭ ياردىمىدە ئاشۇرۇپ ئىپادىلەنگەن. بۇنداق مۇبالىغىلەرنى ئەقىل تېزلا قوبۇل قىلالايدۇ. شېئىرىي ئەسەرلەردە مۇبالىغىنىڭ بۇ خىل شەكلى شائىرلارنىڭ ھېسسىياتىنى كۈچەيتىپەرەك ئىپادىلىشىدە ئاكتىپ رول ئوينايدۇ.

(2) ئىغراق (مۇرەككەپ مۇبالىغە)

ئىغراق - مۇبالىغىنىڭ تەبلىغ شەكلىگە قارىغاندا دەرىجىسى ئۈستۈنرەك بولغان شەكىلدۇر. ئۇنىڭدا شەيئى، ھادىسىلەر ئەسلىدىكى ھالىتىدىن تېخىمۇ كۆپتۈرۈپ كۆرسىتىلگەن بولىدۇ. مەسىلەن:

ئەقىلدۇر بۇرۇندۇق، ئاڭغا يەتسە ئەر،
تۈمەننىڭ تىلەكى بولسا ھەم يېتەر.

(73 - بەت 159 - بېيىت)

ھۆكۈمدارغا خىسلەت كېرەك مىڭ تۈمەن،
ئۇنىڭلە تۇتسا ئەل، يوقالۇر تۇمان.

(99 - بەت 285 - بېيىت)

بىرى تىل، ئۇ بىرسى بوغۇز گال ئېرۇر،
ئەگەر تۇتساڭ چىڭ، نەپىسى دەريا بولۇر.

(247 - بەت 993 - بېيىت)

مۇنى قىلدىڭ ئەمدى ماڭا سەن ئاتا،
قىلۇرمەن بۇڭا شۈكۈر يۈز مىڭ قاتا.
(645 - بەت 3058 - بەت)

يۇقىرىقىلاردا بىر ئادەمنىڭ تۈمەننىڭ تىلىكى بولۇش، ھۆكۈمدارغا مىڭ تۈمەن خىسلەتنىڭ كېرەك بولۇشى، بىرەر ئىشنىڭ پايدىسىنىڭ دەريادەك بولۇشى، بىر ئىشقا يۈز مىڭ قېتىم شۈكۈر قىلىش قاتارلىقلار نورمال تۇرمۇشتا ئىمكانىيەتنىڭ سىرتىدىكى ياكى يۈز بېرىش مۇمكىنچىلىكى يوق ئىشلار بولسىمۇ، لېكىن مەلۇم ئىشنىڭ دەرىجىسىنى ۋە قېتىم سانىنى «كۆپ تەكىتلىگەن ۋە كۈچەيتكەن» بولغاچقا، ئۇنى ئەقىل قوبۇل قىلالايدۇ.

(3 غۇلۇۋ (مۇبالىغىنىڭ ئەڭ يۇقىرى چېكى)

مۇبالىغىدىكى كۆپتۈرۈش ھەقىقەت چېكىدىن ئېشىپ كېتىدىغان ۋە ئەقىل ئۇنى ئاسانلىقچە قوبۇل قىلالمايدىغان ياكى مەنتىقىگە سىغمايدىغان، شۇنداقلا ھاياتتىمۇ ھېچ ۋاقىت يۈز بەرمەيدىغان دەرىجىدىكى، ئالدىنقىلىرىغا قارىغاندا دەرىجىسى تېخىمۇ يۇقىرى كۆتۈرۈلگەن مۇبالىغە شەكىلدۇر. مەسىلەن:

يارار ئۇ يەتتە قات كۆكنى دانىدەك،
چۇقۇر دۆڭنى ئۇششاق قىلىپ ئاجرىتۇر.
(591 - بەت 2787 - بېيىت)

خىيانەتچى نەگە قول سۇنسا ئەگەر،
دېڭىزمۇ سوغىلار، قۇرۇپ كېتەر يەر.
(605 - بەت 2866 - بەت)

ئادىل قانۇن كۆككە بىر تۆۋرۈك ئېرۇر،
بۇزۇلسا ئۇ قانۇن ئاسمان يىقىلۇر.
(723 - بەت 3463 - بېيىت)

يۇقىرىقىلاردىكى «يەتتە قات كۆكنى دانىدەك يېرىش»، «چۇقۇر دۆڭنى ئۇششاق قىلىپ ئاجرىتىش»، «خىيانەتچى تۈپەيلىدىن دېڭىزنىڭ تارتىلىپ، يەرلەرنىڭ قۇرۇپ كېتىشى»، «قانۇننىڭ بۇزۇلۇشى تۈپەيلىدىن ئاسماننىڭ يىقىلىپ چۈشۈشى» قاتارلىق كۆپتۈرۈشلەر ئاڭلىغۇچىدا تەسۋىرلىنىۋاتقان ئوبىيەكتىنىڭ مۇھىملىق دەرىجىسى ھەققىدە تەسەۋۋۇر پەيدا قىلالايدۇ.

مۇبالىغە يەنە بەدىئىي ئەدەبىياتتا باشقا ۋاسىتىلەر بىلەن، بولۇپمۇ ئوخشىتىش بىلەن زىچ

گىرەلەشكەن ھالدا قوللىنىلىدۇ. بۇ خىل مۇبالىغىنى ئادەتتە بەلاغەت ئىلمىدە «تەشبىھ مۇبالىغە» (ھازىر تىلىمىزدا باشقا ئىستىلىستىكىلىق ۋاسىتىلەر بىلەن كەلگەن مۇبالىغە دەپ ئىشلىتىلىۋاتىدۇ) دەپ ئاتايدۇ. كۆپ ھاللاردا مۇبالىغە بىلەن تەشبىھ (ئوخشىتىش) بىر - بىرىگە زىچ باغلىنىپ، بىر - بىرىنى مەنە جەھەتتىن كۈچەيتىدۇ ۋە بەدىئىي تەسىر جەھەتتىن كېڭەيتىش ھەم چوڭقۇرلاشتۇرۇش رولىنى ئوينايدۇ^②. ئەدەبىياتتا مۇبالىغىنىڭ بۇ خىل شەكلىدىن كىلاسسىكىلىرىمىز ناھايىتى يۇقىرى ماھارەت بىلەن پايدىلانغان. شۇلارنىڭ جۈملىسىدىن يۈسۈپ خاس ھاجىپمۇ ئۆز ئەسىرىدە بۇ خىل ئۇسۇلدىن ئۈنۈملۈك پايدىلىنىپ، بۇخىل مۇبالىغە شەكلىنىڭ نەمۇنىسىنى ياراتقان. مەسىلەن:

ئىلىگىنىڭ بويىنى قىلدەك، مۇناردەك بېشى
ئۇڭا بەك ئىشەنمەس ئەقىللىك كىشى.

(471 - بەت 2154 - بېيىت)

تىرىكلىك بوراندەك ئۆتەر ئۇ كېچىپ ،
ئىگرايمەن ئۆزۈمگە بىكار ئېچىنىپ.

(283 - بەت 1175 - بەت)

بۇڭا ئوخشىتىپ ئۇ ، ئاڭلا، نېمە دەر ،
بىلىمى دېڭىزدەك، مەڭزى قىزىل ئەر.

(139 - بەت 480 - بېيىت)

كىشىگە تېپىلسا دەل كېرەك نېمە ،
بىلىنگەي پىل كەبى ئۇ خەستەك نېمە.

(595 - بەت 2817 - بېيىت)

يۇقىرىقىلاردىكى «ئىلىگىنىڭ بويىنى قىلدەك، بېشى مۇناردەك»، «تىرىكلىك بوراندەك ئۆتەر»، «بىلىمى دېڭىزدەك»، «بىلىنگەي پىل كەبى ئۇ خەستەك نېمە» دېگەنلەر تەشبىھ مۇبالىغىنىڭ تىپىك مىساللىرىدۇر.

يۇقىرىدا بىز «قۇتادغۇ بىلىك»تىكى مۇبالىغىنىڭ ئاساسلىق ئالاھىدىلىكى ۋە ئۇنىڭ بىرقانچە تۈرى بىلەن تونۇشۇپ ئۆتتۇق. بۇ بايانلىرىمىزنى يىغىنچاقلاپ كەلسەك، بۇلاردىن شۇنداق خۇلاسە چىقىرىشقا بولىدۇكى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ بىر پىشقان تىل ئۈستىسى بولۇپ، ئەسەردە مۇبالىغە ئۇسۇلىنى جايىدا، جانلىق قوللىنىشقا ئەھمىيەت بەرگەن ھەمدە ئوبيېكتىپ ئەمەلىيەتكە ھۆرمەت قىلىش ئاساسىدا چىڭ تۇرۇپ، چېكى بولۇش، كىشىلەرگە تەبىئىي تۇيغۇ بېرىش، مەزمۇنغا ماسلاشتۇرۇش، قانداق جايىدا قايسى

مۇبالىغە شەكلىنى ئىشلىتىش قاتارلىق مەسىلىلەردە كۆپ كۈچ سەرپ قىلغان ھەمدە كىلاسسىك ئەدەبىياتىمىزدا باشقىلارغا ئوخشىمايدىغان يول تۇتۇپ، مۇبالىغىدە يېڭى بولۇش، قايتا تەكرارلانماسلىق، جانلىق، تەبىئىي بولۇشقا كاپالەتلىك قىلغان. بىز بۇلاردىن يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ مۇبالىغە ھەققىدىكى بىلىملەردىن تولۇق خەۋەردار ئەدىب ئىكەنلىكىنى، ئۇنىڭ ئەسەر تىلىغا ئىنتايىن ئەستايىدىل پوزىتسىيەدە بولغانلىقىنى، بۇ جەھەتتە كېيىنكىلەرنىڭ ئۆگىنىشىگە، ۋارىسلىق قىلىشىغا تېگىشلىك نۇرغۇن تەرەپلەرنىڭ بارلىقىنى ھېس قىلىپ يېتەلەيمىز.

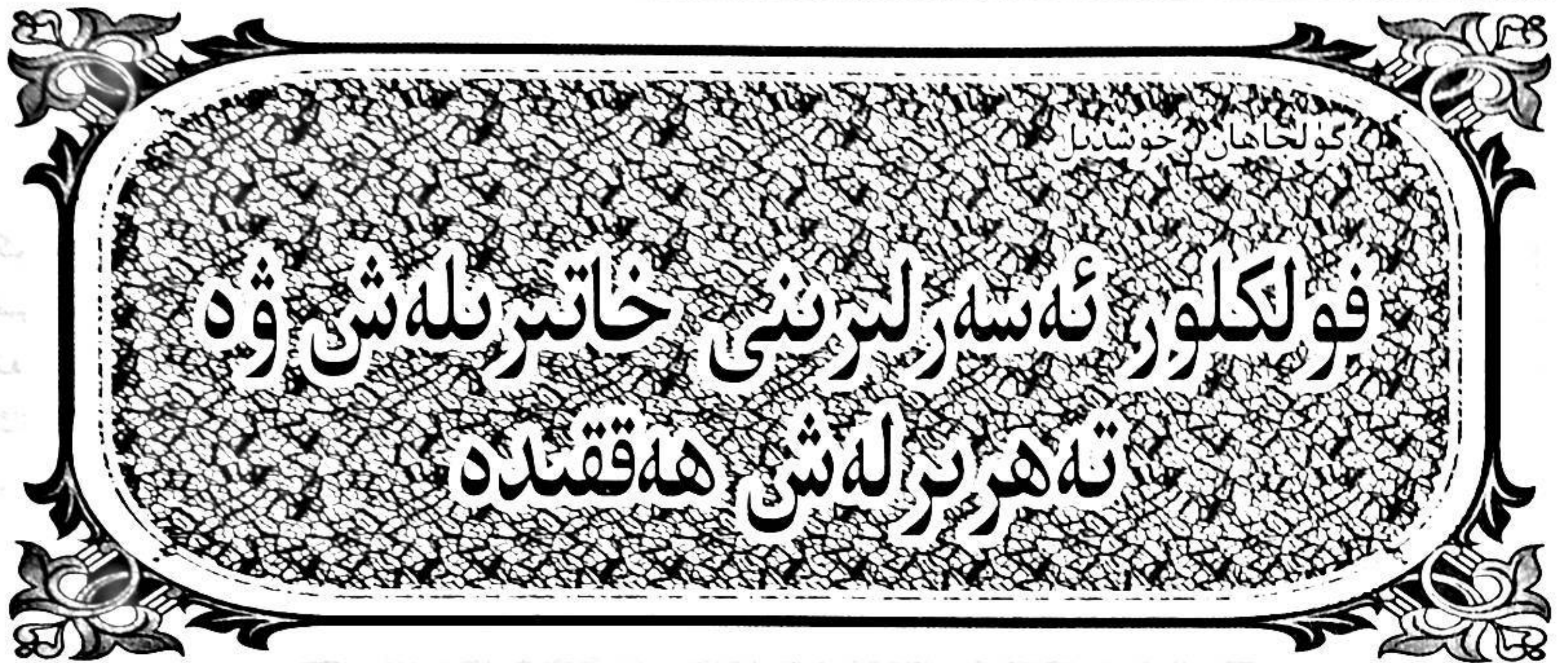
ئىزاھلار

- ① م. ئۆلكۈتاشىر: «بۈيۈك تىلچى مەھمۇد كاشغەرىي»، 17 - بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، تۈركچىدىن تۇرسۇنئاي ساقىم تەرجىمىسى.
- ② ئىمىن تۇرسۇن: «ئەدەبىياتىمىزدا تەشبىھ مۇبالىغە»، «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى، 1998 - يىللىق 4 - سان، 86 - بەت.

پايدىلانمىلار

1. يۈسۈپ خاس ھاجىپ: «قۇتادغۇ بىلىك»، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1984 - يىلى 5 - ئاي 1 - نەشرى.
2. ئىمىن تۇرسۇن: «ئەدەبىياتىمىزدا تەشبىھ مۇبالىغە»، «يېڭى قاشتېشى» ژۇرنىلى، 1998 - يىللىق 4 - سان، 86 - بەت.
3. ئارسلان ئابدۇللا: «قۇتادغۇ بىلىك، ئىستىلىستىكىسى»، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 2001 - يىلى 6 - ئاي 1 - نەشرى.
4. يولۋاس راشىدىن: «ئىستىلىستىكا ساۋاتى»، شىنجاڭ مائارىپ ئىنستىتۇتى ئەدەبىيات فاكۇلتېتى باستۇرغان، 2002 - يىلى 5 - ئاي.

(ئاپتور بايىنغولىن پېداگوگىكا مەكتىپى ئوقۇتۇش تەتقىقات بۆلۈمىدە)

فولكلور ئەسەرلىرىنى خاتىرىلەش ۋە تەھرىرلەش ھەققىدە

گۈلجاھان خوشىدىل

قايسىلا مىللەت ياكى قوۋمدا بولسۇن، ئاغزاكى ئەسەرلەر ناھايىتى قەدىمكى دەۋرلەردىن تارتىپ مەۋجۇتتۇر. يەنى، ئىنسانلاردا يېزىق تېخى ئىجاد قىلىنمىغان دەۋرلەردىن تارتىپلا كىشىلەر بەدىئىي ئەسەرلەرنى ئىجاد قىلىپ، ئۇنى ئاغزاكى شەكىلدە تارقىتىشنى باشلىۋەتكەن. بۇ خىلدىكى ئەسەرلەر خەلق ئىچىدە ساقلىنىپ، ئېغىزدىن - ئېغىزغا كۆچۈپ، ئوخشىمىغان دەۋرلەرنىڭ ئالاھىدىلىكلىرىنى ئۆزىگە سىڭدۈرۈپ، تاۋلىنىپ، ھازىرقى مۇكەممەل شەكىلگە كىرگەن. شۇڭا، ئۇلار بۈگۈنكى كۈندە خەلقنىڭ ئۇزاق مۇددەتلىك ماددىي ۋە مەنىۋى تۇرمۇشىنىڭ گۈۋاھچىسى سۈپىتىدە مۇھىم تارىخىي، بەدىئىي ۋە ئىلمىي، شۇنداقلا ئەمەلىي ئىشلىتىلىش قىممىتىگە ئىگىدۇر.

يېقىنقى يىللاردىن بۇيان بىرلەشكەن دۆلەتلەر تەشكىلاتىنىڭ مائارىپ، ئىلىم - پەن ۋە مەدەنىيەت تەشكىلاتىنىڭ چاقىرىقى بىلەن خەلق غەيرىي ماددىي مەدەنىيەت مىراسلىرىنى قېزىش ۋە يوقىلىش گىردابىدىن قۇتقۇزۇش پۈتۈن دۇنيادىكى ھەرقايسى ئەللەرنىڭ ئورتاق تەشەببۇسىغا ئايلاندى. ئېلىمىز ھۆكۈمىتىمۇ بۇ ساھەدە نۇرغۇن ئاكتىۋال سىياسەتلەرنى بەلگىلەپ، ئاز بولمىغان ئۈنۈملۈك خىزمەتلەرنى ئىشلىدى ۋە شانلىق نەتىجىلەرنى قولغا كەلتۈردى. شۇنداقسىمۇ، يەنە ئىشلەشكە تېگىشلىك، ئىسلاھ قىلىشقا تېگىشلىك، تولۇقلاشقا تېگىشلىك نۇرغۇن يوقۇقلار مەۋجۇت. بۇ يەردە بىز پەقەت خەلق غەيرىي ماددىي مىراسلىرىنىڭ گەۋدىلىك بىر بۆلىكى بولغان خەلق ئېغىز ئەدەبىياتى ئەسەرلىرىنى يېزىققا ئېلىش ۋە تەھرىرلەشكە ئائىت بەزى كونكرېت ئىشلار توغرىسىدا قىسقىچە مۇلاھىزە يۈرگۈزۈپ ئۆتىمىز. ئاغزاكى ئەدەبىي مىراس دېگەن ۋاقىتتا، بىز ئادەتتە ئۇزاق قەدىمكى زامانلاردىن بۇيان خەلق ئىچىدە ئىجاد قىلىنىپ، خەلق ئىچىدە ساقلىنىۋاتقان تۈرلۈك شەكىل ۋە ژانىرلاردىكى ئاغزاكى ئەدەبىي ئەسەرلەرنى كۆزدە تۇتىمىز. يېڭى جۇڭگو قۇرۇلغاندىن كېيىن خەلق ئىچىدە ئاغزاكى ساقلىنىۋاتقان بۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنىڭ بىر قىسمى ئىمكانىيەتنىڭ بارچە يېزىققا ئېلىنىپ، مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىندى. يەنە بىر قىسمى ھېلىمۇم خەلق ئىچىدە ئاغزاكى شەكىلدە ساقلىنىۋاتقاندا، يېزىققا ئېلىنىپ مەتبۇئاتلاردا ئېلان قىلىنغان ئەسەرلەرنىڭ تەجرىبىسىدىن قارىغاندا، بۇ خىزمەتتە سەۋەنلىكلەر مەۋجۇت. بۇنىڭدىن ئەڭ كۆزگە چېلىقارلىق سەۋەنلىكلەردىن بىرىسى بەزى ئەسەرلەرنى يېزىققا ئېلىپ تەھرىرلەشتە ئۇنىڭ ئەسلىگە سادىق بولماسلىقتۇر. ئەسەر ئىچىدە بىر قىسىم سۆزلەرنى ئۆزگەرتىش، قوشۇش ۋە ئۆچۈرۈش قاتارلىق خەلق مەلۇمكى، خەلقنىڭ ئاغزاكى مىراسلىرىنى خاتىرىلەش ۋە ئۇنى تەھرىرلەش بىر قاتار

مەخسۇس قائىدىلەرگە ئىگە. بۇ قائىدىلەرگە رىئايە قىلمىغاندا، ئەسەرنىڭ ئىلمىيلىكىگە، ئىشەنچلىك بولۇشىغا، ماتېرىياللىق قىممىتىگە ئېغىر نۇقسان يېتىدۇ. شۇڭا، خەلق ئاغزاكى مەراسىملىرىنى خاتىرىلەش ۋە ئۇنى تەھرىرلەشتە ئۇنىڭغا ئىلمىي نۇقتىدىن ئېھتىيات بىلەن مۇئامىلە قىلىشقا توغرا كېلىدۇ. ئەسەرنى ئېيتىپ بەرگۈچى قانداق ئادەم بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، مەلۇم مەنىدىن ئېيتقاندا، ئۇ شۇ ئەسەرنىڭ ئاپتورى ھېسابلىنىدۇ. ئۇ ئۆزى ئېيتىۋاتقان ئەسەرگە تۈرلۈك ئېھتىياجى بىلەن ئۆز تەجرىبىسىگە ئاساسەن بەزى ئۆزگەرتىشلەرنى كىرگۈزۈپ، ئۇنى تولۇقلايدۇ ۋە مۇكەممەللەشتۈرۈپ، ئاڭلىغۇچىلارنىڭ زوقلىنىشىغا مۇۋاپىقلاشتۇرىدۇ. بۇ، خەلق ئىجادىيەت ئەسەرلىرىدە ۋە خەلق سەنئەتكارلىرىدا دائىم كۆرۈلىدىغان خۇسۇسىيەتتۇر. بۇ خىل خۇسۇسىيەت خەلق ئەسەرلىرىنى خاتىرىلەشتە ۋە كېيىنكى تەھرىرلىك ئىشلىرىدىمۇ ئەينەن ساقلىنىشى كېرەك. ئۇنىڭدا ئېيتىلىۋاتقان ئەسەرنىڭ سۆز - جۈملىلىرى، تەكرارلانغان سۆزلەر، ئىزاھلار، كونا سۆزلەر ۋە دىيالېكت سۆزلىرى ئەينەن يېزىققا ئېلىنىشى كېرەك. بولمىغاندا، ئەسەرنىڭ سۈپىتىگە ئېغىر نۇقسان يېتىدۇ.

خەلق ئىچىدىكى ئەپسانە، رىۋايەتلەرگە ئوخشاش نەسرىي ئەسەرلەرنى خاتىرىلەش، تەھرىرلەشتە ئەڭ ياخشىسى بىر ئەسەرنى بىرنەچچە خاتىرىلىگۈچى تەڭ خاتىرىلەپ، كېيىن بىر - بىرى بىلەن سېلىشتۇرغان ئاساستا ئۆز ئارا تولۇقلىغان ئەۋزەل. بۇنىڭدا ھەرگىزمۇ ئاۋۋال ئاڭلاپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن ئەستە قالغانغا تايىنىپ خاتىرىلەش ياخشى ئۇسۇل ئەمەس.

شۇنىڭغىمۇ ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇكى، خەلق ئاغزاكى مەراسىملىرىنى ئېيتىپ بەرگۈچىلەر سۆزلەۋاتقاندا باشقىلارنىڭ تەسىر يەتكۈزۈشىنى خالىمايدۇ. بەزىدە ئۆزلىرىگە توغرىلانغان ئۇنىۋالغۇ ۋە سىنئالغۇ ئەسۋابلىرىدىنمۇ راھەتسىزلىنىدۇ ياكى جىددىيلىشىدۇ. شۇڭا، ئەسەر خاتىرىلەۋاتقاندا ئىلاج بار خاتىرىلەش ئۈسكۈنىلىرىنى سەنئەتكارلارغا تەسىر يەتكۈزمەيدىغان، ئۇلارنىڭ كۆزى ئاسان چۈشمەيدىغان ئۇسۇللاردا ئىشلىتىپ، ئۇلارنىڭ خاتىرىگە ھالدا ئۆز ئىقتىدارىنى جارى قىلىشىغا ئىمكانىيەت يارىتىپ بېرىش كېرەك. ئۇلار سۆزلەۋاتقاندا قانداقتۇر سوئاللارنى سوراپ، ئۇلارنىڭ دىققىتىنى بۆلۈشكە بولمايدۇ.

خەلق ئىچىدىكى ناخشا - قوشاققا ئوخشاش شېئىرىي شەكىلدىكى ئەسەرلەرنى خاتىرىلىگەندە، چوقۇم خەلق سەنئەتكارلىرى بۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنى ئىجرا قىلىۋاتقان نەق مەيداندا خاتىرىلەش كېرەك. چۈنكى، شېئىرىي شەكىلدىكى ئەسەرلەر كۆپىنچە ھاللاردا مۇزىكا بىلەن بىرلەشتۈرۈلگەن ھالدا ئىجاد قىلىنىدۇ ۋە شۇ شەكىلدە ئىجرا قىلىنىدۇ. سەنئەتكارلارمۇ بۇنىڭغا كۆنۈپ كەتكەن بولىدۇ. بۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنى خەلق سەنئەتكارلىرىغا مۇزىكىدىن ئايرىغان ھالدا دېكلاماتسىيە قىلدۇرۇش ئۇسۇلىدا خاتىرىلىگەندە، سەنئەتكارلار ئۇنى تولۇق ئېسىگە ئالماستىكى، نەتىجىدە ئۇنىڭدىكى نۇرغۇن مۇھىم ئامىللار چۈشۈپ قېلىشى ۋە ئەسەرنىڭ بىر پۈتۈنلۈكىگە، ئىلمىيلىكىگە، ماتېرىياللىق قىممىتىگە ئېغىر نۇقسان يېتىشى مۇمكىن. بۇنىڭدىن باشقا، يەنە خاتىرىلىگۈچىگە ئۇچرىغان چۈشىنىكسىز سۆز - ئىبارىلەرمۇ ئەسەر تولۇق خاتىرىگە ئېلىنىپ بولغاندىن كېيىن ئاندىن سەنئەتكارنىڭ چۈشەندۈرۈشىگە ئاساسەن ئىزاھلىنىشى كېرەك. بۇنداق سۆز - ئىبارىلەرنى ئالماشتۇرۇپ خاتىرىلەشكە بولمايدۇ.

خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى ئەسەرلەرنى خاتىرىلەشتە يەنە بىر مۇھىم ھالقا شۇكى، ھەربىر ئەسەرنىڭ ئېيتىپ بەرگۈچىسى، خاتىرىلىگۈچىسىگە ئائىت مەلۇماتمۇ، يەنى ئەسەرنىڭ خاتىرىلەنگەن ئورنى، ۋاقتى،

ئېيتىپ بەرگۈچىنىڭ جىنسى، يېشى، مەدەنىيەت سەۋىيەسى، كەسپى، يۇرتى، خاتىرىگە ئالغان ۋاقتى قاتارلىقلار ئېنىق يېزىلىشى كېرەك. بۇ مەلۇماتلار تولۇق بولمىسا ئەسەرنىڭ ئىشەنچلىك بولۇش دەرىجىسى تۆۋەنلەيدۇ. ئەپسۇسكى، بىزدە يېزىققا ئېلىنغان نۇرغۇن ئەسەرلەرنىڭ يۇقىرىدىكىگە ئوخشاش مەلۇماتلىرىنى تاپقىلى بولمايدۇ.

خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلارنى تەھرىرلەشمۇ نازۇك ئىلمىي ئەمگەك بولۇپ، تەھرىرلەردىن ئالاھىدە ئېھتىياتچان بولۇشنى، ئىنچىكە پىكىرلىك بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلار يېزىققا ئېلىنىشتا ئەينەنلىكنى، ئەسلىگە سادىق بولۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. بۇ تەلەپكە لايىق خاتىرىلەنگەن ئەسەرلەر ئەگەر ئىلمىي يوسۇندا تەھرىرلەنمىسە، يەنىلا ئۇنىڭ قىممىتىگە نۇقسان يېتىدۇ. شۇڭا، بۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنى تەھرىرلىگەندە تۆۋەندىكى ئىككى نۇقتىغا ئالاھىدە دىققەت قىلىشقا توغرا كېلىدۇ:

بىرىنچى، يېزىققا ئېلىنغان خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلارنى تەھرىرلىگەندە، ئۇنىڭ تىلىغا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلارنىڭ تارىخى ئۇزۇن، ئوخشىمىغان رايونلاردا ئىجاد قىلىنغان. شۇڭا، ئۇنىڭ تىلىدا ئىستېمالدىن قالغان سۆزلۈكلەر، شېۋىلەر خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ. بۇ خىل سۆز - ئىبارىلەرنى تەھرىرلىكتە خالىغانچە ئۆزگەرتىشكە، ھازىرقى سۆزلۈكلەرگە ئالماشتۇرۇشقا ھەرگىز بولمايدۇ. چۈنكى، بۇ خىلدىكى ئەسەرلەر ئەدەبىياتشۇناسلىق نۇقتىسىدىنلا ئەمەس، بەلكى تىلشۇناسلىق، ئېتنوگرافىيە، تارىخشۇناسلىق نۇقتىسىدىنمۇ مۇھىم بىرىنچى قول ماتېرىيال ھېسابلىنىدۇ. شۇنداق بولغاچقا، ئۇنىڭ ئەينەنلىكى ۋە ماتېرىياللىق قىممىتىنى ساقلاش ئۈچۈن، بىرلا ئۇسۇل تەھرىر بولغۇچى چۈشىنىكسىز سۆز - ئىبارىلەرنى ئۆزگەرتىپ ھازىرقى تىلغا ئايلاندۇرۇش يولى بىلەن ئەمەس، بەلكى تۈرلۈك شەكىلدىكى ئىزاھات بېرىش يولى بىلەن چۈشەندۈرۈشى كېرەك.

ئىككىنچى، مۇھەررىرلەر يېزىققا ئېلىنغان خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلارنى تەھرىرلىگەندە، ئۇنىڭ ئەدەبىي ئۇسلۇبىنى ساقلاشقا ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرىش كېرەك. خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلار ئەدەبىي ئەسەر بولغاچقا، ئۇلار ئوخشىمىغان ئەدەبىي شەكىللەردە ئىجاد قىلىنىدۇ ۋە ئوبراز يارىتىشتا نۇرغۇن بەدىئىي ۋاسىتىلەر قوللىنىلغان بولىدۇ. تەھرىرلەش جەريانىدا بۇ خىل خاس شەكىللەر ۋە ۋاسىتىلەرنىڭ ئەينەنلىكىنى ساقلاشقا يېزىققا ئېلىنغان خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلارنىڭ قىممىتىنى تولۇق نامايان قىلىشتىكى مۇھىم ھالقىلاردىن بىرسى ھېسابلىنىدۇ.

قىسقىسى، يېزىققا ئېلىنغان خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلارنىڭ ئەينەنلىكىنى ساقلاش، ئەسلىگە سادىق بولۇش بۇ خىلدىكى ئەسەرلەرنىڭ بەدىئىي، ئىلمىي ۋە تارىخىي قىممىتىنى نامايان قىلىشنىڭ ئالدىنقى شەرتى بولۇپ، خاتىرىلىگۈچى ۋە تەھرىرلىگۈچى خادىملارنىڭ ئورتاق تىرىشىشى بىلەن ئەمەلگە ئاشىدۇ. بۇ نازۇك ھالقىلارغا تەڭ ئەھمىيەت بەرگەندىلا خەلق ئىچىدىكى ئاغزاكى مىراسلارنى ئىشەنچلىك، يۇقىرى پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە شەكىلدە ھەم تەتقىقاتچىلارغا سۇنغىلى ۋە ھەم كېيىنكى ئەۋلادلارغا مىراس قىلىپ قالدۇرغىلى بولىدۇ.

(ئاپتور شۇ ئارمىيە - دىنىي ئىشلار ئىدارىسى قەدىمكى ئەسەرلەر ئىشخانىسىدا)

«قۇتادغۇ بىلىك» تە «قارشى» ئاتالغۇسى

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: تۇرسۇن قۇربان تۈركەش

قارشى شەھىرىنىڭ 2700 يىللىقىنى خاتىرىلەش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتمۈش تارىخىمىزغا ئائىت قول يازمىلارنىڭ ئەسىرلەردىن بۇيان يوشۇرۇنۇپ ياتقان سەھىپىلىرىنى ئېچىپ كۆرۈشكە توغرا كەلدى. قول يازمىلاردا يېزىلغان ناھايىتى مۇھىم دەلىللەرنى زامانداشلىرىمىزنىڭ ئېتىبارىدىن چەتتە قالدۇرماسلىق ئۈمىدىدە بەزى تارىخىي مەنبەلەر توغرىسىدا توختىلىپ ئۆتۈشنى نىيەت قىلدىم.

840 - يىلىدىن 1212 - يىلىغىچە ھۆكۈمرانلىق قىلغان قارا خانىلار سەلتەنەتى دەۋرىدە پەن - مەدەنىيەت تارىخىغا ئائىت 30 دىن ئارتۇق مەخسۇس ئەسەر يېزىلغانلىقى دۇنيا مەدەنىيەت تارىخىدىكى مەشھۇر ۋە مۇھىم ۋەقەدۇر. جۈملىدىن فارابى (873 - 950)، ئىبنى سىنا (980 - 1037)، بىرونى (973 - 1048)، يۈسۈپ خاس ھاجىپ (1019 - 1020) - (1085 - 1086)، مەھمۇد كاشغەرىي (1019 - 1020) - (1113 - 1014) ۋە باشقىلار ئېرىشكەن ئۇتۇقلار جاھان مەدەنىيەتى تەرەققىياتىغا مۇناسىپ ھەسسە بولۇپ قوشۇلدى. ئاشۇ دەۋردە «دىۋانۇ لۇغاتىت تۈرك» («تۈركىي تىللار دىۋانى») ۋە «قۇتادغۇ بىلىك» قاتارلىق يىرىك ۋە مەشھۇر ئەسەرلەر يارىتىلدى. بۇلار ئويغىنىش دەۋرىنىڭ يازما مەنبەلىرى سۈپىتىدە غايەت زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

ھازىر «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ ئۈچ قول يازما نۇسخىسى دۇنيا ئىلىم ساھەسىگە مەلۇم. ئۇلار «ۋېنا»، «قاھىرە» ۋە «پەرغانە» قول يازمىلىرىدىن ئىبارەت. مەزكۇر قول يازمىلار ئاساسىدا دۇنيادىكى بىرنەچچە دۆلەت ئالىملىرى تەتقىقات ئېلىپ بارغان ۋە چەت ئەل تىللىرىغا تەرجىمە قىلىنىپ نەشر قىلىنغان. بۇلار:

1. ۋ.رادلوفنىڭ 1891 - 1910 - يىللاردىكى مەتنى نەشرى.
2. رەشىت رەھىمىتى ئاراتنىڭ 1952 - يىلىدىكى مەتنى نەشرى.
3. 1972 - يىلىدىكى ئۆزبېكچە مەتنى نەشرى (ئىزاھاتى بىلەن 1000 نۇسخا).
4. 1984 - يىلىدىكى ئۇيغۇرچە نەشرى (يەشمىسى بىلەن 25000 نۇسخا).
5. 1986 - يىلىدىكى قازاقچە تەرجىمىسى (7000 نۇسخا).

* ئۆزبېكىستاندا چىقىدىغان «مەرىپەت» گېنېمىسى 200 - يىلى 21 - ئۆكتەبىر سانىدىن ئېلىندى.

6. 1990 - يىلىدىكى رۇسچە تەرجىمىسى (10000 نۇسخا)

بۇلاردىن باشقا، ئەسەرنىڭ نېمىس، ئىنگلىز ۋە خەنزۇ تىللىرىدىكى تەرجىمىلىرىمۇ نەشر قىلىندى. كېيىن «پەرغانە» نۇسخىسىنىڭ فاكسىمىل نەشرى مەيدانغا كەلدى.

ھازىرمۇ «بەگ» ۋە «بېك» ئاتالمىلىرى مەۋجۇت. يۈسۈپ خاس ھاجىپ 1068 — 1070 - يىللاردا يازغان «قۇتادغۇ بىلىك» ئەسىرىدە ئۇنى «بەگ» شەكلىدە بەرگەن. «بەگ» ئەرەبچە «ئەمىر»، تاجىكچە «پادىشاھ» دېگەن مەنىنى بىلدۈرىدۇ. كەينىدىكى داستاندىكى بەگلەرنىڭ ماكانى بولغان «قارشى» ئاتالغۇسى ئۆزىگە جەلپ قىلدى. جۈملىدىن، «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ 1972 - يىلىدىكى تاشكەنت نەشرىدە تۆۋەندىكىلەر كۆزگە چېلىقىدۇ:

بۇ بەگلەر ئەۋى ئاتى قارشى تۈرۈر،

بۇ قارشى ئىچىدەكى قارشى تۈرۈر.

(بۇ بەگلەر ئۆيىنىڭ ئېتى قارشى «سارايدۇر»،

بۇ قارشى «ساراي» ئىچىدىكىلەر قارىمۇ - قارشىدۇر)

بىرىنچى بېيىتتا ئىككى مەنىدە يېزىلغان «قارشى» ئاتالغۇسىنى بىرلا مەنىدە ئىزاھلاش مەندە شۈبھە تۇغدۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئەسەرنىڭ قول يازمىسىغا مۇراجىئەت قىلىشىمغا توغرا كەلدى. مەن بۇ مۇناسىۋەت بىلەن ئۆزبېكىستان رېسپۇبلىكىسى پەنلەر ئاكادېمىيەسى ئەبۇ رەيھان بىرونى نامىدىكى شەرقشۇناسلىق ئىنستىتۇتى قول يازمىلار خەزىنىسىدە ساقلىنىۋاتقان «قۇتادغۇ بىلىك» نىڭ پەرغانىدىن تېپىلغان قول يازمىسى بىلەن داستاننىڭ «قاھىرە» دەپ شەرتلىك ئاتالغان فوتو نۇسخىسىنى كۆرۈپ چىقتىم. شۇنىڭ بىلەن يۇقىرىدىكى مەتنىنى قول يازمىغا سېلىشتۇرغىنىمدا بىرىنچى مىسرانىڭ خاتا ئوقۇلغىنى ۋە ئىككىنچى مىسرانىڭ ئىزاھاتىدىمۇ مەسىلە يارىلىقى مەلۇم بولدى. داستاندىكى بىر بۆلۈك بېيىتلارنى تەكرارلاش ۋە ئۇلارنىڭ مەنە ۋە مەنىسىگە ئىزچىللىقىنى تەھلىل قىلىش مەسىلىنى تېخىمۇ ياخشى چۈشىنىشىمىز ئۈچۈن ياردەم بەردى.

بۇ بەگلەر ئەۋى ئاتى قارشى تۈرۈر،

بۇ قارشى ئىچىدەكى قارشى تۈرۈر.

(بۇ بەگلەر ئۆيىنىڭ ئېتى «قارشى» دۇر،

بۇ «قارشى» ئەھلى ئۆزئارا قارشىدۇر.)

تەبىزلىك بولۇر بۇ قاپۇغدا ئوقۇش،

تەبىز قايدا ئەرسە تۇتۇش ئول ئۇرۇش.

(بۇ دەرگاھتا كۆپرەك ھەسەتچى بولۇر،
ھەسەت قايدا بولسا ئۇرۇش قوزغىلۇر.)

بۇ ياڭلىغ ئۈچۈن قارشى قارشى بولۇر،
ئىككى كۈن قارشىسا بىرسى ئولۇر.

(ساراي ئەھلى شۇڭا قارىمۇ قارشىدۇر،
ئىككىسى قارشىلاشسا، بىرسى ئولۇر.)

بىرىنچى بېيىتنىڭ بىرىنچى مىسراسى «بەگ» لەرنىڭ تۇرىدىغان ئۆي - ماكانىنىڭ «قارشى» دەپ ئاتىلىدىغانلىقى ۋە بۇنىڭ ئۆز نۆۋىتىدە دۈشمەنگە قارشى «جاي» لىقىنى بىلدۈرىدۇ. ئىككىنچى مىسراسى بولسا دۈشمەنگە قارشى كۈرەش قىلغۇچى، مۇنتىزىم ھەربىي قوشۇن، ئېنىقراق ئېيتقاندا، ئالدىنقى جەڭگىۋار - ھۈجۇمچى قوشۇننىڭ «قارشى» دېيىلىدىغانلىقىدىن دېرەك بېرىدۇ.

ئەمدى ئاتالغۇ ۋە ئىبارىلەرنىڭ ئىملاسىغا ئاساسەن تەھلىل قىلىدىغان بولساق، قول يازمىنىڭ ئىككىنچى مىسراسىدا «قارشى» دىكى «قاق» ئەلپسىز يېزىلغان. شۇنداق بولغاندا، بۇ يەردىكى «قارشى» ياۋغا قارشى، يەنى دۈشمەن بىلەن يۈزمۈيۈز جەڭ قىلغۇچى، دېگەن مەنىدە ئاتالغۇ بولۇپ چىقىدۇ. دېمەك، ئۇلۇغ شائىر يۈسۈپ خاس ھاجىپ بۇ يەردە تەجنىس سەنئىتىدىن پايدىلانغان بولۇپ، ھېچقاچان «قارشى» نىڭ «ساراي» مەنىسىنى نەزەردە تۇتمىغان. چۈنكى، بىر شەھەردە بىرنەچچە ساراي بولغان، ئۇلار تاجىكچە «مېھمانخانا» مەنىسىدىكى ئاقساراي، كۆكساراي، قاراساراي ۋە كارۋانساراي دەپ ئاتالغان. كونا تۈركچىدە ساراينى يۈسۈپ خاس ھاجىپنىڭ «قاپۇغ» دەپ يازغانلىقى بىزگە يۇقىرىقى مىساللاردىن ئايان بولدى. «قارشى» ئاتالمىسىغا «ئۆزبېكىستان ۋىلايەتلىرى توپونوملىرى» كىتابىدا بىر تەرەپلىمە ھالدا «ساراي» دەپ ئىزاھات بېرىش مۇ تازا توغرا بولمىغان.

«قارشى» - دۆلەت ۋە ۋەتەننى تاشقى ياۋ - دۈشمەنلەردىن قوغداشقا ماسلاشقان، مۇستەھكەم قورغانلىق، ئىستراتېگىيەلىك ئورۇندۇر. ئۇنى ئۆز دەۋرىدىكى مۇداپىئە شەھىرى، «ھەربىي ئوردا» جايلاشقان چوڭ شەھەر مەنىسىدەمۇ چۈشىنىشكە بولىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، «قارشى» - ئاشۇ قورغاندا دۈشمەن بىلەن ھەر ۋاقىت قارشىلىشىپ، ئۇرۇشقا تەييار تۇرغان ئاۋانگارت قىسمىنىڭ ئاتىلىشىدۇر. چۈنكى، يۈسۈپ خاس ھاجىپ «قۇتادغۇ بىلىك» نى يازغان 11 - ئەسىردە قاراخانىيلار سەلتەنەتىگە قارشى ئىككى دۈشمەن - غەزەنەۋىيلەر سۇلتانلىقىنىڭ تەھدىتى ۋە سەلجۇقىيلار ئىمپېرىيەسىنىڭ ھۈجۇم خەۋپى ھەرقاچان مەۋجۇت ئىدى. ئەنە شۇنداق سەۋەبلەر بىلەن «قارشى» دۈشمەنگە زەربە بەرگۈچى جاي ۋە كۈچ مەنىسىدە ئىستېمال قىلىنغان ھەم مۇھىم رول ئوينىغان.

ۋ. بارتولود «قارشى» نى ئۇيغۇرچە ئاتالغۇ دەپ كۆرسەتكەن. تارىخچى موللا سالاھىددىن خوجا ئىبنى موللا ئاللاۋددىن يەزدىنىنىڭ (14 - 15 - ئەسىر) «ئەمىر تېمۇر كوراگان ھەققىدە قىسسە» ناملىق

ئەسىرىدە: «ساھىبىقىران مىنگىبىر جاپالار بىلەن ئاخىر قارشىگە كەلدى» دېگەن جۈملىلەر ئۇچرايدۇ. «شەرەپنامە» مۇئەللىپىمۇ «قارشى» نى ئۇيغۇرچە ئاتالغۇ، بۇ سۆز ئۇيغۇر تىلىدا «ھەيۋەتلىك ئىمارەت» دېگەنلىكتۇر، دەپ چۈشەندۈرگەن ۋە ئەسىرىدە: «ئوردا شۇنچە ئېگىز ياسالغانكى، ئاپتاپ چىققاندا سايسى بىر كۈنلۈك يولغىچە چۈشەتتى» دەپ يازغان. بۇ تەسۋىردىن «قارشى» قورغىنىنىڭ 20 — 30 مېتىر ئېگىزلىكتە ئىكەنلىكىنى تەسەۋۋۇر قىلىش تەس ئەمەس. «گۈر ئوغلى سۇلتان» داستانىدىكى: «گۈر ئوغلى سۇلتان شۇنداق بىر قەلئە ياساتتىكى، ئېگىزلىكى 40 غۇلاچ، كەڭلىكى ئالتە غۇلاچ كېلىدۇ» دېگەن بايانلار «قارشى» ئاتالغۇسى ھەققىدىكى مۇھاكىمىمىزنى مۇئەييەنلەشتۈرىدۇ.

ئومۇمەن، «قارشى» ئاتالغۇسى «قورغان» مەنىسىنىمۇ بىلدۈرىدۇ. قورغان ئەرەبچىدە «قەلئە» دېگەن مەنىدە. مەنبەلەردە ئېيتىلىشىچە، قارشىدا 5000 ئاتلىق قوشۇن تۇرغان، ئەگەر ھەربىر ئەسكەرگە ئىككىدىن ئات سەپلەپ بېرىلسە، شۇنداقلا مۇلازىملار، غول قىسىم، ئوڭ قانات ۋە سول قانات جەڭچىلەر قوشۇپ ھېسابلانسا، بۇ تۈمەن كىشىلىك ئاتلىق ئەسكەر بولىدۇ، دېگەن گەپ. بۇنچە زور قوشۇنغا بىر نەچچە «بەگ» نىڭ رەھبەرلىك قىلىدىغانلىقى شۈبھىسىز.

تېگىنبەگ (شاھزادە)، ئىنانچىبەگ ۋە باشقا بەگلەر شۇ چاغلاردا قارشىدا تۇرۇپ قوشۇنلارغا رەھبەرلىك قىلغان. «قۇتادغۇ بىلىك» تىن ئېلىنغان يۇقىرىقى نەقىللەردە مەخسۇس قوشۇنلارغا ئىگە بولغان بۇ بەگلەر ئەگەر تەبىئىيلىك (پىتىنە - پاسات) قىلىشسا، ئۇنداقتا ئۆزئارا توقۇنۇشۇپ، ئۇرۇش چىقىرىشى مۇمكىن دېگەن پەند - نەسەھەتلەر بېرىلگەن. قارشى سۇ تولدۇرۇلغان كەڭ ۋە چوڭقۇر خەندەك بىلەن قورشالغان.

بەزى تارىخچىلار «قارشى» ئاتالمىسىنىڭ موڭغۇلچە سۆز ئىكەنلىكىنى قەيت قىلىدۇ، ئۇلارنىڭ دېيىشىچە، «موڭغۇلچە - رۇسچە لۇغەت» لەردە شۇنداق يېزىلغانمىش. يۈسۈپ خاس ھاجىپ بۇ ئەسىرىنى يازغان دەۋردە موڭغۇللارنىڭ قەدىمى بۇ جايلارغا تەگمىگەن تۇرسا، قانداق قىلىپ بۇ ئاتالغۇ موڭغۇلچە بولۇپ قالغۇدەك؟ دېمەك، بۇ ئۇيغۇرلاردىن موڭغۇللارغا ئۆتكەن ئىبارىدۇر. بۇنىڭغا ئوخشاش مەسىلىلەر بىزنى بۈيۈك ئابىدە - «قۇتادغۇ بىلىك» نى يەنىمۇ ئۆگىنىپ ۋە چوڭقۇر تەتقىق قىلىپ مەتىنىنىڭ ئەسلىگە توغرا يېشىم بېرەلەيدىغان لۇغەتلەرنى تۈزۈشكە دەۋەت قىلماقتا.

(ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە

ئىنىستىتۇتىنىڭ پروفېسسورى)

ئۇيغۇرلاردا ئۆلۈم ئۆزىنىڭ ئادەتلىرى

ئابدۇلئەلىم مۇھەممەت سايرامى

4. ئۇيغۇرلاردا دەپنە شەكىللىرى ۋە يوسۇنلىرى

مەلۇمكى، دۇنيانىڭ باشقا جايلىرىدا ياشىغان خەلقلەر ۋە ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرىغا ئوخشاشلا، مەركىزىي ئاسىيا — تارىم بوستانلىقىنى ئانا ماكان قىلىپ، بۇ جايدا ئاۋۇپ — كۆپىيىپ جامائەلىشىپ كەلگەن ئۇيغۇر خەلقى ۋە ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى ئۇزاق تارىخىي دەۋرلەردە ئۆزىگە خاس دەپنە شەكىللىرى ۋە دەپنە يوسۇنلىرىنى بارلىققا كەلتۈرگەن. ۋاھالەنكى، دۇنيادىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ تەبىئىي شارائىتى، جۇغراپىيەلىك ئىقلىمى، ياشاش شارائىتى، ئىشلەپچىقىرىش ئۇسۇلى، ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيەسى، دىنىي ئېتىقادى ۋە ئۆرپ — ئادەت، قائىدە — يوسۇنلىرىنىڭ ئوخشاشماسلىقى سەۋەبىدىن ئۇلارنىڭ تارىختىكى جەسەتنى (مېيىتنى) بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇلى ۋە شەكلى، يەنى دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرىمۇ خىلمۇخىل بولۇپ كەلگەن.

دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرىنىڭ پەيدا بولۇشى توغرىسىدا نۇرغۇن كىشىلەر روھ مەڭگۈلۈك قارشى ۋە ئەجدادقا چوقۇنۇش قارشىنى دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرىنىڭ ئېتىقاد ئاساسى دەپ قارىشىدۇ. ئەمما، ئىپتىدائىي ئىنسانلار ئېڭىدا ئەڭ دەسلەپ «تۇغۇلۇش»، «ئۆلۈش» تىن ئىبارەت ئۇقۇم شەكىللەنگەندىن كېيىن، ئاندىن روھ مەڭگۈلۈك قارشى شەكىللەنگەن دېيىشكە بولىدۇ. چۈنكى، ھاياتلىق بىلەن ئۆلۈم بىللە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان بىر — بىرىگە قارىمۇقارشى بولغان ئۇقۇم بولۇپ، ھاياتلىق بولمىسا، ئۆلۈم بولمايدۇ. ئۆلۈم بولمىسا، ھاياتلىقمۇ مەۋجۇتلۇققا ئېرىشەلمەيدۇ. ئىنسانىيەت ئېڭىدا ھاياتلىق ۋە ئۆلۈم ئۇقۇمى شەكىللەنگەن ھامان ئۇلاردا ھاياتلىق بىلەن ئۆلۈمنىڭ مەڭگۈ كېلىشتۈرگىلى بولمايدىغان بىر جۈپ زىددىيەت ئىكەنلىكىنى ھېس قىلىپ يېتىدۇ. ئىنسانلار ۋۇجۇدىدىكى پىسخىكىلىق خاھىشنى ۋە تەپەككۈر ئۇسۇلىنىڭ ئېھتىياجىنى قاندۇرۇش ھېسسىياتىنىڭ شەكىللىنىشى بىلەن تەڭ ئىنسانلاردا ھەل قىلىش ۋە يېڭىش ئارزۇ — ئىستەكلىرىمۇ ماس ھالدا پەيدا بولىدۇ. شۇڭلاشقا، دەپنە مۇراسىم ئادىتى قەدىمكى كىشىلەرنىڭ ئۆلۈمنى ئىنكار قىلىش ئارزۇسىنى مەنبە قىلغان ئاساستا رېئاللىقتا ئەكس ئەتكەن دېيىشكە بولىدۇ. يەنى، دەپنە ئادەتلىرى ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ «ھايات — ئۆلۈم» چەمبىرىكىدىن قۇتۇلۇش ھېسسىياتى تەمىنلىگەن بىر خىل ھەرىكەت مىزانىدۇر. ئەلۋەتتە، مۇنداق دېگەنلىك، ھەرگىزمۇ قەدىمكى كىشىلەر مۇراسىم ئادەتلىرىنىڭ فۇنكسىيەسىنى ھەقىقىي يوسۇندا تونۇپ يەتتى دېگەنلىك ئەمەس، بەلكى ئۇ كىشىلەرنى ئۆلۈمنىڭ بىر خىل ئاياغلىشىش سىگنالى ئىكەنلىكى

* بېشى ئۆتكەن ساندا

بىلەن تەمىنلىگەن، خالاس⁽⁴⁾. ئىپتىدائىي ئىنسانلار ھاياتلىقتىكى ھەر خىل ئۆلۈملەرنىڭ ھەممىسىنى بىر خىل سىرلىق كۈچنىڭ تەسىرىدىن بولغان، دەپ چۈشەنگەن. بۇنىڭدا روھ ئۆلمەيدۇ قارشى ھالقىلىق رول ئوينىغان. ئۇلار ئۆلۈمنى بەدەن فونكسىيەلىرىنىڭ ئاجىزلىشىشىنىڭ نەتىجىسى دەپ قارىماي، بەلكى ئاجايىپ بىر كۈچنىڭ ئادەم ۋۇجۇدىغا تەسىر قىلىشى ئارقىلىق ئۇنىڭ روھىنى ئېلىپ كېتىشى، دەپ چۈشەنگەنلىكتىن، ئادەمنى تەن ۋە روھتىن ئىبارەت ئىككى قىسىمغا بۆلۈۋەتكەن، بولۇپمۇ ئادەم نەپەستىن توختىغاندىن كېيىن ئۇنىڭ روھىدىن بىر تەرەپتىن قورقسا، يەنە بىر تەرەپتىن بۇ روھتىن مەدەت ۋە خاتىرجەملىك تىلىگەن. تەندىن ئايرىلغان روھ بەزىدە ئالاھىدە كۈچكە ئىگە بولسا، بەزىدە ئىنتايىن ئاجىز بولۇپ قالغان. روھتىن ئايرىلغان تەننى يەرلىككە قويۇش ۋە تەندىن ئايرىلغان روھنى باشقا دۇنيادا خاتىرجەم قىلىش ئۈچۈن، مۇئەييەن تەرتىپكە ئىگە ئۇسۇل ۋە ھەرىكەت قوللانغان. بۇ ھەرىكەت ۋە ئۇسۇللار تەدرىجىي ئورتاقلىققا ئېرىشىپ مەخسۇس دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرىگە ئايلانغان. ئۇزاق تارىخىي جەرياندا دەپنە مۇراسىم مەدەنىيىتىگە ئايلانغان.

ئۇزاقتىن بۇيان ئەنئەنىۋى قاراش ۋە ئادەت تەسىرى ئاستىدا، ئۆلگۈچىنىڭ تېنى بىلەن روھى ئاجرىتىپ قارىلىپ، ئادەم گەرچە ئۆلسىمۇ، روھى ئۆلمەيدۇ، بەلكى ئۇنىڭ روھى تېنىدىن ئايرىلىپ ئىنسانلار ئارىسىدا يەنە زىچ ئالاقە پەيدا قىلىپ تۇرىدۇ، دەيدىغان بىر خىل قاراش شەكىللەنگەن. كۆپلىگەن دىنلاردىكى «جەننەت» ۋە «دوزاخ» ئېتىقادىمۇ ئەنە شۇ روھانىيەتچىل (روھ مەڭگۈلۈك) قاراشلاردىن كېلىپ چىققان. قەدىمكى مىسىر دىنى (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 3000 - يىللىرى بىلەن مىسىرنىڭ ۋىرانىيە ھاكىمىيىتى تەركىبىگە كىرگەن مىلادىيەدىن كېيىنكى IV ئەسىر ئارىسىدىكى دەۋرلەر) دىمۇ ئاخىرەت ئىشەنچى بار ئىدى. ئۆلۈش بىلەن تەڭ بەدەندىن ئايرىلغان روھنىڭ يەر ئاستىدىكى ئۆلۈم تەڭرىسى تەرىپىدىن سوراق قىلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىلەتتى. يامان روھلار ئازاب چېكىپ، ياخشى روھلار ئاسمانغا چىقىپ كېتىدۇ، دەپ ھېسابلىناتتى. روھلار تەڭگە قايتىدىن كىرىدۇ دەپ بىلىپ، جەسەتلەرنىڭ بۇزۇلۇپ كەتمەستىن ساقلىنىشىنى كاپالەتلەندۈرۈش تەلپ قىلىناتتى. ئېھتىمال مۇشۇ ئەقىدە جەسەتنى مومىيالاپ كۆمۈشتەك دەپنە ئادىتىنى بارلىققا كەلتۈرگەن بولسا كېرەك⁽⁵⁾. بۇنداق قاراش باشقا دىنلار ئۈچۈنمۇ ئومۇمىي بولۇپ، بۇنداق خۇراپىي ئەقىدە تۈپەيلى، خەلق ئارىسىدا ئۆلگۈچىنىڭ روھىنى يوقلاش، سىغىنىش خاراكتېرىدىكى كۆپلىگەن غەلىتە ئادەتلەر پەيدا بولغان. شۇنىڭ بىلەن ھەرقايسى خەلقلەرنىڭ تەبىئىي شارائىتى، ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيەسى، دىنىي ئېتىقادىنىڭ ئوخشىماسلىقىدىن خىلمۇ خىل دەپنە قىلىش مۇراسىملىرى شەكىللەنگەن. دەپنە قىلىش شەكلى — مېيىتنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ئۇسۇلىنى كۆرسىتىدۇ.

ھەممىگە مەلۇمكى، جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللەتلەردە مېيىتنى بىر تەرەپ قىلىش شەكلى ھەر خىل بولۇپ، ھەرقايسىسىنىڭ ئۆزىگە خاس مۇقىم دەپنە قىلىش ئادەتلىرى بار. بەزى مىللەتلەردە، جەمئىيەتنىڭ ئۆزگىرىشى ياكى باشقا ئامىللارغا ئەگىشىپ، ئۇلارنىڭ دەپنە قىلىش شەكلىدىمۇ كۆپ قېتىم ئۆزگىرىشلەر بولغان. جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ دەپنە قىلىش ئۇسۇلىدىكى بىرقەدەر كەڭ تارقالغان شەكىللەر كۆككە (ھاۋاغا) دەپنە قىلىش، سۇغا دەپنە قىلىش، ئوتتا كۆيدۈرۈش، يەرگە دەپنە قىلىش، غار - ئۆڭكۈرلەرگە دەپنە قىلىش، ئېگىز جازىلارغا دەپنە قىلىش، تۇر (چوققا)غا دەپنە

قىلىش، دەرەخ كاۋىكىغا دەپنە قىلىش قاتارلىقلاردىن ئىبارەت بولۇپ، ئۇنىڭ ئىچىدە بەزىلىرى ئاللىقاچان ئەمەلدىن قالغان⁷⁶.

ئۇنداقتا ئۇيغۇرلار ۋە ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى قانداق دەپنە شەكىللىرىنى قوللانغان؟ قانداق دەپنە ئادەتلىرىنى شەكىللەندۈرگەن؟ بۇ بىزنىڭ جاۋاب بېرىشىمىزنى كۈتۈپ تۇرغان مۇھىم ئېتىبارغا ئادەتلىرىمىزنىڭ بىرسى ھېسابلىنىدۇ.

1) كۆككە دەپنە قىلىش

كۆككە دەپنە قىلىش — جەسەتنى كۆممەي ئوچۇق قويۇپ قويۇش ئادىتىنى كۆرسىتىدۇ. شۇڭا، ئۇ، ئوچۇقچىلىققا (دالاغا) دەپنە قىلىش ئادىتى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. «ئوچۇقچىلىققا دەپنە قىلىش ئادىتى شىمالدا ياشىغان خەلقلەر ئارىسىدا ئۇزاققىچە داۋاملىشىپ كەلگەن»⁷⁷ بولۇپ، ئۇ شامان دىنىدىكى كۆككە چوقۇنۇش قارشى بىلەن مۇناسىۋەتلىك.

شامانىزم ئېتىقادىدا ئاسمان ئىلاھلار ماكانى بولۇپ، ئاسمان ئىلاھلىرىنىڭ سەردارى كۆك تەڭرى ئىدى. ئۇ كۆك (ئاسمان) نىڭ ئەڭ ئۈستۈنكى قەۋىتىدە تۇراتتى. شامان دىنىدا ... تەڭرى ئاتىنى كۆك (ئاسمان) تىن ياراتقان، ئانىنى يەردىن ياراتقان دېگەن چۈشەنچىلەر مۇھىم ئورۇن تۇتقان»⁷⁸ بولۇپ، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ قارشىچە، كۆك (ئاسمان) ھاياتلىقىنىڭ مەنبەسى ھېسابلىناتتى.

«ئوغۇزنامە» دە ئوغۇزخاننىڭ كۆك نۇر ئىچىدە زاھىر بولغان ساھىبجامالغا ئۆيلىنىشى ۋە ئۇنىڭدىن تۇغۇلغان ئۈچ ئوغلىغا كۈن، ئاي، يۇلتۇز (بۇلارنىڭ ھەممىسى كۆكتىكى ئاسمان جىسىملىرى) دەپ ئات قويغانلىقى، «بۆكۈخان رىۋايىتى» دە ئاسماندىن چۈشكەن كۆك نۇرنىڭ دەرەخكە چۈشۈشىدىن دەرەخ يېرىلىپ بۆكۈخاننىڭ تۇغۇلغانلىقى ھەققىدىكى بايانلار، شۇنداقلا مەڭگۈ تاشلاردىكى كۆك تەڭرىگە ئاتالغان مەدھىيەلەر ئەجدادلىرىمىزنىڭ كۆك (ئاسمان) ئېتىقادچىلىقىنىڭ روشەن پاكىتىلىرىدۇر.

قەدىمكى زاماندىكى ئىندىيانلار (ئۇلارنىڭ نەچچە ئون مىڭ يىللار ئىلگىرى قەدىمكى سىبىر تۈزلەڭلىكىدىن بىرىنگ بوغۇزى ئارقىلىق ئامېرىكا قىتئەسىگە كۆچۈپ كەتكەنلىكى ھەققىدىكى قاراشلار ئاساسىي ئورۇندا تۇرىدۇ) دېمۇ بۇ خىل دەپنە ئادىتى بولغان بولۇپ، ئۇلار «جەسەتنى سۇپىغا قويۇپ تاكى قۇرۇپ ئۈستىخان بولغۇچە قاقلاپ، ئاندىن ئۈستىخانلارنى يىغىشتۇرۇپ دەرەخ قوۋزىقىدىن ياسالغان سوغىغا قاچىلاپ مەخسۇس ئۆيدە ساقلاپ قوياتتى»⁷⁹.

ئومۇمەن، كۆككە دەپنە قىلىش ئادىتىنىڭ شەكىللىنىشىمۇ كۆك ئېتىقادچىلىقى بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇپ، بۇ دەل ئىپتىدائىي ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئۆلگۈچى روھىنىڭ روھلار ماكانى — كۆكتىكى «جەننەت» كە چىقىپ كېتىشى ئۈچۈن ئاسانلىق يارىتىپ بېرىش ئۈچۈن بولسا كېرەك⁸⁰.

«كۆككە دەپنە قىلىش» دەپ ئاتىلىدىغان بۇنداق قەدىمكى ئادەت جۇڭگودىكى بەزى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە مەۋجۇت بولۇپ، ئۇسۇل جەھەتتىن خىلمۇ خىل. مەسىلەن، چىڭخەي، شىزاڭ ئېگىزلىكىدە ياشىغۇچى خەلقلەر ئارىسىدا ئادەتتە كىشى ئۆلسە، كىيىملىرى سالدۇرۇلۇپ، سېرىق ماي تەقدىم قىلىنىدۇ، لاما دۈرۈت ئوقۇپ «روھ تامىقى» يېگۈزۈلگەندىن كېيىن، ئانقا ئارتىپ بۇتخانغا ئېلىپ بارىدۇ ۋە ئۇ يەردىكى مەخسۇس ئۆلۈك پارچىلايدىغان تاختا ئۈستىگە قويۇپ، جەسەتنى ئۇششاق پارچىلاپ، دالاغا قويۇپ قۇشلارغا يېگۈزىدۇ. بۇنى خۇراپىي ئېتىقاد بويىچە «كۆككە دەپنە قىلىش» دەپ ئاتايدۇ. شەرقىي شىمالدىكى ئېۋىنكى خەلقى ئۆلۈكنى ئورمانلىقتىكى ئېگىز ياغاچنىڭ ئۈستىگە ئېلىپ قويىدۇ.

بۇ ئۇلارنىڭ قارىشىدا «كۆككە دەپنە قىلىش» دەپ ئاتىلىدۇ⁸¹.

(2) ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش

ئادەم ئۆلسە ئۇنىڭ جەستىنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش، قەدىمكى كىشىلەرنىڭ دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرى ئىچىدىكى ئالاھىدە بىر خىل دەپنە قىلىش شەكلى. يازما ھۆججەتلەر ۋە ئارخېئولوگىيەلىك ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئىسلام دىنى شىنجاڭغا كىرىشتىن بۇرۇن، شىنجاڭدا ياشىغان مىللەتلەردە جەسەتنى تۇپراققا دەپنە قىلىش ئادىتىدىن باشقا، يەنە جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتىمۇ بولغان. بىراق، قەدىمكى دەۋرلەردە ھەرقايسى قوۋملار ياشىغان جۇغراپىيەلىك مۇھىتنىڭ پەرقلىقلىقى ۋە دىنىي ئېتىقاد شەكىللىرىدىكى ئۆزگىچىلىكلەر تۈپەيلىدىن، جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادەتلىرىنىڭ شەكىللىرىمۇ ھەر خىل بولۇپ كەلگەن. بەزى دەۋردە بەزى رايوندىكى قوۋملار جەسەتنى ئالدى بىلەن ئالاھىدە بىر ئورۇننى تاللاپ كۆيدۈرۈپ، ئاندىن جەسەت كۆلىنى قەبرىگە دەپنە قىلغان ياكى جەسەتنى بىۋاسىتە قەبرە ئىچىگە ئېلىپ كىرىپ كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلغان، بەزى دەۋردە بەزى رايوندىكى قوۋملار جەسەتنى ئالدى بىلەن ئالاھىدە بىر ئورۇننى تاللاپ كۆيدۈرۈپ، ئاندىن جەسەت كۆلىنى ساپال كۆمۈرەكلەرنىڭ ئىچىگە قاچىلاپ، ئاندىن قەبرىگە دەپنە قىلغان. بەزى رايونلاردا جەسەت كۆيدۈرۈلگەندىن كېيىن، جەسەت كۆلى مۇنارلارغا دەپنە قىلىنغان ياكى چېچىۋېتىلگەن. جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتىنىڭ پەيدا بولۇش سەۋەبلىرى كۆپ تەرەپلىملىك بولۇپ، ئارخېئولوگىيە ماتېرىياللىرىدىن مەلۇم بولۇشىچە، بۇ خىل دەپنە ئادىتى دىيارىمىزدا ياشىغان قەدىمكى قوۋملارنىڭ تۇرمۇشىدا بۇددا دىنى پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرىلا مەۋجۇت ئىدى. بۇددىزم دەۋرىگە كەلگەندە بۇ خىل دەپنە ئادىتى بۇددىزم ئەقىدىلىرى بىلەن بىللە تېخىمۇ كەڭ ئومۇملاشتى⁸².

مەلۇمكى، ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش پەقەت ئۇيغۇرلارغا ياكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرگىلا خاس قەدىمكى دەپنە شەكلى ئەمەس. ئۇ دۇنيادىكى نۇرغۇنلىغان رايونلاردىكى خەلقلەرنىڭ مەدەنىي ھاياتىدا ئۇزاقتىن بۇيان ساقلىنىپ كەلگەن قەدىمكى ئادەتلەرنىڭ بىرسى.

ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى تۇپراققا دەپنە قىلىش ئادىتىدىن قالسىلا بەكرەك ئومۇملاشقان دەپنە شەكلى بولسا كېرەك. مۇناسىۋەتلىك يازما ۋە قېزىلما مەنبەلەردىن سىبىرىيە، شىمالىي ۋە جەنۇبىي ئامېرىكا، ئوتتۇرا ۋە شەرقىي جەنۇبىي ئاسىيا رايونلىرىدىكى قەدىمكى خەلقلەردە بۇ خىل ئادەتنىڭ كەڭ ئومۇملاشقانلىقى مەلۇم. بۇ خىل دەپنە قىلىش ئادىتى ھازىرمۇ خېلى كۆپ قوللىنىلماقتا. ئۇنىڭ دىنىي ۋە مەدەنىيەت ئاساسى توغرىسىدا بىر نېمە دېيىش تەس. بۇددا دىنىدا جەسەتنى كۆيدۈرۈش ئەنئەنىسى يولغا قويۇلغان. بىراق، بۇددا دىنى مەيدانغا كېلىشتىن ئىلگىرى ۋە بۇددا دىنى تەسىرى بولمىغان شارائىتلاردا بۇ خىل ئادەت تۈركىي تىللىق خەلقلەردە بولغان.

تارىم - تەكلىماكان ۋادىلىرىدا ئەۋلادمۇ ئەۋلاد ياشاپ كەلگەن ئۇيغۇر خەلقىنىڭ جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى ھەققىدە بىۋاسىتە تارىخىي خاتىرىلەر ساقلىنىپ قالمىغان بولسىمۇ، بىراق يانداشما ۋە ئالاقىدار خاتىرىلەر بار.

«تەيپىڭ شىڭگۇ يىللىرىدا خان يارلىقى بىلەن تۈزۈلگەن كىتابلار قامۇسى» نىڭ 7 - جىلدىدا چاڭلارنىڭ دەپنە مۇراسىم قائىدىلىرى ئۈستىدە توختىلىپ، «چاڭلار ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن، جەسەتنى كۆيدۈرۈپ كۆلىنى سورۇۋېتىدىكەن» دېيىلگەن. «زۇچۈن يىلنامىسى» دە «رۇڭلارنىڭ يېمەك - ئىچمەك،

كېيىن - كېچە كلىرى خۇاشىيالىقلارنىڭكىگە ئوخشىمايلا قالماستىن، ھەر خىل سوۋغات بۇيۇملىرىمۇ ئوخشىمايدىكەن» دېيىلگەن بولسا، «موزى» دېگەن كىتابتا «چىن بەگلىكىنىڭ غەربىدە يىچۇ ئېلى بار. ئۇ ئەلدىكى كىشىلەر يېقىن ئۇرۇق - تۇغقانلىرى ئۆلۈپ كەتسە، ياغاچ - ئوتۇنلارنى دۆۋىلەپ ئوت يېقىپ جەسەتنى كۆيدۈرۈۋېتىدىكەن» دېيىلگەن. «شۈەنزى. تەدبىر» دېمۇ دى، چاڭلارنىڭ ئاتا - ئانىلىرىنىڭ جەسەتىنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىدىغانلىقى خاتىرىلەنگەن⁸³. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان دى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 5 - 10 - ئەسىرلەر جۇڭگونىڭ شىمالىدا ياشىغان ئۇيغۇرلارنىڭ بىۋاسىتە ئەجدادى ئىدى⁸⁴. تەڭرىتېغىنىڭ جەنۇبىغا كۆچۈپ كېلىپ تىرىكچىلىك قىلغان چاڭلار بولسا ئاستا - ئاستا يەرلىك خەلقلەرگە ئاسسىمىلياتسىيە بولۇپ، سىڭىشىپ كەتكەن چارۋىچى خەلقلەر ئىدى. «كېيىنكى خەننامە. چاڭلار ھەققىدە قىسسە» دە، ئۇلارنىڭ دىنىي ئېتىقادى، ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، تۇرمۇشى ۋە ئۆرپ - ئادىتى قاتارلىقلار خەنزۇ (خۇاشىيا)لاردىن پەرقلىق بولۇپ، ئۇلاردا غەربىي يۇرتلۇقلارنىڭ خۇسۇسىيىتى بار ئىدى. دەپنە مۇراسىم قائىدىلىرىدە بولسا «جەڭدە ئۆلۈشنى خەيرلىك، كېسەل بىلەن ئۆلۈشنى شۇملۇق ھېسابلايتتى، ئۆلگەنلەرنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ، جەسەت كۈلىنى ساپال كوزىغا سېلىپ، قەبرىگە دەپنە قىلاتتى. قەبرىنىڭ ئۈستىنى تاش بىلەن يېپىپ توپا بىلەن كۆمۈۋېتەتتى»⁸⁵ دېيىلگەن.

تارىم ۋادىسى ئەجدادلىرىمىزنىڭ قەدىمىي ئانا ماكانى. خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن باشلاپ خەنزۇچە ھۆججەتلەردە بۇ رايوندىكى بەگلىك ۋە قوۋملارنىڭ تارىخى، جۇغراپىيەسى ۋە ئىگىلىك ئادەتلىرىگە دائىر خاتىرىلەر قالدۇرۇلغان بولۇپ، بۇلارنىڭ ئىچىدىن ئۇلارنىڭ دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرىگە دائىر بىر قىسىم مەلۇماتلارنى ئۇچراتقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، «شىمالىي سۇلالىلەر تارىخى. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» ۋە «ۋېينامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دە، «ئاڭنى بەگلىكىدە ئۆلگۈچىنىڭ جەسەتىنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ، ئاندىن دەپنە قىلىدىكەن. يەتتە كۈنگىچە قارلىق تۇتىدىكەن، ئادەتتە كۆك تەڭرىگە تېۋىنىدىكەن، بۇددا ئەقىدىسىگىمۇ ئېتىقاد قىلىدىكەن»⁸⁶ دېيىلگەن. سۈي سۇلالىسى دەۋرىدە ئۆتكەن سەيياھ خۇي سېڭ يازغان «لوياڭ ئىبادەتخانا خاتىرىلىرى» نىڭ 5 - بابىدا، ئۇدۇن بەگلىكىدە «ئۆلگۈچىنىڭ جەسەتى ئوتتا كۆيدۈرۈلۈپ، كۈلى يەرگە دەپنە قىلىنىدىكەن، ھازىرلار ماتەم ھېسابىغا چېچىنى قىرقىپ، يۈزىنى مورلايدىكەن، پەقەت پادىشاھنىڭ جەسەتى كۆيدۈرۈلمەي، تاۋۇتقا سېلىنىپ يىراق دالاغا دەپنە قىلىنىدىكەن. ھەمىشە ئەسلىپ تۇرۇش ئۈچۈن، قەبرە يېنىغا بۇتخانا سېلىنىدىكەن»⁸⁷ دەپ خاتىرىلەنگەن.

تارىخىي كىتابلاردا غەربىي يۇرتتىكى باشقا بەگلىكلەردە جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادەتلىرىنىڭ مەۋجۇت ياكى مەۋجۇت ئەمەسلىكى توغرىسىدا ئېنىق خاتىرىلەر بولمىسىمۇ، بىراق «ئوكيانۇس» تا «راھىبلار تەرجىمىھالى» نىڭ 2 - جىلدىدىن نەقىل كەلتۈرۈپ، كۈسەنلىك مەشھۇر بۇددا ئالىمى كومراجىۋا مىلادىيە 413 - يىلى چاڭئەندە ۋاپات بولغاندا، چەت ئەللىكلەرنىڭ ئادىتى بويىچە جەسەتى كۆيدۈرۈلدى»⁸⁸ دېيىلگەن. ئۇنىڭدىن باشقا، «ۋېينامە. غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» دېمۇ: «كۈسەن بەگلىكىنىڭ ئۆرپ - ئادەتلىرى، نىكاھ ۋە دەپنە ئىشلىرى، بايلىق ۋە مەھسۇلاتلىرى ئاڭنى بەگلىكى بىلەن ئوخشايدۇ»⁸⁹ دېيىلگەن. بۇنىڭغا ئاساسلانغاندا، كۈسەن بەگلىكىدەمۇ ئادەم ئۆلسە جەسەتىنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ ئاندىن قەبرىگە دەپنە قىلىدىغان ئادەتنىڭ بولغانلىقى مۇقەررەر⁹⁰. يۇقىرىقىلاردىن بىلىۋېلىشقا بولىدۇكى، خەن - تاڭ دەۋرلىرىدە تارىم ۋادىسىدا ياشىغان قوۋملاردا

ئادەم ئۆلسە ئۇنىڭ جەستىنى تۇپراققا (قەبرىگە) دەپنە قىلىشتىن سىرت، يەنە جەسەتنى كۆيدۈرۈپ، ئاندىن قەبرىگە دەپنە قىلىدىغان دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرىمۇ بولغان.

خەنزۇچە كىلاسسىك ئەسەرلەرگە قارىغاندا، قېرىندىشىمىز تۈركلەردىمۇ ئىلگىرى جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادەتلىرى بولغان. بۇ ھەقتە «جۇنامە. تۈركلەر تەزكىرىسى» دە، ئۇلار «ئۆلگۈچىنىڭ جەستىنى چېدىرنىڭ ئىچىگە قويۇپ قويىدىكەن. ئۆلگۈچىنىڭ ئەر - ئايال ئەۋلادلىرى ۋە ئۇرۇق - تۇغقانلىرىنىڭ ھەممىسى مەرھۇمنىڭ روھىغا ئاتاپ ئات - قوي ئۆلتۈرۈپ چېدىرنىڭ ئالدىدا نەزىر - چىراغ ئۆتكۈزىدىكەن، ئۇرۇق - تۇغقانلىرى چېدىرنى يەتتە قېتىم ئايلىنىپ چىقىدىكەن، ئۇلارنىڭ ئىچىدىن بىرسى چېدىرنىڭ ئىشىكىگە كەلگەندە پىچاق بىلەن چېكىسىنى تىلىپ، قان - ياش تۆكۈپ ئاھۇ - پەرياد قىلىدىكەن. ئۇنىڭدىن كېيىن بىر كۈنى تاللاپ، ئۆلگۈچىنىڭ ھايات چېغىدا مىنگەن ئات ۋە كىيگەن كىيىم - كېچەكلىرى قاتارلىق نەرسىلىرىنى جەستى بىلەن قوشۇپ كۆيدۈرىدىكەن. كۈلىنى يىغىپ ئېلىۋېلىپ، بىر مەھەل ساقلاپ ئاندىن كۆمىدىكەن. ئەتىياز، ياز مەزگىللىرىدە ئۆلگەنلەرنى ئوت - گىياھ، دەل - دەرەخلەر سارغىيىپ غازاڭ بولغۇچە؛ كۈز، قىش مەزگىللىرىدە ئۆلگەنلەرنى ئوت - گىياھ، دەل - دەرەخلەر ياشرىپ باراقسان بولغۇچە ساقلاپ، ئاندىن قەبرە كولاپ كۆمىدىكەن»⁹¹ دېيىلگەن. بىراق، تۈركلەردىكى جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى تۈرك خانلىقىنىڭ كېيىنكى دەۋرىدە ئىلىگ قاغان (باغا، چۇرشاد، مىلادىيە 620 - 630 - يىللىرى تەختتە ئولتۇرغان) دەۋرىگە كەلگەندە ئىسلاھ قىلىنغان بولۇپ، جەسەتنى قەبرە كولاپ كۆمىدىغان ئادەت ئومۇملىشىشقا باشلىغان. بۇ ئەينى دەۋردىكى تاڭ سۇلالىسى پادىشاھى تاڭ تەيزۇڭنىڭمۇ دىققىتىنى قوزغىغان. «يېڭى تاڭنامە. تۈركلەر تەزكىرىسى» دە خاتىرىلىنىشىچە: تاڭ تەيزۇڭ بۇ خىل ئۆزگىرىشكە ھەيران قېلىپ، «ئۇلارنىڭ ئۆرپ - ئادىتىدە ئەسلىدە جەسەت كۆيدۈرۈلەتتى، ھازىر ئۇلار ئەجدادلىرىنىڭ ئىرادىسىگە خىلاپ ھالدا جەسەتنى يەرگە كۆمۈپ قەبرە قاتۇرىدىغان بوپتۇ. بۇ روھ - ئىلاھلارغا ھۆرمەت قىلىنغانلىق بولمامدۇ»⁹² دېگەن.

ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى دەۋرى ئۇيغۇرلارنىڭ تارىخى تەرەققىياتىدا ئىنتايىن مۇھىم بىر باسقۇچ بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. خەنزۇچە ھۆججەتلەردىكى ئۇچۇر - مەلۇماتلارغا قارىغاندا، ئورخۇن ئۇيغۇرلىرىدىمۇ ئىلگىرى ئۆلگۈچىنىڭ جەستىنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادەتلىرى بولغان. بۇ ھەقتە «كونا تاڭنامە. بۆكۈخۇەيئېن تەزكىرىسى» دە «لۇڭتەي سەلتەنەتنىڭ تۇنجى يىلى (765 - يىلى) بۆكۈخۇەيئېن ئۇيغۇر ۋە شىفاڭ ۋىلايەتلىرىدىن كۆپلىگەن كىشىلەرنى باشلاپ داۋاملىق ئىچكىرىلەپ كىرىپ، مىڭشىيا ناھىيەسىگە يېتىپ كەلگەندە كېسەل تېگىپ ئارقىسىغا يېنىپ كەتتى. 9 - ئاينىڭ 9 - كۈنى ئۇ لىڭخۇۋادا ئۆلدى. ئۇنىڭ قول ئاستىدىكى كىشىلەر ئۇنىڭ جەستىنى ئۆز قائىدىلىرى بويىچە كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلدى»⁹³ دېيىلگەن.

تارىخچىلارغا مەلۇمكى، بۆكۈخۇەيئېن (仆固怀思) ئەسلىدە ئۇيغۇرلارنىڭ تاشقى توققۇز قەبىلىسىدىن بىرسى بولغان بۆكۈ (بارغۇت «仆固部») قەبىلىسىدىن ئىدى⁹⁴.

ئۇنىڭدىن باشقا، ئۇيغۇر قاتارلىق تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئەجدادلىرى ھەققىدە يېزىلغان تۈركچە، پارىسچە ئەسەرلەردىمۇ جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتىنىڭ بولغانلىقى توغرىسىدا بەزى مەلۇماتلارنى ئۇچرىتىشقا بولىدۇ. مەسىلەن، پارىسچە يېزىلغان يەتتە توملۇق «رەۋزە تۇس - سەفا» دېگەن

ئەسەرنىڭ 1 - توم 23 - بېتىدە «تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ ئەڭ يىراق تارىخىي زامانلاردىكى ئەجدادلىرى ۋە قانداشلىرى بولغان خەزەرلەر بۇنىڭدىن 5860 يىللار بۇرۇن ئۆلۈكنى دەپنە قىلىش ئىشىدا مۇنداق ئادەت - رەسمىيەتنى قوللىناتتى: ئارىلىرىدا كىشىلەر ۋاپات بولسا، جامائەت يىغىلىپ جەسەت ئەتراپىدا ساز چېلىپ، ناخشا ئېيتىپ، جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرەتتى. بۇ ئادەت ئۇلارنىڭ ئارىسىدا ئۇزاق زامانلار داۋام قىلدى»⁹⁵ دەپ رىۋايەت قىلىنغان.

بۇ يەردە يەنە شۇنىمۇ ئالاھىدە ئىزاھلاپ ئۆتۈش لازىمكى، ئەجدادلىرىمىزنىڭ جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش شەكلى ۋە يوسۇنى بۇددىزم دەۋرىدە تېخىمۇ ئەۋجىگە چىققان. چۈنكى، بۇددادا دىنىدا جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش پەرھىز بولغاچقا، بۇ ئادەت دىيارىمىزدا ئەسلىدىلا بار بولغان جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش شەكلىگە تازا ماس كەلگەن. ھەتتا بۇددىزم دىيارىمىزنىڭ بۇ ئەنئەنىۋى ئادىتىنى تېخىمۇ كېڭەيتىش، جاي - جايلاردا خەلق ئىچىدە ئومۇملاشتۇرۇشتا ئاكتىپ رول ئوينىغان.

مەلۇمكى، بۇددادا ۋە ھىندى دىنىلىرىدا پەرھىز دەپ قارالغان بۇ خىل ئادەتنىڭ ئېتىقاد ئاساسى ھەقىقەتەن مۇكەممەل بىر پەلسەپىۋى قاراش ئىدى. بۇددادا دىنىنى بىر مەنبە قىلغان ھەم ئۇنىڭ مەنە قاتلىمىنى تېخىمۇ چوڭقۇرلاشتۇرغان ھىندى دىنىدىكى «بەش ئوت، ئىككى يول» تەلىماتى، يەنى ئادەم ھاياتىنىڭ دەۋرىي ھالدا ئايلىنىشى ۋە مەڭگۈ ھاياتلار دۆلىتىگە كىرىشى ھەققىدىكى پەلسەپىۋى قاراش بۇ خىل ئادەتنىڭ يىلتىزى ئىدى.

ھىندى دىنى مىلادىيە IV ئەسىرنىڭ ئالدى - كەينىدە بۇددادا، جايىدا دىنىلىرىنىڭ تەلىماتلىرى ۋە خەلق ئارىسىدىكى ئېتىقادلار ئاساسىدا پەيدا بولغان. ماھىيەتتە بۇددادا دىنى بىلەن ھىندى دىنىنىڭ ھايات، ئۆلۈم قاراشلىرىدا پەرق يوق. بۇ خىل ھايات، ئۆلۈم قارشىدا خىرىستىيان، يەھۇدىي ۋە ئىسلام دىنىلىرىدا تەكىتلەنگەندەك، ئۆلگەنلەرنىڭ ئاخىرەتتە قايتا تىرىلىش ئېھتىماللىقى يوق ئىدى. تەن ئۆلگەن ھامان كېرەكسىز نەرسىگە ئايلىناتتى. ئادەم تىرىكلىكىدىمۇ ئۇنىڭ تېنى ئۇنى ناپاڪلىق، يامانلىققا باشلايدىغان بالا - قازا مەنبەسى دەپ قارىلاتتى. شۇڭا، بۇددادا دىنى ئەقىدىلىرىدە تەنگە بولغان يىرگىنىچ، ئۇنىڭدىن ھالقىپ روھىي يۈكسەكلىككە يېتىش ئىستەكلىرى ناھايىتى كۈچلۈك ئىدى. «ئالتۇن يارۇغ»دا بايان قىلىنغان ماخاستوكى تېكىننىڭ ئۆز تېنى بىلەن ئاچ قالغان يولۋاسنى قۇتقۇزۇۋېلىش ئالدىدا ئېيتقان مۇنۇ سۆزلىرى بىزگە بۇ نۇقتىنى تېخىمۇ چوڭقۇر ھېس قىلدۇرىدۇ: «ئەمدى ئۆز تېنىمدىن كېچىدىغان پەيت كەلدى، نېمە ئۈچۈن دېگەندە، مەن ئەزەلدىن سېسىق، قان - يىرىڭلىق، خۇشاللىق يوق، قەدىرسىز، يىرگىنىچلىك تېنىمگە ئىشەندىم... تەن مەڭگۈلۈك مۇستەھكەم نەرسە ئەمەس. ئۆزىگە نىسبەتەن ئۇ پايدىسىز ھەم قورقۇنچلۇق، (كىشىنى) سەسكەندۈرىدىغان مەينەتلىكى بىلەن قىغ دۆۋىسىدەكتۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەن ئەمدى بۇ تېنىمنى ئىشلىتىپ ھەيران قالارلىق ئۇلۇغ ئىش قىلاي، سانسارالىق دېڭىزى ئىچىدە سال - كېمە بولاي، تۇغۇلۇش، ئۆلۈشنىڭ ئازابلىق قاينىمىدىن تاشقىرىغا تارتىپ چىقىراي... ئەگەر مەن تېنىمدىن ۋاز كەچسەم، سان - ساناقسىز گۇناھلارغا، يارىنى، بەزنى، قان - يىرىڭنى، كېسەل - ئاغرىقلارنى، قورقۇنچ، ئەيمىنىشلەرنى پۈتۈنلەي تاشلاپ پاكىزلانغان بولسەن...»⁹⁶. دەرۋەقە، بۇددادا مۇخلىسلىرى ئۇلۇغلىغان تەندىن قۇتۇلۇپ، سانساراغا يېتىش مەقسىتىگە پەقەت ئادەم ئۆلگەندىن كېيىنلا يەتكىلى بولمايتتى. ئەڭ ئاخىرىدا يەنە «سېسىق تەن»نى تەرك ئەتمەي بولمايتتى. «ناپاك» تەننى كۆيدۈرۈۋېتىش ئەڭ مۇۋاپىق يول ئىدى. ئۇلارنىڭ قارىشىدا «ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن ئوتقا دەپنە

قىلىنىش (بەش ئوت) ئارقىلىق، ئاندىن «ئىلاھ يولى» ياكى «ئەجدادلار يولى»غا قەدەم باسالايتتى، چوقۇم ئىككىسىدىن بىرسىگە ماڭاتتى. شۇڭا، ئۆلگۈچىنى ئۇ دۇنياغا يولغا سېلىش ئۈچۈن ئوتقا دەپنە قىلماي بولمايتتى»⁽⁹⁷⁾. ئۇلار ئوت يالقۇنلىرى ئارقىلىق، ئاندىن ئۆلگۈچىنىڭ روھىنى ئاسمانغا چىقارغىلى بولىدۇ، دەپ قارىغان⁽⁹⁸⁾. «ئىلاھ يولى»، يەنى سانسارلىق يولغا ماڭغانلار ھايات ۋاقتىدا پاك ئۆتكەن ئۇلۇغ كىشىلەر، «ئەجدادلار يولى»غا ماڭغانلار بولسا ئادەتتىكى كىشىلەر ھېسابلىناتتى. «ئىلاھ يولى»غا ماڭغانلار مەڭگۈ ھاياتلار دۆلىتىگە كېتىپ، تۇغۇلۇش، ئۆلۈش يوق دۇنيادا ئەبەدىل ياشايتتى. بۇ دۇنياغا قايتىپ كەلمەيتتى⁽⁹⁹⁾. بۇددا مۇخلىسلىرىنىڭ كېچە - كۈندۈز ئىنتىلىدىغىنى دەل ئاشۇ ئىدى. ئادەتتىكى كىشىلەرنىڭ روھلىرى «ئەجدادلار يولى» ئارقىلىق ئايلىنىپ كېلىپ بۇ دۇنياغا قايتىدىن تۆرىلەتتى. ياخشىراق كىشىلەر ئادەم سىياقىدا، يامانراق كىشىلەر ھايۋان، قۇرت - قوڭغۇز سىياقىدا قايتا تۆرىلەتتى. بۇددا دىنى «تەن - روھ بىر مەنبەچىلىك» قارىشى ئاساسىدىكى شەرقچە دىن بولۇش سۈپىتى بىلەن، تەن ئۆلگەن ھامان ئۇنىڭدىكى روھنىڭ ئورنى قايتا پەيدا بولمايدۇ، دەپ قارايتتى. شۇڭا، ئادەم ئۆلگەن ھامان ئۇنىڭ تېنىنىڭ ھېچبىر كېرىكى قالمايتتى. «تەن - روھ ئىككى مەنبەچىلىك» قارىشى ئاساسىدىكى ئىسلام، خىرىستىيان دىنىلىرىدا بولسا، تەن بىلەن روھ ئايرىم - ئايرىم ئۆز ئالدىغا مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايتتى. شۇڭا، خىرىستىيان دىنىدا ئۆلگەن تەنگە روھنىڭ قايتا كىرىپ، ھاياتلىقىنى بەرپا قىلىش مۇمكىنچىلىكى ھامان بار ئىدى. شۇڭلاشقىمۇ، دىنىي مۇخلىسلىرى «ئەيسا ئىنسانلار ئارىسىغا كەلگەن چاغدا ئۆلگەن تەنلەر تىرىلىدۇ، ئەگەر ئۆلگەن ئادەمنى ئوتقا دەپنە قىلىۋەتكەندە، ئۇنىڭ روھىنىڭ تېنى يوق بولۇپ قالىدۇ»⁽¹⁰⁰⁾، دەپ قارايتتى.

بۇددا دىنى ئېتىقادى بىلەن ياشىغان ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئوتقا دەپنە قىلىش ئەنئەنىسىنىڭ دىنىي ئاساسى ئەنە شۇ. ۋاھالەنكى، بەزى تەتقىقاتچىلار بۇ خىل دەپنە ئادىتىنى ئاتەشپەرەسلىك دىنى بىلەن باغلاپ چۈشەندۈردى. ئېھتىمال بۇ دىننىڭ تەلىماتىدىكى ئوتقا بولغان ئالاھىدە تېۋىنىش شۇنداق بىر پەزىلەتنىڭ تۇغۇلۇشىغا سەۋەب بولغان بولسا كېرەك. ھالبۇكى، بۇ دىندا ئوت ئىلاھ ئاخرومادانىڭ ئوغلى دەپ قارىلاتتى. ئۇنىڭ ساپلىقى، نۇرلۇقلۇقى، ھاياتى كۈچى ئىلاھنىڭ مۇتلەقلىقى ۋە پاكلىقىغا سىمۋول بولاتتى. بۇ دىندا سۇ، ئوت، تۇپراق قاتارلىقلار مۇقەددەس سانىلاتتى. شۇڭا، ئۆلۈكنى پەقەت «كۆككە» ياكى «قۇشلارغا دەپنە قىلىش» قىلا بولاتتى⁽¹⁰¹⁾. ئاتەشپەرەسلىك دىنىغا ئائىت بۇ خىل دەپنە ئادىتىنىڭ ئۇيغۇرلاردا بولۇپ ئۆتكەنلىكى ھەققىدە ئىشەنچلىك مەلۇمات يوق. پەقەت ئۇيغۇر خانلىقى قۇرۇلۇشتىن ئىلگىرى بەزى ئۇيغۇر قەبىلىلىرىنىڭ تاۋۇتنى ئېسىپ دەپنە قىلىش ئۇسۇلىنى قوللانغانلىقى⁽¹⁰²⁾ مەلۇم. بۇمۇ بىر خىل ئاتەشپەرەسلىك دىنى بويىچە ئېلىپ بېرىلغان دەپنە پائالىيىتى بولسا كېرەك. چۈنكى، بۇ دىن تەلىماتىدا جەسەت پاسكىنا نەرسە دەپ قارالغاقچا، ئۇنى تۇپراق بىلەن ئۇچراشتۇرۇشقا بولمايتتى. بولمىسا، يەرنى ناپاك قىلىپ قويايتتى. ئۆلگۈچىنى تۇپراققا كۆمۈش باش كېتىدىغان چوڭ گۇناھ ئىدى⁽¹⁰³⁾. «ۋېينامە» 103 - جىلد «قاڭقىلار تەزكىرىسى»دە خاتىرىلىنىشىچە، قاڭقىلار جەسەتنى گۆر ئىچىدە يانى كېرىپ ئوقيا ئېتىشىغا تەييارلانغان قىياپەتتە ئولتۇرغۇزاتتى ۋە ئۇنىڭغا قىلىچ - نەيزىنى ھەمراھ قىلاتتى. پەۋقۇلئاددە بىرەر سەۋەب بىلەن ئۆلمىگەنلا بولسا گۆرنىڭ ئاغزىنى ئەتمەيتتى ... ۋاپات بولغانلار ئۈچۈن مال چارۋا ئۆلتۈرۈپ، كۆيدۈرۈپ گۈلخاننى ئاتلىق ئايلىناتتى⁽¹⁰⁴⁾.

كروران خارابىسىدىن تېپىلغان بىر قەبرىنىڭ ئىچىگە قۇياش شەكلىدە نۇر چېچىپ تۇرغان ھالەتتە

قوزۇق قېقىلغان. بۇ ئاتەشپەرەسلىك دىنىنىڭ يادنامىسى بولسا كېرەك. دەرىۋەقە، بۇ مەنبەلەردىكى ئەھۋاللار مۇتلەق ھالدا ئاتەشپەرەسلىك دىنى دەپنە ئادەتلىرى دائىرىسىگە كىرمەيدۇ. ھالبۇكى، بىز پەقەت بەزىبىر ماسلىقلارغا قاراپلا بۇ دىننىڭ دەپنە ئادەتلىرىمىزگە ئاز - تولا تەسىر كۆرسەتكەنلىكىنى ھېس قىلالايمىز.

بۇددا دىنى بولسا بىر پۈتۈن بۈيۈك مەدەنىيەت تۈسى بىلەن ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھىيىتىگە زور تەسىر كۆرسەتكەن بولۇپ، ئۇنىڭ دەپنە ئادەتلىرىمىزنىڭ باشقا بۆلەكلىرىگە بولغان تەسىرلىرىمۇ خېلى چوڭقۇر. ئاتەشپەرەسلىك دىنىنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئورنىنىمۇ سەل چاغلانغا بولمايدۇ. يۇقىرىقىلاردىن باشقا، يېقىنقى يىللاردا دىيارىمىزدا يۈرگۈزۈلگەن ئارخېئولوگىيەلىك قېزىش - تەكشۈرۈشلەردىمۇ ئەجدادلىرىمىزنىڭ جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلغانلىقىغا دائىر ئىلمىي ئۇچۇرلار بايقالدى.

مەسىلەن، 1976 -، 1977 - يىللىرى رايونىمىز ئارخېئولوگىيە خىزمەتچىلىرى قەشقەر ۋىلايىتى تاشقورغان ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىغا تۆت كىلومېتىر كېلىدىغان شامبابا قەبرىستانلىقىدا جەمئىي 40 قەبرىنى قازغان^⑩. بۇ قەبرىنىڭ كاربون 14 ئارقىلىق ئۆلچەپ چىقىلغان يىل دەۋرى مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 900 - يىللاردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 500 - يىللار ئارىلىقىغا توغرا كېلىدۇ^⑪. بۇ قەبرىنىڭ ئىچىدىكى 19 قەبرىگە جەسەت ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىنغان بولۇپ، بۇ خىل دەپنە قىلىش ئۇسۇلىمۇ ئىككى خىل بولغان. ئۇلارنىڭ بىر خىلىدا، جەسەت بىۋاسىتە قەبرە ئىچىگە ئېلىپ كىرىلىپ كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىنغان؛ يەنە بىر خىلىدا، جەسەت ئالدى بىلەن مەلۇم بىر ئورۇندا كۆيدۈرۈلۈپ بولغاندىن كېيىن، ئاندىن جەسەت كۈلى قەبرىگە دەپنە قىلىنغان. ئارخېئولوگلار شامبابا قەبرىستانلىقىدىكى جەسەت تۇپراققا دەپنە قىلىنغان 21 قەبرە ساكلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن، جەسەت ئوتتا كۆيدۈرۈلۈپ دەپنە قىلىنغان 19 قەبرە چاڭلار بىلەن مۇناسىۋەتلىك بولۇشى مۇمكىن، دەپ ھۆكۈم چىقارغان بولسىمۇ، لېكىن مۇھىمى شۇكى، ئارخېئولوگىيە ساھەسىدىكى بۇ تېپىلىش، بۇددا دىنى پەيدا بولۇشتىن ئىلگىرى تارىم ۋادىسىدا ياشىغان قەدىمكى قوۋملاردا ئۆلگۈچىنىڭ جەسەتىنى تۇپراققا دەپنە قىلىشتىن سىرت، ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىدىغان دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرىنىڭ بولغانلىقىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

1957 - يىلى ئېلىمىزنىڭ مەشھۇر ئارخېئولوگى خۇاڭ ۋېنىي ئەپەندى رايونىمىزغا كېلىپ ئارخېئولوگىيەلىك قېزىش ۋە تەكشۈرۈش ئېلىپ بارغاندا، قارا شەھەردىكى شىكشىن مىڭئۆيى خارابىسى جايلاشقان ئورۇندىن (يەنى جىلغىنىڭ جەنۇبىدىن) بىر دانە جەسەت كۈلى قاچىلانغان ساپال كوزەكنى تاپقان. شۇ يىلى كۇچا رايونىغا كېلىپ، خەن - تاڭ دەۋرلىرىدىكى قەدىمكى كۈسەن شەھىرى (يەنە پىلاڭ قەدىمكى شەھىرى خارابىسى) دە قېزىش ئېلىپ بېرىش جەريانىدا، يەنە مازاپتان خارابىسىدىن ئىچىگە جەسەت كۈلى ۋە بىر جۈپ چوكا قاچىلانغان ساپال كوزەكنى (داس شەكلىدە) تاپقان^⑫.

1976 - يىلى ئاپتونوم رايونلۇق مۇزېيىدىكى ئارخېئولوگلار ئاقسۇ ۋىلايىتىنىڭ كەلپىن ناھىيەسىدىنمۇ ئۈچ دانە چېدىر شەكىللىك ساپال كوزەكنى تاپقان. بۇ كوزەكلەر تاغ باغرىدىكى توپا قاتلاملىرىدىن چىققان بولۇپ، ئىچىگە قەدىمكى ئادەملەرنىڭ جەسەت كۈلى قاچىلانغان. بۇ كوزەكلەرنىڭ سىرتىدىكى گېئومېترىيەلىك سىزىقلاردىن ھاسىل بولغان زىننەت نۇسخىلىرى چوقچىيىپ تۇرغان

قاتمۇقات تاغ چوققىلىرىنىڭ شەكلىگە تەقلىد قىلىپ سىزىپ چىقىلغان. «76KP:1» نومۇرلۇق كومزەككە نېلۇپەر گۈلى سىزىلغان بولۇپ، بۇ بۇددىزم دەۋرىنىڭ مەھسۇلى ئىكەنلىكىنى ئۇقتۇرىدۇ. ئارخېئولوگ قۇربان ۋەلىنىڭ تەتقىق قىلىشىچە، بۇ كومزەكلەر مىلادىيە VI — VIII ئەسىرلەردە ئۆتكەن تۈركلەرنىڭ قەبرە شەكىللىرىنىڭ بىر خىلى ئىدى. ئۇيغۇرلار بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلغان دەۋرلەردە ئۆزلىرىنىڭ ئۆي - ماكانلىرىنى بىنا قىلىشتا ئاللىقاچان بۇنداق ئىمارەت شەكىللىرىنى قوللانغان، بۇ خىل جەسەت كۈلى قاچىلانغان كومزەكلەر قەدىمكى ئۇيغۇر تىلىدا «چادار» دەپ ئاتالغان (بۇ سۆزنى «چادىر» ياكى «چېدىر» دەپمۇ تىرانسكرىپسىيە قىلىشقا بولىدۇ).^⑩

قەدىمكى كۈسەن (كۇچا) رايونىدا مىلادىيەنىڭ ئالدى - كەينىدە قېزىپ بىنا قىلىنىشقا باشلىغان مىڭئۆيلەرنىڭ ئىمارەت شەكلى چېدىر شەكلىنىڭ ئىمارەت تىپىغا كىرىدۇ. «چېدىر» دېگەن سۆز ئۆز نۆۋىتىدە «كومزەككە قاچىلانغان جەسەت كۈلى» دېگەن مەنىنى ئىپادىلىگەن. سوغدى يېزىقىدا بۇ سۆز «چادار» دەپ يېزىلىپ، «ئاخىرەتلىك پاناھ»، «ئاتا ماكان» دېگەن مەنىنى ئىپادىلىگەن. سانسكرىتچە ئەسەرلەردە بولسا «چادار» دەپ يېزىلغان. بۇ سۆز ئۆز نۆۋىتىدە «پاناھ» دېگەن مەنىنى ئىپادىلىگەن.^⑪ بۇنىڭدىن قەدىمكى كۈسەن، ئاڭنى رايونلىرىدا جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتىنىڭ ئىجتىمائىي تەسىرى زور ئىكەنلىكىنى كۆرۈۋېلىشقا بولىدۇ.

ئۇنىڭدىن باشقا، يېقىنقى يىللاردا بەزى كىشىلەرنىڭ مەلۇمات بېرىشىچە، 1987 - يىلى قەشقەر كونشەھەر ناھىيەسىنىڭ قوغان يېزىسىغا قاراشلىق «ياۋۇلۇق» قەبرىستانلىقىدىنمۇ بىر دانە قەدىمكى جەسەت كۈلى قاچىسى تېپىلغان.^⑫ نۆۋەتتە، ياۋۇلۇق ئىزىنىڭ دەۋرى مىلادىيە III، IX ئەسىرلەرگە تەئەللۇق دەپ قارىلىۋاتىدۇ. بۇنىڭدىن خەن - تاڭ دەۋرلىرىدىكى قەشقەر (سۈلېگۈ) بەگلىكىدىمۇ جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتىنىڭ بولغانلىقىنى پەرەز قىلىشقا بولىدۇ.^⑬

يۇقىرىقىلاردەك ئارخېئولوگىيەلىك قىدىرىپ تەكشۈرۈش جەريانىدا بايقالغان بىر تۈركۈم قەدىمكى قەبرىلەردىن جەسەت كۈللىرى تېپىلغان بولۇپ، ئۇلار ئۇيغۇرلاردا ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتىنىڭ ناھايىتى قەدىمىي تارىخقا ئىگە ئىكەنلىكىنى جانلىق ئارخېئولوگىيەلىك پاكىتلار بىلەن ئىسپاتلايدۇ.

ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش مەملىكىتىمىزنىڭ يۈننەن رايونىدىكى موسولار، پۇمى مىللىتى ۋە تىبەت مىللىتىدىمۇ بار بولۇپ، ئۇلار «كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىنغۇچىنىڭ سالاھىيىتىگە ئالاھىدە ئەھمىيەت بېرەتتى، پەقەت 13 ياشتىن يۇقىرى بولغانلار ۋە نورمال ئۆلگەن (ئۆز ئەجىلى بىلەن ئۆلگەنلەرنى كۆرسىتىدۇ) كىشىلەرلا مۇشۇ خىل دەپنە ئۇسۇلىدىن بەھرىمەن بولالايتتى»^⑭.

بۇ، مېكسىكا ۋە ئوتتۇرا ئامېرىكىدىكى ئىندىيانلارنىڭ دەپنە ئادىتىگە ئوخشاپ كېتىدۇ، «مېكسىكا ۋە ئوتتۇرا ئامېرىكىدىكى ئىندىيانلار ئىچىدىمۇ جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈش ئادىتى بولغان بولۇپ، ئاقساقاللار ۋە ئاتاقلىق ئادەملەرنىڭ جەستىلا كۆيدۈرۈلەتتى»^⑮.

دېمەك، بۇ خىل دەپنە ئادىتى دۇنيادىكى نۇرغۇن قەدىمكى خەلقلەردە كەڭ كۆلەمدە قوللىنىلغان بولۇپ (بەزى مىللەتلەردە ھازىرغىچە قوللىنىلماقتا)، ئۇ ئوتنى مۇقەددەس بىلىپ، ئۇنىڭغا ئىلاھ سۈپىتىدە چوقۇنۇشنى ئۆزىگە ئاساسىي ئىدىيەۋى مەنبە قىلغان.^⑯

ئاقار يۇلتۇزلار ۋە چاقماقلارنىڭ يەرگە چۈشۈپ يەر يۈزىدىكى ئورمانلارنى، ئادەم ۋە ھايۋانلارنى

كۆيدۈرۈپ تاشلىشى ئىپتىدائىي ئەجدادلىرىمىزنىڭ ساددا تەپەككۈرىدا ئوتنىڭ سىرلىق كۈچىگە بولغان بىر خىل ئېتىقاد — ئوتتىن ئەيمىنىش (敬畏) ئاساسىدىكى ئوتنى مۇقەددەس بىلىپ، ئۇنىڭغا چوقۇنۇشنى پەيدا قىلدى.

قەدىمدىن تارتىپ «موڭغۇللار ۋە تۈركىي خەلقلەر ئورتاق ھالدا ئوتنى ئايال ئىلاھ، بەخت ۋە بايلىقنىڭ بەلگىسى، ئوت يېقىلغان جايىنى مۇقەددەس جاي دەپ بىلىپ، ئوتنى ئۆچكەن ئائىلىنى مەۋجۇتلۇقىنى يوقاتقان ئائىلە دەپ قاراپ كەلدى»¹¹⁵.

«مىلادىيە VI ئەسىردە شەرقىي رىمنىڭ ئەلچىسى زىماركوس تۈرك ئېلىگە كەلگەندە، تۈركلەر ئۇنى ئوربۇپ قارشى ئالغانلىقى، قوللىرىغا مەشئەل كۆتۈرۈۋالغان كىشىلەر سەكرىشىپ بارلىق يامان روھلارنى قوغلىغانلىقى ھەمدە ئۇنى ئوت دۆۋىسىدىن ئۆتكۈزۈش ئارقىلىق بۇ ئېلىگە كەلگەن بارلىق يامانلىقلارنى پاكلاشتۇرغانلىقى غەربتىكى بەزى تارىخىي ماتېرىياللاردا ساقلانغان»¹¹⁶.

ھازىرقى ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىدا داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ياغ پۇرتىش، ئاي، كۈن تۇتۇلغاندا مەشئەل كۆتۈرۈپ دۇئا — تىلاۋەت قىلىش، ئۇششاق كېسەللىكلەرنى ئوت بىلەن ئۇچۇقداش، ئوتقا ياكى ئوتنىڭ كۈلىگە چوڭ — كىچىك تەرەت قىلماسلىق ۋە توپلاردا يېڭى كېلىنى ئوتتىن سەكرىتىش قاتارلىق بىر قاتار ئادەتلەر، شۇنداقلا ئۇيغۇرلارنىڭ تۇرمۇشىدا تاكى ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كېلىۋاتقان ھەرقانداق گۇناھنى ۋە زەئىپلىكلەرنى ئوت ۋە سۇدىن ئىبارەت ئىككى شەيئەدىلا پاكلىغىلى بولىدۇ، دەيدىغان قاراشلار ئەنە شۇ ئوتنى مۇقەددەس بىلىپ ئۇنىڭغا چوقۇنۇشنىڭ قالدۇق تەسىرلىرىدۇر. دەپمەك، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ قارىشىدا (ھازىرقى ئۇيغۇرلارنىڭ قارىشىدىمۇ) ئوت يۇرۇقلۇق ۋە پاكلىقنىڭ سىمۋولىدۇر.

يىغىنچاقلاپ ئېيتقاندا، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىز بىر تەرەپتىن «ناخشا — ئۇسسۇل ئۆلۈكلەرنىڭ ئازابىنى يەڭگىلەتتىدۇ، ئوت بولسا ئۇنىڭ روھىنى ئېلىپ كېتىدۇ، دەپ قاراپ كەلگەچكە، (ئۇلاردا) ئۆلۈكنى كۆيدۈرۈپ ئۆزىتىش، ئۇنىڭغا ناخشا — ئۇسسۇل، مۇزىكا بىلەن جور بولۇش قاتارلىق ئادەتلەر ساقلانغان»¹¹⁷ بولسا، يەنە بىر تەرەپتىن ئۇلار ئۆلگۈچىنىڭ روھىدىكى بارلىق زەئىپلىكلەرنى مۇقەددەس ئوت بىلەن پاكلىغىلى بولىدۇ. بۇ ئارقىلىق گۇناھتىن خالىي پاك روھ بىلەن پاك روھلار دۇنياسى — جەننەتكە كىرىشكە ئىمكانىيەت ھازىرلىغىلى بولىدۇ، دەپ قارىغاچقا، جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىشقا ئادەتلەنگەن.

3) ئەجدادلارنىڭ جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى ۋە قۇياش ئېتىقادچىلىقى بىزگە مەلۇمكى، «ھەرقانداق بىر ئەنئەنىۋى بايرام ۋە مۇراسىمنىڭ ئېتىنىك تەركىبىدە مۇئەييەن بىر ئېتىقاد ۋە ئەقىدىنىڭ بولماسلىقى مۇمكىن ئەمەس»¹¹⁸. قەدىمكى قوۋملاردىكى جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتىنىڭ كېلىپ چىقىشى ۋە شەكىللىنىشى ئۇلارنىڭ يىراق قەدىمكى دەۋرلەردىكى تەبىئىي مۇھىتى، ئىشلەپچىقىرىش شەكلى، ئىجتىمائىي ئىدىئولوگىيەسى، تۇرمۇش شەكلى ۋە دىنىي ئېتىقادى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك بولۇپلا قالماستىن، بەلكى ئەڭ مۇھىمى يەنە ئۇلارنىڭ ئىپتىدائىي تەبىئەت قاراشلىرى ۋە ساددا ئەقىدە — ئېتىقادلىرى بىلەنمۇ زىچ مۇناسىۋەتلىك ئىدى. ئالىملارنىڭ ئوتتۇرا ئاسىيا، جۈملىدىن دىيارىمىزدا ياشىغان قەدىمىي قوۋملارنىڭ ئىپتىدائىي تەبىئەت قاراشلىرى ھەققىدىكى تەتقىقاتىدىن مەلۇم بولۇشىچە، قەدىمىي قوۋملارنىڭ «ئالەم تۇپراق، سۇ، ھاۋا ۋە ئوتتىن

ئىبارەت تۆت ئاناسىردىن تەركىب تاپقان» دېگەن كۆز قارشى، ئۇلارنىڭ ئۆزىگە خاس ھايات شارائىتلىرى، جۇغراپىيەلىك مۇھىت - ئىقلىمى ۋە بىلىش فورماتسىيەسى ئاساسىدا شەكىللەنگەن بولۇپ، بۇ ئۇلارنىڭ ئۈرۈقداشلىق جامائەسىنىڭ ئوتتۇرا دەۋرلىرىدە ئالەمنىڭ تۈزۈلۈشى توغرىسىدىكى ئەڭ ئىجتىمائىي قاراشلىرىنى بىلدۈرەتتى (119). شۇڭا، ئۇلاردا ئىپتىدائىي جەمئىيەت باسقۇچىدىلا كۆك ئىلاھى (تەڭرى)، سۇ ئىلاھى، يەر ئىلاھى (ئوماي)، ئوت ئىلاھى قاتارلىق ئىلاھلارغا ئېتىقاد قىلىش، چوقۇنۇش ۋە ئۇنى مۇقەددەس بىلىش ئېتىقادچىلىقى كېلىپ چىققان. ئۆلگۈچىنىڭ جەستىنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئەنە شۇ ئوت ئىلاھىغا چوقۇنۇشتىن كېلىپ چىققان دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرىدىن بىرى ئىدى (120). قەدىمكى ھۆججەتلەردىكى خاتىرىلەرگە ئاساسلانغاندا، قەدىمىي قوۋملاردىكى ئوتنى مۇقەددەس بىلىش، ئۇنىڭغا سىغىنىش، تېۋىنىش، ئۇنىڭغا چوقۇنۇش، ئېتىقاد قىلىش، شۇنىڭ بىلەن ئوتنى بارلىق گۇناھلاردىن تازىلىغۇچى «مۇقەددەس سېھىرلىك كۈچ» دەپ قاراپ، ئۆلگۈچىنىڭ جەستىنى كۆيدۈرۈپ بىراقلا جەننەت (ئۇ ئالەم) كە ئۈزۈتىپ قويۇش (دەپنە قىلىش) دەپنە - ئېتىقاد ئادەتلىرى، قەدىمدە دىيارىمىز تارىم ۋادىسىدا ياشىغان ئېتنىك قۇرۇلمىمىزنى تەشكىل قىلغۇچى ئارپىيانلارنىڭمۇ قەدىمكى ئېتىقاد شەكىللىرىنىڭ بىرى ئىدى. خۇددى كېيىنكى دەۋرلەردىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭكىگە ئوخشاش «ئوتنى ئۇلۇغلاش، ئىسرىق تاشلاش، ياغ پۇرتىتىش، قاپاق كۆيدۈرۈش، يېڭى كېلىننى ئوتتىن سەكرىتىش، يېڭى قەبرىگە چىراغ يېقىش قاتارلىق ئادەتلەر ئارپىيانلارنىڭ بىر قىسمى شىمالىي ھىندىستانغا كۆچكەن چاغدا مەۋجۇت بولۇپ، ئۇلارنىڭ «رىگاۋىدا» ناملىق قەدىمكى دەستۇرىدا ئىپادىلەنگەن (121) بولسا، يەنە شۇ ئارپىيانلارنىڭ مۇقەددەس دەستۇرى «ۋىدا» نىڭ «رىگاۋىدا» قىسمىدا جەسەتنى تۇپراققا دەپنە قىلىش بىلەن بىللە جەسەتنى ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش مۇراسىملىرى مەدەنىيەلەنگەن (122).

ئارخېئولوگىيەلىك تېپىلمىلارغا قارىغاندا، ئارپىيانلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ھىندى دەرياسى ۋادىسىدىكى خاراپا مەدەنىيىتى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 2350 - يىللاردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 1750 - يىللار) بىلەن ھىندىستاننىڭ شىمالىغا تارقالغان كۈل رەڭ رەڭلىك ساپال مەدەنىيەتلىرىدە (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 900 - يىللاردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 500 - يىللار) ۋە ساكلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان تاشقورغاندىكى شامبابا قەبرىستانلىقى (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 900 - يىللاردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 500 - يىللار) بىلەن بۈگۈردىكى چۇمباغ قەبرىستانلىقى (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 955 - يىللاردىن مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 680 - يىللار) دا، جەنۇبىي سىبىرىيەدىن ئورالغىچە بولغان كەڭ ئوتتۇر ئاسىيا رايونلىرىغا تارقالغان، ساك ۋە دىڭلىڭلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان ئاندېرنوۋ مەدەنىيىتى (مىلادىيەدىن بۇرۇنقى 2000 - يىللاردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 1000 - يىللار) دە، جەنۇبىي سىبىرىيەگە تارقالغان دىڭلىڭلارغا مۇناسىۋەتلىك بولغان تاغار مەدەنىيىتى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى VII ئەسىردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى I ئەسىرگىچە)، تاشتىك مەدەنىيىتى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى I ئەسىردىن مىلادىيە I ئەسىرگىچە) ۋە شەرقتە توبۇل دەرياسى ۋادىسىدىن غەربتە دون دەرياسىغىچە بولغان كەڭ ياۋروپا - ئاسىيا چوڭ قۇرۇقلۇقىنىڭ مەركىزىي لىنىيەسىگە تارقالغان سارماتلار مەدەنىيىتى (مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى VII ئەسىردىن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى III ئەسىرگىچە) دىمۇ، جەسەتنى ئالدى بىلەن مەلۇم ئورۇندا كۆيدۈرۈپ، ئاندىن جەسەت كۈلىنى بەزى ئاخىرەتلىك بۇيۇملار بىلەن بىللە ساپال

كومزەكلەرگە قاچىلاپ دەپنە قىلغان ياكى يالغۇز جەسەت كۈلىنى ساپال كومزەككە قاچىلاپ دەپنە قىلغان، كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلغان ئەھۋاللار بار⁽¹²³⁾. بۇنىڭدىن قارىغاندا، ئوتقا چوقۇنۇش، جەسەتنى ئالدى بىلەن ئوتتا كۆيدۈرۈپ كۈلىنى دەپنە قىلىش ئادەتلىرى بىرونزا ۋە دەسلەپكى تۆمۈر قورال دەۋرىدىلا ئوتتۇرا ئاسىيا رايونىدا ياشىغان قەدىمكى قوۋملاردا مەۋجۇت بولغان ئىپتىدائىي ئېتىقاد شەكىللىرىنىڭ بىر خىلى بولۇپ، ئۇنى قانداقتۇر بۇددا دىنى ۋە زور ئاستىپ دىنىنىڭ ئەقىدىلىرى بىلەن باغلاپ چۈشەندۈرگەندە، مەسىلىنىڭ تېگى - تەكتىنى يورۇتۇپ بەرگىلى بولمايدۇ⁽¹²⁴⁾.

قەدىمكى ھۆججەتلەردىكى خاتىرىلەرنى ۋە ئارخېئولوگىيەلىك مەلۇماتلاردىن ئېرىشكەن ماتېرىياللارنى ئىنچىكىلىك بىلەن تەتقىق قىلغاندا، ئوتنى بارلىق گۇناھلاردىن تازىلىغۇچى مۇقەددەس سېھىرلىك كۈچ دەپ قاراپ، ئۆلگۈچىنىڭ جەستىنى بىراقلا جەننەتكە (ئۇ ئالەمگە) ئۈزىتىپ قويۇش (دەپنە قىلىش) دەپنە ئېتىقاد ئادەتلىرىنى قەدىمدە تارىم ۋادىسىدا ياشىغان ئېتنىك قۇرۇلمىمىزنى تەشكىل قىلغۇچى قوۋملارنىڭ ئىپتىدائىي قۇياش ئېتىقادچىلىقى قاراشلىرىدىن كېلىپ چىققان، دەپ مۇئەييەنلەشتۈرۈشكە بولىدۇ. بىراق، قۇياش ئىلاھىيەتچىلىكى ئومۇمىيلىق نۇقتىسىدىن ئېيتقاندا، قەدىمكى مەركىزىي ئاسىيا ئىنسان تۈركۈملىرىگە خاس يېگانە ھادىسە ئەمەس، ئۇ دۇنيانىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا ياشىغان ئىپتىدائىي ئىنسان جامائىتى، ئۆزلىرى ياشىغان زېمىن بەلبېغى ۋە مۇھىت ئالاھىدىلىكىگە بېقىنغان ھالدا ئۆز ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولغان ئىپتىدائىي قۇياش ئىلاھىيەتچىلىكى قاراشلىرى، رەسمىيەتلىرى ۋە فولكلور ئەپسانىلىرىنى شەكىللەندۈرگەن.

گەرچە بارلىق ئوت ئېتىقادچىلىقى قۇياش ئېتىقادچىلىقىدىن كېلىپ چىققان بولسىمۇ، بىراق ئۇنىڭ شەكىللىرى خىلمۇ خىل، تۈرلۈك شەكىللەردە بولغان ... ئوت دائىم قۇياشنىڭ سىمۋولى قىلىناتتى⁽¹²⁵⁾. كەڭ ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تارىم ۋادىسىدىن مەلۇم بولغان ئارخېئولوگىيەلىك تېپىلمىلارغا قارىغاندا، قۇياش ئېتىقادچىلىقى يىراق ئىپتىدائىي دەۋرلەردىن يېقىن تارىخىي دەۋرلەرگىچە، قەدىمكى قوۋملار تۇرمۇشىدا يورۇقلۇق - قاراڭغۇلۇق، ئاسمان - زېمىن، ماكان - زامان، ھايات - مامات، باشقۇرغۇچى - باشقۇرۇلغۇچى قاتارلىق ساددا كاتېگورىيەلىك چۈشەنچىلىرىنىڭ قۇياشنى مەركەز قىلغان ئالەمنىڭ بىنا بولۇش قارشىغا مۇجەسسەملەششى ئاساسىدا بارلىققا كەلگەن. موڭغۇلىيە ۋادىسى، ئوتتۇرا ئاسىيا رايونى ۋە تارىم - جۇڭغار ۋادىلىرىدىكى ھېلىھەم نەچچە مىڭ يىللارنىڭ بوران - چاپقۇنلىرىغا بەرداشلىق بېرىپ ساقلىنىپ كېلىۋاتقان قىيا تاش رەسىملىرى، قەدىمكى قەبرىستانلىقلار، ئۆڭكۈر - غارسەنئەتلىرى، ئوردا - ساراي قەسىرلىرىدىن قەدىمىي قوۋملارنىڭ ئىپتىدائىي قۇياش - ئوت ئېتىقادچىلىقىغا دائىر جانلىق تەسۋىرىي كۆرۈنۈشلەرنى، بەلگىلەرنى خېلىلا كۆپ ئۇچراتقىلى بولىدۇ. مەسىلەن، چوغاي قىيا تاش رەسىملىرىدىكى بىر رەسىمدە ئۈستىدە بىر قۇياش كۆرۈنۈشى، ئاستىدا گەۋدىسىنى تىك تۇتۇپ ئىككى پۈتىنى كېرىپ، ئىككى قولىنى بېشىدىن ئېگىز كۆتۈرۈپ، بىر - بىرى بىلەن جۈپلەپ تۇرغان قىياپەتتىكى بىر ئادەمنىڭ كۆرۈنۈشى بار. مېچۈەن ناھىيەسىدىكى مايتاغ قىيا تاش رەسىملىرىدىكى بىر پارچە رەسىمدە جىنسىي ئەزاسى گەۋدىلىك بولغان بىر ئاتنىڭ بېشىنى قۇياش چەمبىرىكى ئىچىگە ئېلىپ، خۇددى قۇياش چەمبىرىكىنىڭ ئىچىگە كىرىپ كېتىۋاتقان ھالەتتىكى تەسۋىرىي كۆرۈنۈش بار. كۆكتوقاي ناھىيەسىدىكى تاڭبالى تاش ئۆڭكۈرىگە ئىپتىدائىي جەمئىيەتكە تەۋە رەڭلىك سىزما رەسىملەر سىزىلغان بولۇپ، ئۆڭكۈر تورۇسىنىڭ مەركىزىگە ئىككى يۇمىلاق قۇياش شەكلى سىزىلغان. كۆنچى دەرياسىنىڭ تۆۋەنكى ئېقىنىغا جايلاشقان قەدىمكى قەبرىستانلىقتىكى تامامەن ئەرلەرنىڭ قەبرىسى دەپ قارالغان قەبرىلەرنىڭ ئۈستىگە نۇر چېچىۋاتقان قۇياشقا سىمۋول قىلىنغان چەمبىرىسىمان يەتتە قات

قوزۇقلار قېقىلغان. مانا بۇلار قەدىمكى دەۋرلەردىكى قوۋملارنىڭ قۇياش ئېتىقادچىلىقىغا دائىر جانلىق، ئوبرازلىق يادنامىلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ⁽¹²⁶⁾.

تېخىمۇ جەلپ قىلارلىقى شۇكى، موڭغۇلىيە ۋادىسىدىن تارتىپ ئوتتۇرا ئاسىيا، جۈملىدىن شىنجاڭنىڭ كەڭ رايونلىرىغىچە تارقالغان تاغلىق، ئېدىرلىق بەلباغلىرىغا جايلاشقان قىيا تاشلارنىڭ رەسىم چېكىلگەن، ئويۇلغان ياكى سىزىلغان يۈزلىرى ۋە قەدىمكى تۈرك بالباللىرىنىڭ رەسىم چېكىلگەن يۈزىمۇ قۇياش نۇرى كۈچلۈك يورۇتۇپ تۇرىدىغان، كۈنچىقىش تەرەپ ياكى جەنۇب تەرەپكە قاراپ تۇرغان بولۇپ، بۇنى تەتقىقاتچىلار «قەدىمكى زاماندىكى كۆپلىگەن كۆچمەن چارۋىچى مىللەتلەرنىڭ قۇياش ئىلاھىغا چوقۇنۇش ئېتىقاد ئادىتى بىلەن زىچ مۇناسىۋەتلىك»⁽¹²⁷⁾ دەپ قارايدۇ.

قەدىمكى تارىخىي ھۆججەتلەردىمۇ ئېتىنىك قۇرۇلمىمىزنى تەشكىل قىلغۇچى قوۋملارنىڭ قۇياش - ئوت ئېتىقادچىلىق ئەنئەنىسى بىرقەدەر گەۋدىلىك خاتىرىلەنگەن. يۇنان قەدىمكى تارىخچىسى ھېرودوت «پارسىلار بارلىق سېكىفىلارنى - ساكلار دەپ ئاتايتتى»، «بەزىلەر ماسساگېتلارنى سېكىفىلارنىڭ بىر تارمىقى دەيدۇ»، «ماسساگېتلار ھەرقايسى ئىلاھلاردىن پەقەت قۇياشقا چوقۇنغان، ئۇلار قۇياشقا ئاتاپ ئات ئۆلتۈرۈپ قۇربانلىق قىلغان، چۈنكى ئۇلار ئادەم زات دۇنياسىدىكى ئەڭ يۈگۈرۈك ھايۋان ئاتلا ئىلاھلار دۇنياسىدىكى ئەڭ يۈگۈرۈك ئىلاھ قۇياشقا جور بولالايدۇ دەپ قارىغاچقا، ئاتنى قۇربانلىق قىلغان»⁽¹²⁸⁾ دەپ خاتىرىلەنگەن بولسا، ئېلىمىزنىڭ قەدىمكى تارىخچىسى سماچىيەن «ھۇن تەڭرىقۇتى ھەر تاڭدا قارارگاھتىن چىقىپ، كۈنگە قاراپ تەزىم قىلاتتى، ئاخشىمى ئايغا قاراپ تەزىم قىلاتتى»⁽¹²⁹⁾ دەپ خاتىرىلىگەندى. تۈركشۇناس شۇ زۇڭجېڭ ئەپەندى تۈركلەرنىڭ ئېتىقادى توغرىسىدا تەتقىقات ئېلىپ بېرىپ، «تۈركلەرنىڭ ئاساسلىق قەبىلىسى بولغان ئاشنا ئۇرۇقى ئەسلىدە قۇياش ئىلاھىغا چوقۇناتتى، يەنە بىر ئاساسلىق قەبىلىسى بولغان ئاشىد ئۇرۇقى بولسا تەڭرىگە چوقۇناتتى. بۇ ئىككى قەبىلە ئەۋلادىمۇ ئەۋلاد بىللە ياشاش جەريانىدا تۈرك مىللىتىنى شەكىللەندۈرگەندىن كېيىن، ئىككى خىل ئېتىقاد ئۆزئارا قوشۇلۇپ، تەڭرى بىلەن قۇياش بىرلىشىپ كەتتى. قۇياش بولسا ئىلاھنىڭ شەكلى كۆرۈنۈشى بولۇپ قالدى. تەڭرى بولسا ئىلاھنىڭ نامى بولۇپ قالدى»⁽¹³⁰⁾، دەيدۇ.

كونا ۋە يېڭى تاڭنامىلەردىمۇ ئورخۇن ئۇيغۇر خانلىقى قاغانلىرىنىڭ كۈنچىقىشقا يۈزلىنىپ ئولتۇرىدىغانلىقى، تاڭ قۇياشىغا چوقۇنىدىغانلىقى خاتىرىلەنگەن بولسا، ئورخۇن مەڭگۈ تاش ئابدلىرىدە پادىشاھلارنىڭ ھۆرمەت ناملىرى كۆپىنچە «كۈن تەڭرى» ناملىرىدا ئاتالغان.

دېمەك، ئوتقا چوقۇنۇشنىڭ ئەسلىي ماھىيىتى بولغان قۇياش ئېتىقادچىلىقى قەدىمكى قوۋملاردا ئىپتىدائىي دەۋرلەردىن باشلاپ شەكىللىنىشكە باشلىغان بارلىق ئېتىقاد ئوبيېكتلىرى ئىچىدىكى مەركىزىي ئېتىقاد شەكلى ئىدى⁽¹³¹⁾.

شۇ نەرسە ئېنىقكى، قەدىمدە تارىم - تەكلىماكان ۋادىلىرىدا ياشىغان مەيلى كۆچمەن چارۋىچى خەلقلەرنىڭ يايلاق تۇرمۇشىدا بولسۇن ياكى مۇقىم ئولتۇراقلىشىپ، تېرىقچىلىق، باغۋەنچىلىك ۋە سودا كەسىپلىرى بىلەن شۇغۇللانغان بوستان، قەلئە خەلقلەرنىڭ تۇرمۇشىدا بولسۇن، قۇياش بىلەن ئوت ئۇلارنىڭ ئىپتىدائىي چۈشەنچىلىرىدە ئۇلارغا ھاياتبەخش ئېتىدىغان، مال چارۋىلىرىنى قوغدايدىغان، زىرائەتلىرىنى پەرۋىش قىلىپ ئۆستۈرىدىغان، قەبىلە - ئۇرۇقنى ئاۋۇتىدىغان، كىشىلەرگە كۈچ - قۇۋۋەت ئاتا قىلىدىغان، ئۇلارنىڭ ۋاستىسى بىلەن پېرىخونلۇق ۋە جادۇگەرلىك پائالىيىتى ئېلىپ بېرىش ئارقىلىق چارۋا ماللارنى ۋە ئىنسانلارنى ياۋايى ھايۋانلارنىڭ ھۇجۇمىدىن ۋە ۋابا كېسەللىرىدىن ساقلايدىغان، جىن - ئالۋاستىلارنى قوغلاپ، ۋەسۋەسىدىن خالىي قىلىدىغان، تەبىئەت، مېۋە

ئۆسۈملۈكلىرىدىن ھەر خىل نازۇ نېمەتلەرنى ئاتا قىلىدىغان، قورقۇنچلۇق، قاراڭغۇ - زۇلمەت دۇنياسىنى قوغلاپ، يورۇق - ئىللىق دۇنيا ئاتا قىلىدىغان، پاكلاشتۇرۇش ۋە تازىلاش قۇدرىتىگە ئىگە مۇقەددەس ئىلاھىي كۈچ دەپ قارىلاتتى⁽¹³²⁾. شۇڭا، ئۇلار قۇياش ئېتىقادچىلىقى بىلەن ئوتقا بولغان چوقۇنۇشنى، قۇياش ئىلاھى بىلەن ئوت ئىلاھىنى بىر گەۋدىلەشتۈرۈپ تېۋىنىپ كەلگەن. قەدىمكى قىيا تاش رەسىملىرىدە ۋە قەبىلىلەردە ئۇچرايدىغان قۇياش ئېتىقادچىلىقىغا دائىر بەلگە - شەكىللەر، ئوت ئىلاھىنىڭ سىمۋولى بولغان سېۋاستا («») بەلگىلىرى، مىس، بىرونزا ۋە تۆمۈردىن ئىشلەنگەن زىبۇ - زىننەتلەردىكى قۇياش ئىلاھى ۋە ئوت ئىلاھى نەقىشلىرى، «خارەزىم» دېگەن يەر نامىنىڭ «قۇياشنىڭ زېمىنى» («خار» - قۇياش، «زىم» - زېمىن دېگەن مەنىدە) دېگەن مەنىگە، «سوغدىيانا» دېگەن يەر نامىنىڭ ئوت - زېمىن دېگەن مەنىگە، «كۈنەس» دېگەن يەر نامىنىڭ كۈن دېگەن مەنىگە، «ئاگنى» دېگەن يەر نامىنىڭ ئوت ئىلاھى دېگەن مەنىگە ئىكەنلىكىمۇ ئۇنىڭ نامايەندىلىرى بولسا، ساك، تۈرك، ئورخۇن ئۇيغۇرلىرىنىڭ قۇياش بىلەن ئوتقا چوقۇنىدىغان، غەربىي يۇرتتىكى بوستانلىق - قەلئە خەلقلىرىنىڭ ئوتنى مۇقەددەس بىلىپ، ئۇنىڭغا تېۋىنىپ، شەھەر - كەنتلەردە مەخسۇس ئوت ساقلاش ئۆيلىرىنى بەرپا قىلىپ، كېچە - كۈندۈز ئۆچۈرمەيدىغان، ئوردا - سارايلاردا، ئىبادەتخانا، غارلاردا ئوت ئىلاھى بىلەن قۇياش ئىلاھىنى بىر گەۋدىلەشتۈرۈپ، تەڭرىدىن ئىبارەت باش ئىلاھ قىياپىتىدە تەسۋىرلەيدىغان ئەھۋاللارمۇ ئۇنىڭ گەۋدىلىك ئىنكاسدۇر⁽¹³³⁾.

ئوتتۇرا ئاسىيا ۋە تارىم ۋادىسىدىكى قوۋملارنىڭ بۇددىزم ئېتىقادى دەۋرىدىكى جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش شەكىللىرى بولسا، ئەسلىدىكى ئىپتىدائىي قۇياش ئىلاھىيەتچىلىكى، ئوت مۇقەددەسلىكى قاراشلىرى بىلەن بۇددادىكى ئەقىدىلىرىدىكى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئۇلۇغلىقىنىڭ ئورگانىك ھالدا بىرلىشىشى ئىدى.

4) دەرەخ كاۋىكىغا دەپنە قىلىش

دەرەخ (كۆپىنچە توغراق) كاۋىكىغا دەپنە قىلىش - جەسەتنى دەرەخ كاۋىكىغا سېلىپ دەپنە قىلىشنى كۆرسىتىدۇ. بۇ خىل دەپنە ئادىتى ئاساسەن «لوپنۇر ئۇيغۇرلىرىدا مۇشۇ ئەسىرنىڭ 30 - ، 40 - يىللارغا قەدەر داۋاملاشقان بولۇپ، چەترەك جايلاردا ئادەم ئۆلسە جەسەتنى يوغان توغراقلارنىڭ كاۋاكىلىرىغا دەپنە قىلاتتى»⁽¹³⁴⁾. بىزنىڭ قارىشىمىزچە، بۇ خىل دەپنە ئادىتىمۇ دەرەختىن ئادەم تۇغۇلغانلىقى ھەققىدىكى ساددا قاراشلارنى ۋە بۇ قاراشلار بىلەن يۇغۇرۇلغان ئەپسانە - رىۋايەتلەرنى ئۆزىگە ئاساسىي ئىدىيەۋى مەنبە قىلغان.

ئۇيغۇرلاردا قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە دەرەختىن ئادەمنىڭ تۇغۇلغانلىقى ھەققىدىكى ئەپسانە - رىۋايەتلەر كەڭ تارقالغان بولۇپ، «قەھرىمانلار ۋە ئاتاقلىق قاغانلار دەرەختىن تۇغۇلاتتى، ئۇلار جەڭگە كىرىش ئالدىدا ھەمىشە دەرەخلەرنىڭ ئالدىغا كېلىپ سەجدە قىلىپ، دەرەخ ئانىدىن ئۆزلىرىنىڭ ئامانلىقىنى تىلەيتتى»⁽¹³⁵⁾. ئەبۇل غازى ئۆز كىتابىدا «قىپچاق قەبىلىسىنىڭ بارلىققا كېلىشىنى دەرەخنىڭ كاۋىكىدا تۇغۇلغان ئوغۇل بالىغا باغلاپ چۈشەندۈرىدۇ»⁽¹³⁶⁾. جۇۋەينى يازغان «تارىخىي جاھانكۇشاي» ناملىق كىتابىنىڭ «ئىدىقۇت ۋە ئۇيغۇرلارنىڭ تېگى - تەكتى توغرىسىدا» دېگەن بابىدا ئۇيغۇرلار ئۆزلىرى ئېيتىپ بەرگەن «ئىككى دەرەخكە ئاسماندىن چۈشۈپ بۆكۈخان تۇغۇلغانلىقى»⁽¹³⁷⁾ ھەققىدىكى رىۋايەت خاتىرىلەنسە، «ئىدىقۇت پادىشاھلىرىنىڭ شەجەرە تاش پۈتۈكى» (خەنزۇچە)دىمۇ تۇغلار ۋە سېلىنگادىن ئىبارەت ئىككى ئارىلىقتىكى دەرەخكە نۇر چۈشۈپ بۆكۈخاننىڭ تۇغۇلغانلىقى»⁽¹³⁸⁾ ھەققىدىكى رىۋايەت تىلغا ئېلىنىدۇ. بۆكۈخاننىڭ تۇغۇلغانلىقى ھەققىدىكى ھەر ئىككى رىۋايەتتە

بۆكۈخاننىڭ تۇغۇلۇشى كۆك (ئاسمان) تىن چۈشكەن نۇر ۋە دەرەخكە باغلاپ بايان قىلىنغان. دېمەك، بۇلار قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ كۆك ئېتىقادچىلىقى ۋە دەرەخ ئېتىقادچىلىقىنىڭ ئىنكاسىدۇر⁽¹³⁹⁾. دەرەخ كاۋنكىغا دەپنە قىلىش دائىرە جەھەتتىن لوپنۇرنىڭ چەت - ياقا جايلىرىدىكى ئۇيغۇرلار ئارىسىدىلا ساقلىنىپ قالغانلىقى، بىر پۈتۈن ئۇيغۇرلاردا بولغانلىقى ھەققىدە يازما ياكى ئارخېئولوگىيەلىك پاكىتلارنىڭ بولمىغانلىقى سەۋەبلىك بۇ خىل دەپنە ئادىتىنى ئالاھىدە سۆزلەپ ئولتۇرمايمىز.

5) تۇپراققا دەپنە قىلىش

تۇپراققا دەپنە قىلىش - يەرنى كولاپ ئۆلگۈچىنى كۆيدۈرمەي يەرگە دەپنە قىلىش ئادىتىنى كۆرسىتىدۇ. ئۇ يەنە يەرگە دەپنە قىلىش دەپمۇ ئاتىلىدۇ. بۇ خىل دەپنە ئادىتى بۈگۈنكى كۈنگە كەلگەندە دۇنيادا ئەڭ ئومۇملاشقان دەپنە ئادەتلىرىنىڭ بىرى بولۇپ قالدى. «تۇپراققا دەپنە قىلىش ناھايىتى ئۇزاق تارىخقا ئىگە بولۇپ، بۇ ئادەتنىڭ قەدىمكى ھۈن، تۈرك، خۇيخې (ئۇيغۇر)لاردا بولغانلىقى مەلۇم»⁽¹⁴⁰⁾. شىنجاڭنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى قەدىمكى قەبرىستانلىقلاردىن تېپىلغان جەسەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى دەل مۇشۇ خىل دەپنە ئۇسۇلى بويىچە دەپنە قىلىنغان بولۇپ، بۇ خىل دەپنە ئۇسۇلى ئۇيغۇرلاردا ناھايىتى ئۇزاق دەۋرلەردىن بۇيان داۋاملىشىپ كەلمەكتە.

«ئەجدادلىرىمىزدا خاقان، ۋەزىر، سەركەردە، مەشھۇر چەۋەنداز، ئاتاقلىق ئەرباب، يۇرت كاتتىلىرى، ئاقساقاللار قاتارلىقلار قازا قىلسا، ئۇلارنىڭ مىنگەن ئاتلىرىنىمۇ قوشۇپ بىللە دەپنە قىلىش ئادىتى بار ئىدى»⁽¹⁴¹⁾. دېمەك، ئەجدادلىرىمىزنىڭ ساددا قارىشىدا ئۆلگۈچىنىڭ روھى ئۆزلىرى بىلەن بىللە كۆمۈلگەن بۇ نەرسىلەرنى كەلگۈسى تۇرمۇشى ئۈچۈن ئىشلىتەتتى⁽¹⁴²⁾.

تۇپراققا دەپنە قىلىش ئادىتى ئەجدادلىرىمىزنىڭ تۇپراققا چوقۇنۇش ئاساسىدا شەكىللەنگەن «ئادەم تۇپراقتىن يارالغان» دېگەن ھاياتلىق قارىشىنى ئۆزىگە ئاساسىي ئىدىيەۋى مەنبە قىلغانىدى. تۇپراققا چوقۇنۇش قارىشىنىڭ پەيدا بولۇشىنى ئىپتىدائىي ئىنسانلارنىڭ ئەزەلدىنلا تۇپراققا تايىنىپ ياشاپ كەلگەنلىكىدىن ئايرىپ قارىغىلى بولمايدۇ. قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئىپتىدائىي ئېتىقاد قاراشلىرى (بولۇپمۇ ئەپسانىلىرى) دا يەر تەڭرىسى كۆك تەڭرىگە ئوخشاشلا ئالاھىدە تىلغا ئېلىنغان بولۇپ، ئۇنىڭ نامى «ئىدۇق يەر - سۈب (مۇقەددەس يەر - سۇ)» دەپ ئاتالغانىدى⁽¹⁴³⁾.

ئىپتىدائىي تۈركىي خەلقلەر «يەر بىلەن كۆكنىڭ ئارىسىدىكى بارچە شەيئەلەرنىڭ، ئادەمزات، جان - جانىۋارلارنىڭ ئاتىسى ئاسمان، ئانىسى يەر دەپ بىلگەن»⁽¹⁴⁴⁾. مەڭگۈ تاشلاردىمۇ «ئۈستىدە كۆك تەڭرى، ئاستىدا قوڭۇر يەر، ئىككىسىنىڭ ئارىسىدا ئىنسان بالىسى يارالغان» (كۆلتېگىن مەڭگۈ تېشى)، «يەر تەڭرىسى بولغانلىقى ئۈچۈن» («بېلىگە قاغان مەڭگۈ تېشى»)، «ئۇنىڭغا يەر تەڭرىسى كۈچ - قۇۋۋەت بەردى» (مۇيۇنچۇر قاغان مەڭگۈ تېشى) دېگەندەك بايانلار خېلى كۆپ ئۇچرايدۇ.

ئومۇمەن، «ئادەم تۇپراقتىن يارالغان» دەيدىغان بۇ خىل قاراش قەدىمكى تۈركىي خەلقلەر ئارىسىدا كەڭ تارقالغان بولۇپ، ئۇلار ئەسلىدە تۇپراقتىن يارالغان ئادەم ئۆلگەندىن كېيىن يەر قوينىغا قايتا كىرىپ يەنە تۇپراققا ئايلىنىدۇ، ئادەم يارالغاندا تۇپرىقى قەيەردىن ئېلىنغان بولسا، ئۆلگەندە شۇ يەرگە كۆمۈلىدۇ»⁽¹⁴⁵⁾ دەپ قاراپ كەلگەن.

«1976 - ، 1977 - يىللىرى تاشقۇرغان ناھىيە بازىرىنىڭ شىمالىدىن ئۈچ كىلومېتىر يىراقلىقتىكى شامبابا قەبرىستانلىقىدا بىر تۈركۈم قەبرىلەر قېزىپ تەكشۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ قەبرىلەردىكى جەسەتلەر بۇنىڭدىن 2400 - 2800 - يىللار ئىلگىرىكى دەۋرلەرگە مەنسۇپ

جەسەتلەردۇر. قېزىلغان قەبرىلەردىن قارىغاندا، ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ۋە كۆيدۈرمەي دەپنە قىلىشتىن ئىبارەت ئىككى خىل دەپنە قىلىش يوسۇنى بايقالغان ... مېيىتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلغان قەبرىلەرنىڭ ئېغىزغا ياغاچ يېپىلغان. بۇ خىل قەبرىلەردىن ئاخىرەتلىك بۇيۇملار چىقىمىغان ... بەزى قەبرىلەر (جەسەت بار قەبرىلەر) گە ئاخىرەتلىك بۇيۇملار جەسەت بىلەن بىللە كۆمۈلگەن ... شامبابا قەبرىستانلىقىدىكى بۇ قەبرىلەر ئېھتىمال ساقلارنىڭ بولۇشى مۇمكىن»⁽¹⁴⁶⁾. بۇ ئارخېئولوگىيەلىك پاكىتلار بىلەن بىز يۇقىرىدا بايان قىلغان «جۇنامە» تۈركلەر ھەققىدە قىسسە» دە خاتىرىلەنگەن ئوتتا كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى مەلۇم جەھەتتىن يىلتىزداشتەك قىلىدۇ. «جۇنامە» دېمۇ جەسەت كۆيدۈرۈلگەندە ئۆلگۈچىنىڭ ھاياتلىقىدا ئىشلەتكەن ئەڭ ياخشى كۆرىدىغان نەرسىلىرى بىللە كۆيدۈرۈلۈپ، كېيىن پەقەت ئاشۇ جەسەت كۈللا دەپنە قىلىنىدىغانلىقى خاتىرىلەنگەن بولۇپ، بۇ خىل ئوخشاشلىق بىزنى چوڭقۇر ئىزدىنىپ بېقىشقا تەۋسىيە قىلىدۇ.

دېمەك، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ ئېڭىدىكى ئىنساننىڭ كۆكتىن يارىلىشى ھەققىدىكى قاراشلار كۆككە دەپنە قىلىش ۋە ئوتقا دەپنە قىلىشتا (چۈنكى، قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ قارىشىدا ئوت ئۆلگۈچىنىڭ روھىنى پاكلاپ ئۇنى كۆككە ئېلىپ چىقىپ كېتەتتى) ئىپادىلەنسە، ئىنساننىڭ تۇپراقتىن يارىلىشى ھەققىدىكى قاراشلار تۇپراققا دەپنە قىلىشتا (چۈنكى قەدىمكى ئەجدادلىرىمىزنىڭ روھىيەت قارىشىدا ئۆلگۈچى روھىمۇ ئۆزلىرى يارالغان تۇپراق ئىچىگە قايتاتتى) ئۆز ئىپادىسىنى تاپقاندى⁽¹⁴⁷⁾.

ئىزاھاتلار

- 74 قەلبىنۇر مۇھەممەت: «ئۇيغۇر خەلق دەپنە مۇراسىم مەدەنىيىتى ۋە ئۇنىڭ مەنىۋى قىممىتى»، «مىراس»، 1999 - يىللىق 3 - سان، 66 - بەت.
- 75 76 ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە ئومۇمىي بايان»، 85 - ، 86 - بەتلەر.
- 77 مېھرىئاي مەمتېلى: «تۈركىي تىللىق خەلقلەر ئېپوسلىرىدىكى قەھرىماننىڭ ئالاھىدە تۇغۇلۇشمۇتىنى ئۈستىدە تەھلىل»، «مىراس» ژۇرنىلى 1996 - يىللىق 3 - سان.
- 78 79 ئابدۇقەييۇم خوجا: «غەربىي يۇرت ۋە قەدىمكى مەدەنىيەت»، 81 - ، 124 - ، 58 - بەتلەر، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1995 - يىللىق 4 - ئاي 1 - نەشرى.
- 80 81 لىۋىس ھېنزى مورگان: «قەدىمكى جەمئىيەت» 156 - ، 159 - بەتلەر، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1992 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى.
- 82 83 ئەھمەتجان غۇپۇر: «قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ دەپنە ئادەتلىرى ۋە ئېتنىك مەنبەسى ھەققىدە»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى»، 1999 - يىللىق 3 - سان 63 - بەت.
- 84 85 ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە ئومۇمىي بايان»، 389 - بەت.
- 86 87 ئەھمەد سۇلايمان: «غەربىي يۇرتتا ياشىغان قوۋملارنىڭ جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى توغرىسىدا»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، 1998 - يىللىق 4 - سان، 56 - ، 57 - بەت.
- 88 89 ئابلىز مۇھەممەت سايرامى: «ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادى رۇڭلار ھەققىدە»، «شىنجاڭ تەزكىرىسى»، 1990 - يىللىق 3 - سان، «ئۇيغۇرلارنىڭ قەدىمكى ئەجدادى دىلار ھەققىدە»، يۇقىرىدىكى ژۇرنال، 1990 - يىللىق 3 - سان.
- 90 91 چىيەن بوچۇەن: «غەربىي يۇرتتىكى چاڭلار»، «غەربىي شىمال تارىخ جۇغراپىيەسى» ژۇرنىلى، 1984 - يىللىق 1 - سان (خەنزۇچە)، 40 - بەت.
- 92 93 ۋېي شۇ: «ۋېينامە» 102 - جىلد «غەربىي يۇرت تەزكىرىسى» 4 - كىتاب، 2265 - ، 2266 - بەتلەر.
- 94 95 «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» ژۇرنىلى 1985 - يىللىق 1 - سان، 156 - بەتتە كىرگۈزۈلگەن نەقىل.
- 96 97 «ئوكيانۇس» (كىچىكلىتىلگەن نۇسخا) 1553 - بەت.
- 98 99 ئەھمەد سۇلايمان: «غەربىي يۇرتتا ياشىغان قوۋملارنىڭ جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى توغرىسىدا»،

- «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، 1998 - يىللىق 4 - سان، 57 - بەت.
- 91 «جۇنامە» 50 - جىلد «تۈركلەر تەزكىرىسى»، 13 - كىتاب، 910 - بەت.
- 92 «يېڭى تاڭنامە» 215 - جىلد «تۈركلەر تەزكىرىسى I»، 6034 - بەت، 19 - كىتاب.
- 93 «كونا تاڭنامە» 121 - جىلد «بۆكۈخۇەيىپىن تەزكىرىسى» 3489 - بەت، 11 - كىتاب.
- 94 ئەھمەد سۇلايماننىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسى 58 - بەت.
- 95 ئابدۇكېرىم راخمان: «ئۇيغۇر فولكلورى ھەققىدە ئومۇمىي بايان»، 85، -، 86 - بەتلەر، شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى نەشرىياتى، 1989 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
- 96 ت. ئايۇپ، ئا. خوجا، ئى. يۈسۈپلەر تۈزگەن «قەدىمكى ئۇيغۇر يازما يادىكارلىقلىرىدىن تاللانما»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1983 - يىلى نەشرى، 71، -، 72 - بەتلەر.
- 97 يەنگېن جولاف: «ئالەمنىڭ ئىرادىسى»، 252 - بەت. (ياپونىيە) خەلقئارا مەدەنىيەت نەشرىياتى، 1998 - يىلى 7 - ئاي، خەنزۇچە نەشرى.
- 98 لىن ۋۇشۇ: «ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قەدىمكى ئاتەشپەرەسلىك دىنى دەپنە ئادىتى» دىن ئېلىنغان نەقىل، «يايلاقتىكى يىپەك يولى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى» ماقالىلەر توپلىمى، شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت - فوتو سۈرەت نەشرىياتى، 1994 - يىلى، 11 - ئاي.
- 99 دىلمۇرات مۇھەممەت: «ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى دەپنە شەكىللىرى ۋە ئۇنىڭ مەنبەسى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2003 - يىللىق 1 - سان، 65 - بەت.
- 100 «ئالەمنىڭ ئىرادىسى»، 101 - بەت.
- 101 جۇ جىڭباۋ: «غەربىي يۇرتتىكى ئاتەشپەرەسلىك دىنى ئۈستىدە تەتقىقات»، «غەربىي شىمال مىللەتلىرى تەتقىقاتى»، 1991 - يىللىق، 1 - سان.
- 102 ياك شىڭمىن: «قەدىمكى ئۇيغۇرلار»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1998 - يىلى، 286 - بەت.
- 103 لىن ۋۇشۇ: «ئوتتۇرا ئاسىيادىكى قەدىمكى ئاتەشپەرەسلىك دىنى دەپنە ئادىتى».
- 104 دىلمۇرات مۇھەممەت: «ئۇيغۇرلارنىڭ ئىسلامىيەتتىن ئىلگىرىكى دەپنە شەكىللىرى ۋە ئۇنىڭ مەنبەسى»، «شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 2003 - يىللىق 1 - سان، 66 - بەت.
- 105 «پامىر ئېگىزلىكىدىكى قەدىمكى قەبىلىلەر»، «ئارخېئولوگىيە ئىلمىي ژۇرنىلى» 1981 - يىللىق 2 - سان.
- 106 چىن گې: «شىنجاڭدىن تېپىلغان دەسلەپكى تۆمۈر قوراللار»، «شىنجاڭ مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى» ژۇرنىلى، ئۇيغۇرچە، 1992 - يىللىق خەنزۇچە نەشرى.
- 107 خۇاڭ ۋېنچى: «شىنجاڭدىكى ئارخېئولوگىيەلىك قېزىشتىن دوكلات» 36، -، 57 - بەتلەر، مەدەنىيەت يادىكارلىقلىرى نەشرىياتى، 1983 - يىلى خەنزۇچە نەشرى.
- 108 111 ئەھمەد سۇلايمان: «غەربىي يۇرتتا ياشىغان قوۋملارنىڭ جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى توغرىسىدا»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، 1998 - يىللىق 4 - سان، 58، -، 59 - بەتلەر.
- 109 قۇربان ۋەلى: «چېدىر شەكىللىك ئىمارەت ھەققىدە» («بىزنىڭ تارىخىي يېزىقلىرىمىز») دېگەن ماقالىسىدىن ئېلىندى.
- 110 «شىنجاڭ گېزىتى» نىڭ 1994 - يىلى 9 - ئاينىڭ 20 - كۈنىدىكى سانى، 5 - بەت.
- 112 ياك شۆچىڭ: «ئىپتىدائىي دىن ھەققىدە بايان» (خەنزۇچە) 154 - بەت، يۈننەن خەلق نەشرىياتى، 1991 - يىلى 12 - ئاي 1 - نەشرى.
- 114 ئەھمەتجان غۇپۇرنىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسىنىڭ 63 - بېتىدىن ئېلىندى.
- 115 116 خې شىڭلىياڭ: «جۇڭگودىكى تەبىئەت ئىلاھى ۋە تەبىئەت ئېتىقادچىلىقى»، قەلبىنۇر مۇھەممەت: «تۈركىي تىللىق خەلقلەر فولكلورىدىكى ئاياللارغا قارشى توغرىسىدا» دىكى نەقىل، «مىراس» ژۇرنىلى 1995 - يىللىق 1 - سان.
- 117 «رەۋزە تۇسساڧا» 1 - توم، قۇربان نىياز: «ئۇيغۇرلارنىڭ تارىختىكى دەپنە مۇراسىم ئادەتلىرى توغرىسىدا

- ئىزدىنىش» تىكى نەقىل، «مىراس» ژۇرنىلى 1994 - يىللىق 4 - سان.
- 119) ئابدۇقەييۇم خوجا: «غەربىي يۇرت ۋە قەدىمكى مەدەنىيەت»، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1995 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
- 120) ئەھمەد سۇلايماننىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسىنىڭ 60 - بېتىدىن ئېلىندى.
- 121) ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «ئوتتۇرا ئاسىيادا قەدىمكى دىن»، «قەشقەر پېداگوگىكا ئىنستىتۇتى ئىلمىي ژۇرنىلى»، 1995 - يىللىق 3 - سان (ئۇيغۇرچە)، 33 - ، 36 - بەتلەر.
- 122) «ئارخېئولوگىيە پايدىلىنىش ماتېرىياللىرى»، 3 - ، 4 - سان، 34 - بەت.
- 123) «جۇڭگو ئىنسىكلوپېدىيەسى»، «ئارخېئولوگىيە قىسمى» 155 - ، 647 - ، 510 - ، 511 - بەتلەر، «بۈگۈردىكى چۈمباغ قەبرىستانلىقىنى 1 - قېتىملىق قېزىشتىن دوكلات» («ئارخېئولوگىيە» ژۇرنىلى 1987 - يىللىق 11 - سان).
- 124) ئەھمەد سۇلايماننىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسىنىڭ 61 - بېتىدىن ئېلىندى.
- 125) «غەربىي يۇرت تەتقىقاتى» ژۇرنىلىنىڭ 1998 - يىللىق 1 - سان 81 - بەت.
- 126) ئەھمەد سۇلايمان: «غەربىي يۇرتتا ياشىغان قوۋملارنىڭ جەسەتنى كۆيدۈرۈپ دەپنە قىلىش ئادىتى توغرىسىدا»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر تەتقىقاتى»، 1998 - يىللىق 4 - سان، 62 - بەت.
- 127) جۇ جىڭياۋ باش مۇھەررىرلىكىدە تۈزۈلگەن: «يىپەك يولى قىيا تاش رەسىملىرى سەنئىتى»، خەنزۇچە، 323 - بەت.
- 128) ۋاڭ جىلەي: «ئوتتۇرا ئاسىيا تارىخى»، 1 - كىتاب، 47 - بەت، 1993 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
- 129) سىماچىيەن: «تارىخىي خاتىرىلەر» 110 - جىلد «ھۇنلار تەزكىرىسى»، 402 - بەت، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى 1987 - يىلى ئۇيغۇرچە نەشرى.
- 130) شۆ زۇڭجىڭ: «تۈرك تارىخى»، 727 - ، 728 - ، 724 - بەتلەر، جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر نەشرىياتى، 1992 - يىلى خەنزۇچە نەشرى.
- 131) 132) 133) ئەھمەد سۇلايماننىڭ يۇقىرىدىكى ماقالىسىنىڭ 63 - بېتىدىن ئېلىندى.
- 134) ئابدۇرېھىم ھەبىبۇللا: «ئۇيغۇر ئېتنوگرافىيەسى»، 24 - ، 25 - بەتلەر.
- 135) لاڭ يىڭ: «غەربىي شىمالدىكى تۈركىي تىللىق خەلقلەرنىڭ شامان دىنى قالدۇقلىرى»، جاك جىشياۋ تۈزگەن «يايلاق يىپەك يولى ۋە ئوتتۇرا ئاسىيا مەدەنىيىتى» (خەنزۇچە، ماقالىلەر توپلىمى)، شىنجاڭ گۈزەل سەنئەت - فوتو سۈرەت نەشرىياتى، 1994 - يىلى 11 - ئاي 1 - نەشرى.
- 136) گېڭ شىمىن، تۇرسۇن ئايۇپلار تەييارلىغان: «ئوغۇزنامە» 76 - بەت، 214 - ئىزاھ، مىللەتلەر نەشرىياتى، 1980 - يىلى 11 - ئاي 1 - نەشرى.
- 137) 138) ئىمىن تۇرسۇن: «تارىمدىن تامچە»، 506 - ، 510 - بەتلەر، 1990 - يىلى 6 - ئاي 1 - نەشرى.
- 139) ئەھمەتجان غۇپۇرنىڭ يۇقىرىقى ماقالىسىنىڭ 56 - بېتىدىن ئېلىندى.
- 140) ۋۇ بىڭئەن: «جۇڭگو فولكلورى» (خەنزۇچە) 194 - بەت، لياۋنىڭ ئۈنۈپىرستېتى نەشرىياتى، 1985 - يىلى 8 - ئاي 1 - نەشرى.
- 141) «خەلق گېزىتى» (خەنزۇچە) 1997 - يىلى 8 - دېكابىر سانى.
- 144) 145) نېغمەت مىڭجانى: «قازاقلارنىڭ ئەپسانە - رىۋايەتلىرى» (قازاقچە) 28 - ، 87 - بەتلەر، شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى، 1996 - يىلى 1 - ئاي 1 - نەشرى.
- 146) 143) 142) ئەھمەتجان غۇپۇر: «قەدىمكى ئۇيغۇرلارنىڭ دەپنە ئادەتلىرى ۋە ئېتنىك مەنبەسى ھەققىدە»، «شىنجاڭ ئىجتىمائىي پەنلەر مۇنبىرى»، 1999 - يىللىق 3 - سان 66 - بەت.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق سىياسىي كېڭەشتە)

ساتتار ھاجى ۋە ئۇنىڭ تېمىنىپ سوغىرىشى ئۇسۇلى توغرىسىدىكى مەلۇماتلار

توپلاپ رەتلىگۈچى: بۈمەريەم شېرىپ خۇشتار

ئابدۇقاھار غوجا ئوغلى ساتتار ھاجى تەخمىنەن مىلادىيە 1880 - يىللاردا تۇرپان بەگ جەمەتى ئائىلىسىدە دۇنياغا كەلگەن. ساتتار ھاجى تۇرپان بەگ جەمەتىنىڭ 5 - ئەۋلاد بەگلىرىدىن بولۇپ، ئابدۇقاھار غوجىنىڭ ئىككىنچى ئوغلى ئىدى. ئۇ مۇشۇنداق بىر قول ئىلىكىدە بار ئائىلىدە دۇنياغا كەلگەچكە، كىچىكىدىن باشلاپ تۇرپان يار كونا مەدرىسەسىدە دىنىي تەلىم ئالغان.

ساتتار ھاجى توي قىلىش يېشىغا يەتكەندىن كېيىن، ئاتىسى ئابدۇقاھار غوجا يار تەۋەسىدە كاتتا مەرىكە ئۆتكۈزۈپ ئۇنى ئۆيلەپ قويغان. ئۇ تويىدىن كېيىن دادىسىنىڭ ئىلتىپاتى بىلەن يار مەھەللىسىنىڭ ئۈستىدىن (ھازىرقى يار مەھەللىسىدىكى 4 - كەنت بىلەن 7 - كەنتنىڭ تۇتاشقان جايىدىكى كونا تۈگمەننىڭ ئورنى) چوڭ قورۇ - جاي ۋە يەرگە ئىگە بولغان.

ساتتار ھاجىنىڭ ئۈچ ئوغلى، ئالتە قىزى بار بولۇپ، چوڭ ئوغلى ئابدۇۋاھاپ بەگ، ئوتتۇراىچى ئوغلى ئابدۇخالىق بەگ، كەنجى ئوغلى مامۇتجان (مامۇتخان). قىزلىرىدىن چوڭ قىزى مائىسمخان، ئىككىنچى قىزى پاتەمخان، ئۈچىنچى قىزى زوربخان، تۆتىنچى قىزى ئوغۇلخان، بەشىنچى قىزى رەنخان، ئالتىنچى قىزى نالىخان.

ساتتار ھاجى ئەينى يىللاردا تېرىقچىلىق ۋە باغۋەنچىلىكتە ناھايىتى ئېپى بار كىشى بولۇپ، ئۇ ئوغۇللىرى بىلەن بىرلىكتە قورۇسىنىڭ ئىچى ۋە ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى بوش يەرلەرگە خىلمۇخىل مېۋىلىك كۆچەتلەرنى تىكىپ، يار مەھەللىسى بويىچە مېۋىلىرى ئەڭ تولۇق بولغان بىر كاتتا باغنى بەرپا قىلغان (بۇ باغنىڭ بىر قىسمى ھازىرمۇ بار بولۇپ، قالغان قىسمى تۈرلۈك سەۋەبلەر بىلەن ئۆزگەرتىۋېتىلگەن). ساتتار ھاجى يەردىن ناھايىتى ئۈنۈملۈك پايدىلانغان بولۇپ، مېۋىلىك كۆچەتلەر مېۋىگە كىرگۈچە ئەتراپىدا كۆكتات ئۆستۈرگەن.

ئەينى يىللاردا تۇرپان يار مەھەللىسىدە ئارانلا ئۈچ كارىز بار بولۇپ، مەھەللىدىكى تېرىلغۇ يەرلەرنىڭ ھۆددىسىدىن ئارانلا چىقاتتى، سۇ ناھايىتى قىس ئىدى. ساتتار ھاجى بۇ قىيىنچىلىقنىمۇ تېزلا ھەل قىلغان. ئۇ ھويلىسىغا قاپاق تېرىغان بولۇپ، قاپاقلارغا 5 - 10 كىلوگرامغىچە سۇ سىغاتتى. ئۇ مۇشۇنداق قاپاقتىن نەچچە يۈزنى يىغىپ، ئاستىنى يىڭنە بىلەن تېشىپ قويغان. يەنى چوڭراق يىڭنە بىلەن ھەر بىر قاپاقنىڭ ئاستىدىن 5 - 10 غىچە تۆشۈك تەشكەن. شۇنىڭ بىلەن بۇ قاپاقلارغا سۇ قاچىلاپ، مېۋىلىك دەرەخ ۋە كۆكتاتلارنىڭ يىلتىزى بار يەرگە ئېسىپ قويغان. قاپاقلاردىن سۇ تېمىپ

كۆكتات ۋە مېۋىلىك دەرەخلەرنىڭ سۇغا بولغان ئېھتىياجىنى قاندۇرغان. دېمەك، ساتتار ھاجى 20 - ئەسىرنىڭ باشلىرىدا تېمىتىپ سۇغىرىش تېخنىكىسىنى قوللىنىپ تېرىقچىلىق ئېلىپ بارغان. ئاغزاكى مەلۇماتلارغا ئاساسلانغاندا، ساتتار ھاجىنىڭ بۇ تېخنىكىنى قوللىنىپ ئۆستۈرگەن مېۋە ۋە كۆكتاتلىرى بەك ئوخشىغان. شاخلار مېۋىلەرنى كۆتۈرەلمەي قالغانىكەن. كۆكتاتلىرىمۇ بەك ئوخشىغان ھەم تەملىك بولغان. ئۇ تېرىغان تەرخەمەكلەر تۇرپان رايونىدا داڭلىق بولۇپ، كۆكتاتچىلار تەرخەمەكلەرنى ساتتار ھاجىنىڭ دەپ ساتىدىكەن. ھازىرمۇ بۇ توغرىسىدا چوڭلار ئارىسىدا گەپلەر بولۇپ تۇرىدىكەن.

ساتتار ھاجى يەنە بۇ خىل تېمىتىپ سۇغىرىش تېخنىكىسىدىن پايدىلىنىپ تۇرپان بۇيلىقىنىڭ يۇقىرى تەرىپىدە ئۈزۈملۈك باغ بەرپا قىلغان. بۇيلىقنىڭ يۇقىرى تەرىپى سېغىز ۋە شېغىللىق بولۇپ، يانتاقتىن باشقا ھېچنېمە ئۆسمەيدۇ. ساتتار ھاجى ئوغۇللىرى بىلەن بۇ يەرگە ئېرىق تارتىپ، ئۈزۈم كۆچەتلىرىنى تىككەن. ئاندىن ھەر بىر تۈپ ئۈزۈم كۆچەتلىرىنىڭ تۈپ بېشىغا بىردىن سۇ تولدۇرۇلغان قاپاقنى ئېسىپ، ئاستىنى يىڭنە بىلەن تېشىپ قويغان. ئۈزۈم كۆچەتلىرى ناھايىتى ياخشى ئايلىنغان. ئاڭلاشلارغا قارىغاندا، ئۇ دەسلەپتە تىككەن 250 تۈپ ئۈزۈم كۆچەتلىرىدىن 230 تۈپى تۇتقان. ساتتار ھاجى ھەپتە - ئون كۈندە بىر قېتىم قاپاقلارغا سۇ تولدۇرۇشقا ئادەم ئەۋەتىپ تۇرغان. تەكلىرى مېۋىگە كىرگەن، ئۈزۈملەر ناھايىتى ئوخشىغان. ساتتار ھاجى بەرپا قىلغان تەكلەر ھازىرمۇ بار ئىكەن. ھازىر ئۇلارنىڭ ھەر بىرىنىڭ تۈپ بېشى چوڭ بىر ئېغىز ئۆيچىلىك كېلىدىكەن، ھەر بىر تۈپتىكى تاللىرى 30 دىن ئاشىدىكەن.

ساتتار ھاجى قورۇسى ئەتراپىغا باغ بەرپا قىلغان بولۇپ، ھەرخىل مېۋىلىك كۆچەتلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تىككەن. ئۇ كىشىنىڭ دېيىشىچە، ھەممە دەرەخنىڭ ئەركەك، چىشىسى بولىدىكەن، مېۋىلىك دەرەخلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تىكسە، چېچەكلىگەندە ئۆز ئارا چاڭلىشىپ، مېۋىسى بۇلۇق، مېۋىنىڭ دانلىرى چوڭ بولىدىكەن، بوران چىقىسىمۇ تۆكۈلۈپ كەتمەيدىكەن. شۇڭا، ساتتار ھاجىم ئۆرۈك، شاپتۇل، ئالما، نەشپۈت قاتارلىق مېۋىلىك كۆچەتلەرنى ئارىلاشتۇرۇپ تىككەن. نەتىجىدە، ئۆرۈكلەر شاپتۇلدەك يوغان بولغان.

ساتتار ھاجى يەنە مېۋىلەرگە قۇرت چۈشۈشنىڭ ئالدىنى ئېلىش ئۈچۈن ئەتىياز كېلىشى بىلەن تەڭ ھەر بىر تۈپ مېۋىلىك كۆچەتنىڭ تۈپ بېشىدىن بىر مېتىردىن ئىككى مېتىرغىچە بولغان يەرنى تۈپ بېشىنى ئايلاندۇرۇپ ئاغدۇرۇپ يۇمشاتقان، ئاندىن ئۈستىگە كۈل قويغان. ئۇ يەنە مېۋىلىك دەرەخنىڭ تۈپ بېشىدىن بىر مېتىر ئېگىزلىكىگىچە بولغان غول قىسمىنى ھاك بىلەن ھاكىلىغان. شۇنىڭ بىلەن مېۋىلەر پىشقاندا قۇرت چۈشمىگەن. خەلق ئارىسىدا ساتتار ھاجىنىڭ ئۆرۈكلەرنى كېچىسىمۇ بىمالال يېگىلى بولىدۇ، دەيدىغان گەپلەر تارالغان.

ساتتار ھاجىنىڭ بۇ خىل سۇ قىس ئەھۋالدا تېمىتىپ سۇغىرىشتەك ئۇسۇلنى قوللىنىپ كۆكتات، مېۋىلەردىن ياخشى ھوسۇل ئالغانلىقى ۋە ئۇنىڭ ئىزدىنىش روھى بىزنىڭ ئۆگىنىشىمىزگە ئەرزىيدۇ.

(توپلاپ رەتلىگۈچى ئۈرۈمچى شەھەرلىك 17 - ئوتتۇرا مەكتەپتە)

خانقا ئىسلام دىنى سۈپىزم مەزھىپىدىكىلەرنىڭ زىكرى - تەسبىھ ئېيتىدىغان، جەررە - ساما سالىدىغان، ئىلىم تەھسىل قىلىدىغان سورۇنى بولۇپ، سۈپىزمىنىڭ شىنجاڭغا تارقىلىشى بىلەن ھەر قايسى جايلاردا كۆپلەپ بىنا قىلىنغان. ھازىر شىنجاڭ بويىچە پەقەت يەكەندىكى تۆت خانقادىلا سۈپىزملىق پائالىيەت قانۇنلۇق ئېلىپ بېرىلماقتا. يەكەن ناھىيە يەكەن بازارلىق خەلق ھۆكۈمىتى 1999 - يىلى 7 - ئايدا تۈزگەن «يەكەن ناھىيەسىنىڭ ئىشان مەزھىپىدىكىلەرنىڭ پائالىيەت نۇقتىلىرىنى باشقۇرۇش مەسئۇلىيەت نامىسى» (تۆۋەندە «مەسئۇلىيەت نامە» دەپ ئېلىنىدۇ) نىڭ 1 - ماددىسىدا مۇنداق دېيىلگەن: «ئىشان مەزھىپى - ئىسلام دىنىدىكى بىر تارماق مەزھەپ بولۇپ، بۇ مەزھەپتىكىلەرنىڭ قانۇن ۋە سىياسەت يول قويغان دائىرە ئىچىدە مەخسۇس ئادەم مەسئۇل بولغان ھەمدە بېكىتىلگەن پائالىيەت سورۇنىدا دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىشىغا رۇخسەت قىلىنىدۇ...»

دىنىي پائالىيەت ئېلىپ بېرىلىۋاتقان بۇ خانىقالارنىڭ تارىخى بىلەن تونۇشۇش شىنجاڭدىكى سۈپىزمىنى چۈشىنىشتە بەلگىلىك پايدىلىنىش قىممىتىگە ئىگە. بۇ خانىقالارنىڭ قىسقىچە ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1. يار كوچا خانقاسى

بۇ خانقا يەكەن ناھىيە كۈنئەھەر يار كوچا مەھەللىسىگە جايلاشقان بولۇپ، ھازىر خەلق ئىچىدە ئابدۇلئەزىزخان غوجام خانقاسى دەپمۇ ئاتىلىدۇ. خانقادا ساقلانغان ماتېرىياللارغا ئاساسلانغاندا، ئەڭ دەسلەپتە بۇ خانقانى 1750 - يىلى ئافغانىستاننىڭ بەدەخشان شەھىرىدىن كەلگەن شاھ ئەۋلىيا (1734 - 1838) ئىسىملىك بىر تەرىقەت پېشۋاسى يەكەننىڭ ئەۋرىشمكار كوچىسىدا ئولتۇراقلاشقاندىن كېيىن ياسىغان بولۇپ، خانقا، ھۇجرا، ئىستىقامەت، داشخانا ئۆيلىرى بار ئىدى، ئومۇمىي كۆلىمى 15مۇ كېلەتتى. شاھ ئەۋلىيا ھەزرەت 16 - ئەسىردە دۇنياغا تونۇلغان تەسەۋۋۇپچى ئىمام رەببىنى رەھىمەتلىك ئەلەيھىنىڭ پەينەۋرىسى بولۇپ، بۇ كىشى بۇ خانقانى مەركەز قىلىپ شىنجاڭدىكى ئۇيغۇر، قازاق، قىرغىز، ئۆزبېك، ئافغان ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردىكى خۇيزۇ، دۇڭشياڭ، سالا قاتارلىق مىللەتلەر ئارىسىدا ئۇزاق يىل، يەنى 1750 - يىلىدىن 1836 - يىلىغىچە تەرىقەت تارقىتىپ، 104 يېشىدا بەدەخشاندا ئالەمدىن ئۆتكەن. بۇ كىشى بوۋىسىنىڭ تەرىقەت يوللىرىغا ۋارىسلىق قىلىپ، نەقىشەندىيە، خۇپىيە، جەھرىيە سۈلۈك تەلىماتى بىلەن مەشغۇل بولغان. بۇ كىشىنىڭ ھەرقايسى مىللەتلەر، ھەرقايسى جايلاردا تەيىنلىگەن خەلىپە (سۈلۈكنىڭ جايلاردىكى ۋاكالىتچىسى) لىرى ھازىرمۇ بۇ خانقا بىلەن يېقىن مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلمەكتە ئىكەن. ئىچكىرىدىكى خۇيزۇ، دۇڭشياڭ، سالا خەلىپىلىرى بۇ خانقاغا

كېلىپ بىر مەزگىل تۇرۇپ ئىستىقامەت قىلىپ، ئىرشاتنامە (سۈلۈك تارقىتىش ئىجازەتنامىسى) ئالغاندىن كېيىن، ئۆز يۇرتىغا قايتىپ خەلىپىلىك ۋەزىپىسىنى ئۆتەپ كېلىۋېتىپتۇ.

شاھ ئەۋلىيا ھەزرەتتىن كېيىن ھازىرغىچە بۇ خانىقادا ئىشانلىق قىلغان كىشىلەر تۆۋەندىكىچە:

- 2 - ئەۋلاد ئىشان: مۇھەممەد شېرىپ ھەزرەت (1792 - 1880)، شاھ ئەۋلىيا ھەزرەتنىڭ 4 - ئوغلى بولۇپ، 1836 - يىلىدىن 1880 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلغان.
 - 3 - ئەۋلاد ئىشان: غۇلام مەسۇمخان غوجام (1830 - 1912)، مۇھەممەد شېرىپ ھەزرەتنىڭ ئوغلى بولۇپ، 1880 - يىلىدىن 1912 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلغان.
 - 4 - ئەۋلاد ئىشان: نۇر مۇھەممەدخان غوجام (1867 - 1939)، غۇلام مەسۇمخان غوجامنىڭ ئوغلى بولۇپ، 1912 - يىلىدىن 1939 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلغان.
 - 5 - ئەۋلاد ئىشان: ئۆمەرخان غوجام (1896 - 1959)، نۇر مۇھەممەد خان غوجامنىڭ ئوغلى بولۇپ، بۇ كىشى 1939 - يىلىدىن 1959 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلغان.
 - 6 - ئەۋلاد ئىشان: ھاجى مۇھەممەد خان غوجام (1914 - 1991)، ئۆمەرخان غوجامنىڭ ئوغلى بولۇپ، 1959 - يىلىدىن 1990 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلغان.
- يۇقىرىدىكى ئىشانلاردىن شاھ ئەۋلىيا ھەزرەتتىن باشقىلىرىنىڭ ھەممىسىنىڭ قەبرىسى خانىقانىڭ ئىچىدە بولۇپ، مۇرىتلارنىڭ مۇھىم زىيارەتگاھى ئىكەن.
- 7 - ئەۋلاد ئىشان: ئابدۇلئەزىزخان غوجام 1954 - يىلى تۇغۇلغان بولۇپ، ھازىر بۇ خانىقاغا ئىشانلىق قىلىپ كەلمەكتە.

بۇ خانىقانىڭ ئىشانلىرىنىڭ مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا 40 نەپەر خەلىپىسى بار، ھازىر خانىقادا 14 نەپەر ھاپىز (زىكرى سۆھبەتتە بېيىت ئېيتقۇچى) بار.

2010 - يىلى 1 - ئايدا خانىقالارنىڭ پائالىيەت ۋاقتى بىر تۇتاش دۈشەنبىگە تەڭشەلدى.

بۇ خانىقانىڭ شىنجاڭ ۋە ئىچكىرى ئۆلكىلەردە تەسىرى بىر قەدەر زور.

2. ئىشان ھىدايتۇللاخان ھاجى تۆرەم خانىقاسى

بۇ خانىقا يەكەن ناھىيە جامىئە ئالدى ئىجتىمائىي رايون 6 - مەھەللىدىكى ھىدايتۇللاخان ھاجى تۆرەمنىڭ قورۇسى ئىچىدە بولۇپ، خانىقانىڭ كۆلىمى 90 كىۋادرات مېتىر، 300 دەك ئادەم پائالىيەت ئېلىپ بارالايدۇ. بۇ خانىقانىڭ تارىخىنى 1744 - يىللارغا سۈرگىلى بولىدىكەن.

بۇ خانىقاغا مۇناسىۋەتلىك ئىشانلارنىڭ ئەھۋالى تۆۋەندىكىچە:

1 - ئەۋلاد ئىشان: ھەزرىتى ئابدۇلئەزىز مەجزۇپ نەمەنگانى دېگەن كىشى بولۇپ، 1744 - يىلىدىن 1795 - يىلىغىچە نەمەنگاندا ئىشانلىق قىلىپ، شۇ يىلى نەمەنگاندا 120 ياشتا ۋاپات بولغان. بۇ كىشى نەمەنگاندا ئۆتكەن مەشھۇر تەرىقەت پېشۋاسى ئىدى. بۇ كىشى يەكەنگە كەلمىگەن بولۇپ، بۇ كىشىنىڭ بۇ خانىقانىڭ 1 - ئەۋلاد ئىشانى دەپ قارىلىشىدىكى سەۋەب شۇكى، يەكەنگە كەلگەن 2 - ئەۋلاد ئىشان ئوبۇلقاسىم ھەزرىتىم بۇ كىشىنىڭ ئوغلى بولۇپ، دادىسىدىن تەلىم ئالغان.

2 - ئەۋلاد ئىشانلار: باھادىر ئىشان، ماھىرخان ئايىم، ئوبۇلقاسىم ھەزرىتىم بولۇپ، بۇلار ئابدۇلئەزىز مەجزۇپ نەمەنگاننىڭ پەرزەنتلىرى. بۇلار 1795 - يىلىدىن 1836 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلغان. بۇلارنىڭ ئىچىدە يەكەندىكى بۇ خانىقاغا كەلگىنى ئوبۇلقاسىم ھەزرىتىم بولۇپ، بۇ كىشى يەكەندە ئۈچ يىل تۇرۇپ تەرىقەت ئىشلىرى ۋە تېبابەتچىلىك بىلەن مەشغۇل بولغان، كېيىن ھەرەمگە ھەجگە

بېرىپ شۇ يەردە ۋاپات تاپقان.

3 - ئەۋلاد ئىشان: ئاتاۋۇللاخان تۆرەم دېگەن كىشى بولۇپ، بۇ كىشى ئوبۇلقاسىم ھەزرىتىمنىڭ ئوغلى، ئۇ 1836 - يىلىدىن 1881 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلىپ، شۇ يىلى نەمەنگاندا ئالەمدىن ئۆتكەن. بۇ كىشى يەكەنگە كەلمىگەن، لېكىن نەمەنگاندا تۇرۇپ بۇ خانىقانىڭ ئىشلىرىغا يېتەكچىلىك قىلىپ تۇرغان. ئەمەلىيەتتە، شۇ مەزگىلدە بۇ خانىقاغا ئوبۇلقاسىم ھەزرىتىمنىڭ خەلىپىلىرى رىياسەتچىلىك قىلغان.

4 - ئەۋلاد ئىشان: لۇتپۇللاخان تۆرەم دېگەن كىشى بولۇپ، بۇ كىشى ئاتاۋۇللاخان تۆرەمنىڭ ئوغلى، ئۇ 1881 - يىلىدىن 1928 - يىلىغىچە ئىشانلىق بىلەن مەشغۇل بولغان، يەكەندىكى بۇ خانىقادا بىر مەزگىل ئىشانلىق قىلغاندىن كېيىن نەمەنگانغا قايتىپ كېتىپ 1930 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن.

5 - ئەۋلاد ئىشان: ئابدۇللاخان تۆرەم دېگەن كىشى بولۇپ، بۇ كىشى لۇتپۇللاخان تۆرەمنىڭ ئوغلى، ئۇ 1928 - يىلىدىن 1978 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلىپ، شۇ يىلى يەكەندە ئالەمدىن ئۆتكەن.

6 - ئەۋلاد ئىشان: ئەبەيدۇللاخان ھاجى تۆرەم دېگەن كىشى بولۇپ، بۇ كىشى ئابدۇللاخان تۆرەمنىڭ ئوغلى، ئۇ 1978 - يىلىدىن 1993 - يىلىغىچە ئىشانلىق قىلىپ، شۇ يىلى يەكەندە ئالەمدىن ئۆتكەن. بۇ كىشى ئۇستا تېۋىپ بولۇپ، تەرىقەت ئىشلىرى بىلەن بىللە تېبابەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانغان، ئۇيغۇر تېبابىتى بويىچە كۆپلىگەن شاگىرت تەربىيەلىگەن.

7 - ئەۋلاد: ھىدايتۇللاخان ھاجى تۆرەم بولۇپ، 1993 - يىلىدىن بۇيان ئىشانلىق قىلىپ كەلمەكتە. بۇ كىشىمۇ ئۇستا تېۋىپ بولۇپ، تەرىقەت ئىشلىرىدىن باشقا، تېبابەت ئىشلىرى بىلەن شۇغۇللانماقتا ھەم كۆپلىگەن شاگىرت تەربىيەلەپ، مىللىي تېبابەت ئىشلىرى ئۈچۈن ئۆزىنىڭ بىر كىشىلىك ھەسسسىنى قوشماقتا.

بۇ خانىقادا ئاياللارمۇ پائالىيەت ئېلىپ بارىدىغان بولۇپ، ئاياللارغا بۇرۇن شاراپەتخان ھاجى خېنىم يېتەكچىلىك قىلاتتى، 2010 - يىلى 4 - ئاينىڭ 5 - كۈنى شاراپەتخان ھاجى خېنىم ۋاپات تاپقاندىن كېيىن، ھازىر ئاياللار پائالىيەتكە قىزى نۇرزادە ھاجى خېنىم رىياسەتچىلىك قىلماقتا. 2010 - يىلىدىن بۇرۇن بۇ خانىقادا ئاياللار جۈمە كۈنى چۈشتىن بۇرۇن، ئەرلەر جۈمە كۈنى چۈشتىن كېيىن پائالىيەت ئېلىپ باراتتى. ھازىر ئەرلەر دۈشەنبە، ئاياللار سەيشەنبە كۈنلىرى پائالىيەت ئېلىپ بارماقتا. بۇ خانىقادىكىلەر ئۆزلىرىنى قادىرىيە سۈلۈكىگە تەۋە دەپ قارايدۇ، لېكىن نەقىشەندىيە سۈلۈكىگە خاس «جەھرى» زىكرىنىمۇ ئېلىپ بارىدۇ.

3. يەكەن تېرەكباغ خانىقاسى

بۇ خانىقا يەكەن ناھىيە يەكەن بازار يار كوچا ئاھالە كومىتېتىغا جايلاشقان بولۇپ، تارىخىنى 1746 - يىلىغا سۈرۈشكە بولىدىكەن. بۇ خانىقاغا ئىشانلىق قىلغانلار تۆۋەندىكىچە:

1 - ئەۋلاد ئىشان: غوجامنىياز ئىشان دېگەن كىشى بولۇپ، قەشقەردىكى مەشھۇر ئىشان ھىدايتۇللاخاننىڭ يەكەندىكى خەلىپىسى ئىدى، بۇ كىشى بۇ خانىقانى 1796 - يىلى باشقىدىن ياساتقان ۋە شۇ يىلى ۋاپات تاپقان.

2 - ئەۋلاد ئىشان: موللا نىياز (مەۋلاننىياز) ئىشان، ھۆرمەت نامى ھەزرىتى ئىشانىم بولۇپ، بۇ كىشى دادىسى ئالەمدىن ئۆتكەندىن كېيىن بۇخاراغا بېرىپ داڭلىق ئىشان غۇلام قادىر ھەزرىتىم دېگەن كىشىنىڭ قېشىدا توققۇز يىل تەربىيەلەنگەن. ئۇستازىنىڭ ئالەمدىن ئۆتۈش ئالدىدىكى ۋەسىيىتىگە

ئاساسەن، بۇخارادىكى باھا ئۇددىن نەقىش بەندىنىڭ قەبرىسى يېنىدىكى گۈمبەزدە 40 كۈن ئېتىكاپ قىلغاندىن كېيىن، ئايان بولغان بېشارەتكە ئاساسەن، نەمەنگاندىكى داڭلىق ئىشان ئابدۇلئەزىز نەمەنگانى قېشىدا يەتتە يىل تەربىيەلىنىپ سۈلۈكنى تاماملىغان ۋە «قۇمۇلدىن خوتەنگىچە شاھانە خەلىپىلىك قىلىش» توغرىسىدا ئالاھىدە تەبەقات (ئالاھىدە ئىجازەت) ئېلىپ، يەكەنگە قايتىپ كەلگەندىن كېيىن مەدرىسە ئىچىپ شاگىرت تەربىيەلەپ، زور تەسىرگە ئىگە مەشھۇر كىشىلەردىن بولۇپ قالغان. بۇ كىشى ئاقسۇدا ۋاپات بولغان، جەستى ۋەسىيىتىگە ئاساسەن يەكەنگە يۆتكەپ كېلىنىپ، بۇ خانىقانىڭ ئارقا ھويلىسىغا دەپنە قىلىنغان.

3 - ئەۋلاد ئىشان: ھۈسسىيىن ئاخۇن بولۇپ، موللانىياز ئىشاننىڭ 2 - ئوغلى، ھۆرمەت نامى ھاجى غوجام. بۇ كىشى نەمەنگانغا بېرىپ مەجزۇبىنىڭ نەۋرىسى ئاتاۋۇللاخان تۆرەمنىڭ قولىدا تەربىيەلىنىپ نىسبەت ئالغاندىن كېيىن، قايتىپ كېلىپ بۇ خانىقاغا ئىشانلىق قىلغان. 1932 - يىلى مەكىت ناھىيەسىنىڭ يانتاق يېزىسىدىكى مۇرىتلىرىنىڭ ئۆيىدە ۋاپات تاپقان ۋە ۋەسىيىتىگە ئاساسەن شۇ يەردىكى تۆگەدۆڭ مازارلىقىغا دەپنە قىلىنغان.

4 - ئەۋلاد ئىشان: تۇرسۇنخان غوجام بولۇپ، ھۈسسىيىن ئاخۇننىڭ ئوغلى. بۇ كىشى مەجزۇبىنىڭ پەينەۋرىسى نەجمىدىنخان تۆرەمنىڭ قولىدا تەربىيەلىنىپ نىسبەت ئالغاندىن كېيىن، قايتىپ كېلىپ مەزكۇر خانىقادا ئىشانلىق قىلغان. 1997 - يىلى ئالەمدىن ئۆتكەن ۋە خانىقا ئارقىسىدىكى قەبرىستانلىققا دەپنە قىلىنغان.

5 - ئەۋلاد ئىشان: ھەمدۇللاخان ئىشان غوجام بولۇپ، 1953 - يىلى تۇغۇلغان. 1998 - يىلىدىن باشلاپ ئىشانلىق قىلغان بولۇپ، دادىسى تۇرسۇنخان غوجام ھايات ۋاقتىدا ئىرشات يېزىپ بەرگەنكەن. ئۇنىڭدىن باشقا، بۇ كىشىنى قاغىلىقتىكى داڭلىق ئىشان ھامۇتخان غوجام بىر مەزگىل تەربىيەلىگەندىن كېيىن ئالاھىدە تەبەقات يېزىپ بەرگەن.

بۇ خانىقادىكىلەر ئۆزلىرىنى نەقىش بەندىيە سۈلۈكىنىڭ مەجزۇبىيە ئېقىمىغا تەۋە دەپ قارايدۇ. دىنىي پائالىيەتلىرىدە قادىرىيە سۈلۈكىنىڭ شەكىللىرىمۇ بار.

2010 - يىلىدىن بۇرۇن بۇ خانىقادا جۈمە كۈنى پائالىيەت ئېلىپ بېرىلاتتى، ھازىر دۈشەنبە كۈنى ئېلىپ بېرىلىدۇ.

4. يېڭىمەھەللە خانىقاسى

بۇ خانىقا يەكەن بازار باغچا ئالدى ئىجتىمائىي رايون 7 - مەھەللىدىكى مەلىكىنىساخان ھاجىم نىسار مۇھەممەت ئائىلىسىنىڭ شەخسىي قورۇ - جايىدا بولۇپ، بۇ خانىقا ئەسلىدە يەكەن بازار ئىچىنىڭ شىمالىدىكى چىلتەن مازارنىڭ بىر تەرىپىدىكى بەش مو كۆلەملىك خانىقا ئىدى.

بۇ خانىقانى تۇنجى تەمىر قىلغۇچى موللا ئاخۇنجان ھاجىم (تەخەللۇسى ئېگەرچى ئىشانىم) 1814 - يىلى ئۆزبېكىستاننىڭ نەمەنگان شەھىرىدە دۇنياغا كەلگەن. ئۆسمۈر ۋاقتىدا نەمەنگاندىكى مەدرىسەدە ئوقۇپ، شەرىئەت، تەرىقەت ئىلىملىرىدا ئىرشاتنامە ئالغان. بىرنەچچە يىلدىن كېيىن دادىسى قەشقەرگە كەلگەن ۋە قەشقەردە ئابدۇرازىق غوجامنىڭ خانىقاسىدا تەسەۋۋۇپ بىلەن مەشغۇل بولغان. بىرنەچچە يىل ئۆتكەندىن كېيىن يەكەندىكى چىلتەن مازارىغا زىيارەتكە كېلىپ، بۇ مازارنىڭ باش شەيخى بىلەن تونۇشۇپ كۈيۈتۈغۇل بولغان ۋە يەكەن مەھكىمە شەرىئىتىنىڭ ئىجازىتى بىلەن چىلتەن مازارنىڭ بىر تەرىپىگە خانىقا سالغان. خانىقاغا ئۆزى باش مۇرشىم (ئىشان) بولغان، خانىقادىكى مەدرىسەگە يەكەندىكى مەشھۇر ئالىم سۈپۈرگە قارىي ھاجىمنى باش مۇدەررىسلىككە تەكلىپ قىلغان. مەدرىسەنى ياتاقلاشتۇرۇپ، ئوقۇش

يېشىدىكى بالىلارنى قوبۇل قىلغان. بۇلارغا ئىلمى قىرائەت، نەھۋى، ھەدىس، تارىخۇل - ئىسلام قاتارلىق دەرسلەرنى تەسىس قىلغان. بۇنىڭدىن باشقا، ئىرشاتنامە ئالغان بەزى شاگىرتلىرىنى باش خەلىپىسى ناسىر ھاجىمغا چەمگەرلىك (كۈن - خۇرۇمچىلىق) كە شاگىرتلىققا بېرىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي مەسىلىلىرىنى ھەل قىلغان. ھازىرمۇ يەكەندە ئىككى مەھەللە كۆنچىلىك ۋە چەمگەرلىك نامى بىلەن ئاتالماقتا.

شۇنىڭدىن بۇيان بۇ خانىقادا موللا ئاخۇنجان ۋە ئايالىنىڭ رىياسەتچىلىكىدە ھەپتىدە بىر كۈن پائالىيەت بولۇپ تۇرغان.

1850 - يىلىغا كەلگەندە، ئەر - ئاياللار بىللە كەلسە بىئەپ بولۇپ قالغۇدەك دەپ، ئاياللارغا ھازىرقى يېڭىمەھەللىدىكى خانىقانى ئەھيا قىلغان.

موللا ئاخۇنجان ھاجىمنىڭ بۇمەريەم خېنىم، ئابلىزخان غوجام، تاھىرخان غوجام (مەشھۇر نامى تايخان غوجام)، ئەبەيدۇللاخان غوجام قاتارلىق تۆت پەرزەنتى بار بولۇپ، قىزى بۇمەريەم خېنىمنى يېڭىمەھەللە خانىقاسىنىڭ رىياسەتچىلىكىگە قويغان. چوڭ ئوغلى ئابلىزخان غوجام بىلەن باش خەلىپىسى ناسىر ھاجىمنى چىلتەن خانىقانىڭ مۇرشتىلىقىغا تەيىنلەپ قويغاندىن كېيىن، ئۆزى قەشقەرگە قايتىپ 95 يېشىدا شۇ يەردە ۋاپات بولغان. مەرھۇمنىڭ جەستى ئابدۇرازىق قازى غوجامنىڭ مازارىغا دەپنە قىلىنغان.

چىلتەن خانىقاسىنىڭ مۇرشتى ئابلىزخان غوجام ۋاپات بولغاندىن كېيىن، ئىنىسى ئەبەيدۇللاخان غوجام باش مۇرشت بولغان. يېڭىمەھەللە ئاياللار خانىقاسىغا ئەبەيدۇللاخان غوجامنىڭ ئايالى ھىدايەت خېنىم رىياسەتچىلىك قىلغان. ئەبەيدۇللاخان غوجام سوپىلارنى يېتەكلەپ، ھازىرقى مەكتەپ ناھىيەسىنىڭ شېھىتدۆڭ يېزىسىدا 200 مو بىنەم يەر ئېچىپ، قوشۇمچە يېزا ئىگىلىكى بىلەن شۇغۇللىنىپ، بۇنىڭدىن كىرگەن كىرىمنى مەسچىت، مەدرىسە، خانىقالارغا ۋەخپە قىلىپ، مەھكىمە شەرىئىتىنىڭ مەدەنىيەتلىشىگە نائىل بولغان. 1935 - يىلى ئەبەيدۇللاخان غوجام ھەج قىلىش ئۈچۈن لاداق يولى ئارقىلىق مەككە مۇكەررەمەگە يول ئالغان. ھەج پائالىيىتىنى تۈگىتىپ ۋەتەنگە قايتىش ئالدىدا تۇيۇقسىز باقىي ئالەمگە سەپەر قىلغان. شۇنىڭدىن كېيىن چىلتەن خانىقاسىنى ئەبەيدۇللاخان غوجامنىڭ چوڭ ئوغلى ئىمىنخان غوجام بىلەن كۆنچىلىك خانىقانىڭ مۇرشتى رېھىم ھاجىم بىلەن باشقۇرۇپ كەلگەن. 1958 - يىلىغا كەلگەندە چىلتەن خانىقا ۋە خانىقا ئىچىدىكى مەدرىسە تۈزۈلۈپتەلگەن. مەدرىسەدىكى ئەرەبىي، تۈركىي ۋە پارسى يېزىقىدىكى دەرسلىك كىتاب، لۇغەت ۋە قول يازمىلار كۆيدۈرۈۋېتىلگەن. يېڭىمەھەللە ئاياللار خانىقاسىنىڭ پائالىيىتى مەلۇم دەرىجىدە تەسىرگە ئۇچرىغان بولسىمۇ، خانىقا ئورنى شەخسىي مۈلۈك بولغاچقا، ساقلىنىپ قالغان. بۇ خانىقانىڭ رىياسەتچىسى ھىدايەت خېنىم 1975 - يىلى ۋاپات بولغاندىن كېيىن، كېلىنى مەلىكىنىساخان ھاجىم خانىقانىڭ باش رىياسەتچىسى بولغان. مەلىكىنىساخان ھاجىم قانۇن يول قويغان دائىرىدە ھەپتىدە بىر كۈن ئاياللارغا رىياسەتچىلىك قىلىپ خەتمە قۇرئان قىلىش، خەتمە ئوقۇش ۋە ساللاۋات ئوقۇش بىلەن بىللە، ئەقىدە، ئەخلاق، ئاياللارنىڭ ئائىلە، جەمئىيەتتىكى ۋەزىپىسى ھەققىدە تەلىم - تەربىيە ئىشلىرىنى ئېلىپ بارماقتا.

بۇ خانىقادا بۇرۇن سەيشەنبە پائالىيەت ئېلىپ بېرىلاتتى. 2010 - يىلى دۈشەنبىگە ئۆزگەرتىلدى.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇنىۋېرسىتېتى فىلولوگىيە ئىنىستىتۇتىدا)

ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى: دىئارام باھاۋىدىن

تۆت مەركەز

(چۆچەك)

ئالدىدا بېشىمىزنى كۆتۈرۈپ يۈرەلمەيمىز. راستلا «بالىلىق ئۆي بازار، بالىسىز ئۆي مازار» بولىدىكەن. قانداق قىلساق پەرزەنتلىك بولالايمىز، يول كۆرسەتكەن بولسىڭىز! — دەپتۇ. مويىسىپت قىپقىزىل بىر ئالىمنى ئايالغا تەڭلەپ دەپتۇ:

— بۇ ئالىمنى ئىككىگە بۆلۈپ يېرىمىنى ئۆزىڭىز يەڭ، يېرىمىنى ئېرىڭىزگە بېرىڭ. بۇدروققىمە ئوغۇل تۇغىسىز.

خۇشاللىقىدا بېشى ئاسمانغا يەتكەن ئايال ئۆيگە كىرىپلا ئالىمنى ئىككىگە بۆلۈپ، يېرىمىنى ئۆزى يەپتۇ. ئالما ئىنتايىن تاتلىق بولۇپ، ئۇ ئۆمرىدە بۇنداق تاتلىق ئالىمنى يەپ باقمىغانىكەن، شۇڭا نەپسىنى يىمغالماي ئالىمنىڭ قالغان يېرىمىنىمۇ يەۋەتتەپتۇ. ئۇ ئۆز ئىشىدىن خىجالەت بولۇپ بۇ ئىشنى ئېرىگە دېيەلمەپتۇ. توققۇز ئاي توققۇز كۈن توشۇپ، ئايال كىچىككىنە بىر ئوغۇل تۇغۇپتۇ. بۇنى كۆرۈپ ئەر — خوتۇن ئىككىسى ھەيران بولۇشۇپتۇ. ئېرى ئىچ — ئىچىدىن ئاھ ئۇرۇپ:

— بىز ئۆمۈر بويى پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسىدا يۈردۈك، ئەمدى ئارزۇيىمىزغا يەتتۇق، بىراق بالىمىز نوقتەتەك كىچىك تۇغۇلدى. ئەمدى ئەل — يۇرت: «شۇمۇ بالا بولىدىمۇ؟» دەپ بىزنى زاڭلىق قىلىشىدىغان بولدى، — دەپتۇ.

ئۆتكەن زاماندا ئۆمرى پەرزەنتسىز ئۆتكەن بىر ئائىلە بار ئىكەن. خوتۇنى ھەر كۈنى پەرزەنت يۈزى كۆرمىگەنلىكىدىن ئازابلىنىپ ئاھ ئۇرىدىكەن، يىغلاپ — قاقشايدىكەن. ئېرى بولسا:

— قانداق گۇناھ ئۆتكۈزگەن بولغىدۇق، خۇدا بىزگە پەرزەنت بەرمىدى. بىز بىر ئۆمۈر كىشىلەرنىڭ تويىنى ئويناپ، تاماشىسىنى كۆرۈپ كەلدۇق، ئەگەر بىر ئوغلىمىز ياكى قىزىمىز بولغان بولسا، بىزمۇ كىشىلەرگە چوڭ توي قىلىپ بېرەتتۇق. قولۇم — قوشنىلارنىڭ تەنە گەپلىرىدىن قۇتۇلاتتۇق، — دەيدىكەن.

شۇ تەرىقىدە ئايال، يىللار ئۆتۈپتۇ، بىراق ئۇلار يەنىلا پەرزەنت كۆرۈش ئارزۇسىغا يېتەلمەپتۇ. بىر كۈنى بىر دىۋانە ئۇلارنىڭ دەرۋازىسى ئالدىغا كېلىپ: «ھەق دوست يائاللا، سەدىقە يەيدۇ بالا» دەپ سەدىقە تىلەپتۇ. خوتۇنى بىر نان ئېلىپ چىقىپ، رومىلىنىڭ تېگىدىن ئاستا قارسا، ئاپپاق ساقاللىق، چىرايىدىن نۇر يېغىپ تۇرىدىغان، ھاسىسى ئالتۇندەك يالتمىرايدىغان، خىزىر سۈپەت بىر مويىسىپت تۇرغۇدەك. ئۇ ئايالنىڭ قەلبى بىردىنلا يورۇپ، ئۇ كىشىگە:

— ئەي بوۋا، سىز دانا كىشى ئوخشايسىز، بىزنىڭ پەرزەنتىمىز يوق، شۇ سەۋەبتىن ئەل

* 1990 - يىلى تاشكەنتتە نەشر قىلىنغان «جامىل قۇش» ناملىق كىتابتىن ئېلىندى.

— ئاۋازىنى ئاڭلايمىز، لېكىن ئۆزىنى كۆرەلمەيمىز. بۇ قانداق ئادەمدۇ؟ — دېيىشىپتۇ. كېيىن ئۇلار يوغان تاۋاقنى بېشىدا كۆتۈرۈپ كېتىۋاتقان نوقۇتجاننى كۆرۈپ تېخىمۇ ھەيران بولۇشۇپتۇ.

نوقۇتجان دادىسىنىڭ يېنىغا يېتىپ كېلىپ تاۋاقنى قويۇپ، دادىسىنىڭ قولىدىن ئورغاقتى ئېلىپ دەپتۇ:

— ئاتا، سىز تاماق يەپ دەم ئېلىڭ، بۇغداينى مەن ئورۇيمەن.

ئورغاقتا نوقۇتجاندىن نەچچە ھەسسە يوغان بولغاچقا، ئاتىسىنىڭ ئۇنىڭغا ئىچى ئاغرىپ دەپتۇ:

— ئوغلۇم، سەن كۆپ يول يۈرۈپ چارچاپ كەتتىڭ، ئولتۇرۇپ دەم ئالغىن، بۇغداينى ئۆزۈم ئورۇيمەن.

— ياق، ئاتا، مەن چارچىمىدىم، — نوقۇتجان شۇنداق دەپ بۇغداي ئورۇشقا باشلاپتۇ. ئۇ ناھايىتى چاققان بولغاچقا، بىردەمدىلا بۇغداينى ئورۇپ باغلاپ بوپتۇ. بۇ ئىشلارنى كۆرگەن ئاتىسى بەك خۇشال بوپتۇ. ئۇ ئۆمرىدە بۇنداق خۇشال بولۇپ باقمىغانىكەن.

— ئەمدى ئۆيگە قايتقىن، ئوغلۇم، — دەپتۇ ئاتىسى نوقۇتجانغا، — مەن قالغان ئىشلارنى تۈگىتىپ ئاندىن قايتىمەن.

نوقۇتجان ماقۇل بولۇپ، ناخشا ئېيتىپ، سەكرەپ — تاقلاپ ئۆيگە كېتىۋاتقاندا، بىر ئاچ بۆرە ئۇنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ قاپتۇ.

— مانا، ماڭا بۇنى خۇدا بەردى، ئەمدى قورسىقىم تويىدىغان بولدى، — بۆرە شۇنداق دېگىنىچە نوقۇتجاننىڭ ئالدىغا يۈگۈرۈپ كەپتۇ — دە، دەپتۇ:

— ۋوي، مەن سېنى يوغان ئادەممىكىن دەپ ئويلىسام ئاران نوقۇتچىلىك ئىكەنسەنغۇ، لېكىن نېمە بولسا بولسۇن، قورسىقىم بەك ئاچ، سېنى يەيمەن.

خوتۇنى ئۇنىڭغا تەسەللى بېرىپتۇ:

— بۇرۇن بۇمۇ يوق ئىدى، ئەمدى بارىغا شۈكۈر قىلىڭ. خەق نېمە دېسە دەۋەرسۇن، ئىشقىلىپ، بىزنىڭ بالىمىز بار بولدى.

ئەر — خوتۇن ئىككىسى مەسلەھەتلىشىپ ئوغللىغا «نوقۇتجان» دەپ ئىسىم قويۇپتۇ ھەم ئوغللىنىڭ تېزىرەك چوڭ بولۇشىنى، ئەقىللىك ۋە ياراملىق ئادەم بولۇشىنى تىلەپتۇ.

ئاتا — ئاتىسىنىڭ كۈتكىنى بويىچە نوقۇتجان كۆپ ئۆتمەي خېلى يوغىناپتۇ، زېرەك ۋە چاققان چوڭ بولۇشقا باشلاپتۇ. ئەگەر ئاتىسى بۇلاقتىن سۇ ئەكەلمەكچى بولسا، ئۇ دەرھال كېلىپ:

— ئانا، سىز ئاۋارە بولماڭ، سۇنى مەن ئەكەلمەن، — دەپ چېلەكنى كۆتۈرۈپ يۈگۈرۈپ بېرىپ سۇ ئەكەلمەيدىكەن. ئاتىسى ئوتۇن يارماقچى بولسا:

— ئاتا، سىز دەم ئېلىڭ، ئوتۇننى مەن يارىمەن، — دەپ پالتىنى ئۇنىڭ قولىدىن ئالىدىكەن — دە، بىردەمدىلا بىرمۇنچە ئوتۇننى يېرىپ بولىدىكەن. ئاتىسى ھويلا سۈپۈرمەكچى بولسا، قەيەردە بولمىسۇن ئۇچقاندەك كېلىپ:

— ئانا، سۈپۈرگىنى ماڭا بېرىڭ، مەن سۈپۈرەي، — دەپ سۈپۈرگىنى ئالىدىكەن — دە، ھويلىغا سۇ سېپىپ، بىردەمدىلا خۇددى يالىغاندەك پاكىز تازىلىۋېتىدىكەن. ئاتىسى بازارغا بارماقچى بولسا، خۇرجۇننى ئاتىسىدىن ئېلىپ يەلكىسىگە ئېسىپ، يۈگۈرۈپ بېرىپ نەرسە — كېرەك سېتىۋېلىپ كېلىدىكەن. بىر كۈنى ئېرى بۇغداي ئورۇشقا كەتكەنىكەن، ئايالى تاماق ئېتىپ ئۇنىڭغا ئاپارماقچى بوپتۇ.

— ئانا، مەن ئاپىرىپ بېرەي، — نوقۇتجان شۇنداق دەپ تاماق سېلىنغان تاۋاقنى بېشىغا قويۇپ، ناخشا ئېيتقىنىچە ئاتىسىنىڭ يېنىغا مېڭىپتۇ. يولدا كىشىلەر ھەيران بولۇشۇپ، ئەتراپقا قاراپ:

ھېلىقى ئاۋازغا ئوخشايدىكەن، بۆرە مۇشۇ ئەتراپتا بولۇپ قالمىسۇن يەنە» دېيىشىپ ئىزدەشكە باشلاپتۇ. لېكىن، ئۇلار ئاۋازنىلا ئاڭلاپ، ئاۋاز ئىگىسىنى ياكى بۆرىنى تاپالماپتۇ. ئەقىللىك نوقۇتجان:

— يار تۇۋىگە كېلىپ، يارنىڭ ئىچىگە قاراڭلار، — دەپ ۋارقىراپ پادىچىلارنى يار لېۋىگە چاقىرىپتۇ. پادىچىلار كېلىپ يارغا قاراپتۇ، لېكىن يارنىڭ ئىچى قاراڭغۇ بولغاچقا ئۇلار ھېچنېمىنى كۆرەلمەپتۇ.

— تايىقىڭلارنىڭ ئۈچىنى پەسكە چۈشۈرۈڭلار، — دەپتۇ نوقۇتجان. پادىچىلار ئۇنىڭ دېگىنىدەك قىلىپ، ئۇنى تارتىپ چىقىرىپتۇ. قارىسا، ئۇ كىچىككىنە بىر بالا ئىكەن، ئۇلار ھەيران بولۇشۇپ نوقۇتجاندىن سوراپتۇ:

— بۆرىنىڭ ئىچىدە تۇرۇپ ۋارقىرىغان سەنمىدىڭ؟

— ھەئە، مەن ئىدىم، — دەپ جاۋاب بېرىپتۇ نوقۇتجان. پادىچىلار:

— سەن بىزنىڭ قويللىرىمىزنى بۆرىدىن قۇتقۇزۇپ قالدىڭ، — دەپ ئۇنىڭغا رەھمەت ئېيتىپ، بىر كوزا قايماق بېرىپتۇ. نوقۇتجان كوزىنى بېشىغا قويۇپ:

— كىشى قورقماس، مەرد بولسا، مۇشكۈلى ئاسان بولار، — دەپ ناخشا ئېيتىپ ئۆيىگە قايتىپ كەپتۇ. ئاتا - ئانىسى:

— يامان بولدى، ئوغللىمىز يوقاپ كەتتى، ئەمدى قانداق قىلارمىز؟ ئۇنىڭسىز قانداق ياشارمىز؟ — دەپ يىغلاپ - قاقشاپ ئولتۇرغانىكەن. ئۇلار نوقۇتجاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ يۈگۈرۈپ چىقىپ، ئوغلىنى كۆرۈپ ئالەمچە خۇشال بولۇشۇپتۇ. ئۇلار ئەقىللىك ئوغلى بىلەن بىللە ئاخىرغىچە بەختىيار ھايات كەچۈرۈپتۇ.

— مېنى يېسەڭ پۇشايمان قىلىسەن، — دەپتۇ نوقۇتجان، — ئەڭ ياخشى باشقا يەرگە بېرىپ قورسىقىڭنىڭ غېمىنى قىل.

بۆرە ئۇنىڭ گېپىگە قۇلاق سالماي نوقۇتجاننى بىرلا يالماپ يۈتۈپ، يولىنى داۋام قىپتۇ. ئۇ مېڭىپ - مېڭىپ بىر يايلاققا كەپتۇ، يايلاققا قوزچاقلار ئوتلاپ يۈرگەنىكەن، بۆرە بىر قوزچاقنى تۇتۇۋالماقچى بولۇپ يايلاپ يېتىپتۇ. دەل شۇچاغدا نوقۇتجان ئۇنىڭ قورسىقىدا تۇرۇپ ۋارقىراپتۇ:

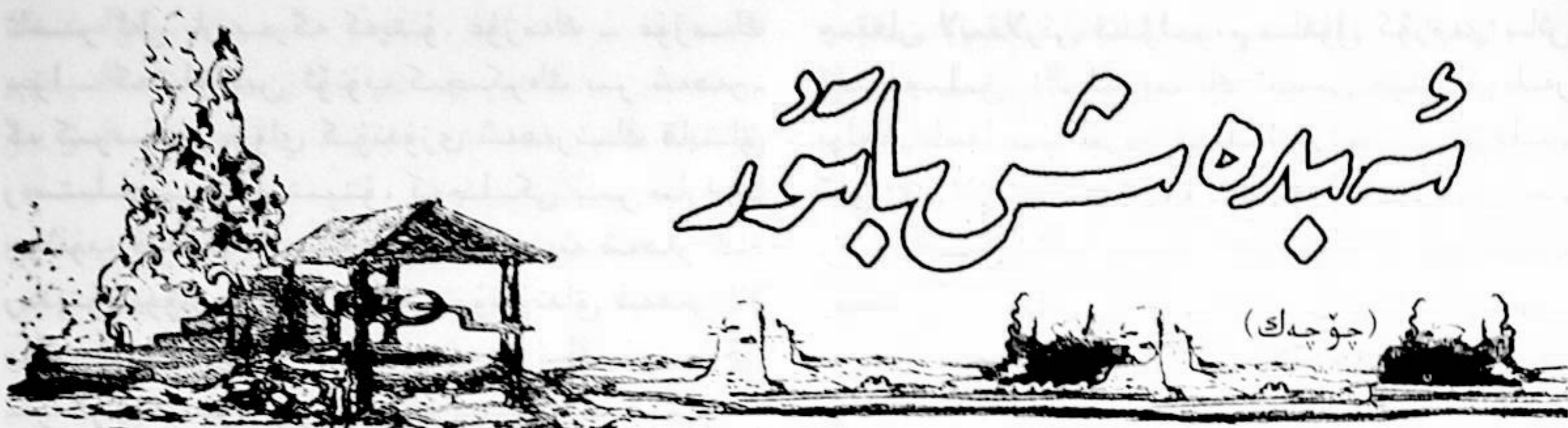
— ئەي پادىچى، ھوشيار بول، بۆرە سېنىڭ قوزىلىرىڭنى يېمەكچى بولۇۋاتىدۇ.

پادىچى بۇ ئاۋازنى ئاڭلاپ، ئىتلىرىنى باشلاپ بۆرە تەرەپكە يۈگۈرگەنىكەن، بۆرە بەدەر قېچىپ ئاران قۇتۇلۇپتۇ. ئۇ مېڭىپ - مېڭىپ يەنە بىر يايلاقنى تېپىپ، ماراپ يېتىپتەكەن، نوقۇتجان يەنە ۋارقىراپتۇ:

— ئەي پادىچىلار، بۆرە قوزىلارنى يېمەكچى. پادىچىلار تەرەپ - تەرەپتىن كالتەكلىرىنى كۆتۈرۈشۈپ كېلىپ بۆرىنى تازا ساپتىكەن، بۆرە پۈتۈنلەي ھالىدىن كېتىپتۇ. ئۇ نوقۇتجاندىن بىزار بولۇپ، بىر يارنىڭ لېۋىگە كەپتۇ - دە، يارنىڭ ئۇ لېۋىدىن بۇ لېۋىگە، بۇ لېۋىدىن ئۇ لېۋىگە سەكرەشكە باشلاپتۇ. شۇنىڭ بىلەن نوقۇتجان ئۇنىڭ ئىچىدىن يار ئىچىگە چۈشۈپ قاپتۇ. بۆرە ئىچىدە: «سەندىن ئاخىر قۇتۇلدۇم» دەپ بۇ يەردىن خۇشال ھالدا كېتىپتۇ. نوقۇتجان قانچە ئۇرۇنسىمۇ ياردىن چىقالماپتۇ. ئۇ «بىرەر كىشى ئاۋازىمنى ئاڭلاپ مېنى ئىزدەپ كەلسە» دېگەن ئۈمىد بىلەن ناخشا ئېيتىشقا باشلاپتۇ.

شۇ يەرگە يېقىنلا يەردىن قوي پادىسى ئوتۇۋاتقانىكەن، پادىچىلار نوقۇتجاننىڭ ئاۋازىنى ئاڭلاپ: «بۇ ئاۋاز بۆرىنىڭ ئىچىدىن چىققان

(ئۆزبېكچىدىن ئۇيغۇرچىلاشتۇرغۇچى شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى ئۇيغۇر تەھرىر بۆلۈمىدە)

توپلاپ رەتلەگۈچى: ھىست سامساق

سېزەنسىز باغچە

(چۆچەك)

سېز كەلگەن ئاتا يەتتە ئوغلى بىلەن قەدىناسى ھا-
يات پەيزىلىرىنى غەم - غۇسسسىز سۈرۈۋاتقان
ماكانغا كېلىپ ئوغۇللىرىغا:

— قېنى بۇ نەرسىلەرنى ئېلىپ مېنى يۈكتىن
ئازاد قىلمامسىلەر ياكى بولمىسا مېنىمۇ ئاسقۇغا
قوشۇپلا ئېسىپ قويايلى دەمىسىلەر؟ — دەپتۇ.

بالىلار شۇ ھامان ئاتىسىنىڭ ئوۋ نېمەتلىرىنى
جاي - جايغا ئېلىشىپتۇ، ئەڭ كىچىك ئوغلى ئا-
تسىنىڭ ئۈستىباشلىرىنى قېقىشتۇرۇپتۇ ۋە ئاتى-
سىدىن چەكسىز مېھىر بىلەن ھاردۇق سورايتتۇ.
ئاتا يەتتە ئوغلىنىڭ ئەقىللىك، چېچەن، باتۇر چوڭ
بولغانلىقىدىن سۆيۈنۈپتۇ. ئەر - خوتۇن يەتتە
ئوغلىنىڭ تەڭلا ئۆسۈپ يېتىلگەنلىكىنى كۆرۈپ
خۇشاللىقىدىن ئاللاغا تەشەككۈر ئېيتىپتۇ.

كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەر خوتۇنغا:

— ئاپىسى، سىلى بىلەن مەنمۇ قېرىپ قال-
دۇق، يەتتە ئوغلىمىز تەڭلا ئۆسۈپ يېتىلدى. ئەمدى
ئوغۇللارنىڭ بېشىنى ئوڭشاپ قويدىغان ۋاقىت
كەلدى. بۇ يېقىن ئەتراپتا بىزدىن باشقا ئادەم يوق.
قارىغاندا، يىراقلارغا بېرىپ بالىلارغا لايىق ئىزدە-
سەك بولغۇدەك. سىلى بۈگۈندىن باشلاپ ماڭا سە-
پەر تەييارلىقى قىلىپ بېرىڭلا، مەن سەپەرگە چى-
قاي، — دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئەر (بۇ يەردىن باشلاپ بوۋاي
دەپ ئاتايلى) ئۇزۇن سەپەرگە ئاتلىنىپتۇ، تاغلاردىن
ھالقىپ، دەريالاردىن كېچىپ، ئايلاپ يول مېڭىپ

قىستاڭ زامانىنىڭ قىسىلچاقلىرىدا پايانسىز
تاغۇ دەريالارنىڭ كۆركەم، بۇلۇق ئوت - چۆپلۈك
بىر يېرىگە خۇددى ساداقىتىن ئۇچقان ئوقتەك
ئۇچۇپ بىر جۈپ ئەر - خوتۇن ئىنسان نەسلى
چۈشۈپتۇ ۋە بۇ جايىنى تاللاپ يەرنى سېلىنچا،
كۆپكۆك ئاسماننى يېپىنچا قىلىپ، تاغلارنى تام،
قارىغايلىرىنى قاشا قىلىپ ماكان تۇتۇپتۇ. سېخىي
تەبىئەت ئۇلارغا ياشاش زۆرۈرىيىتىنىڭ ھەممە
ئىمكانىيەتلىرىنى بەخشەندە قىپتۇ. بۇ بىر جۈپ
ئەر - خوتۇن تەبىئەت ئاتا قىلغان، ھۆرلۈكى
دەخلىسىز، ياشاش يولى چەكسىز پانىيىنىڭ
جەننىتىدە ياشاپ، ئەۋلاد قالدۇرۇش ئارزۇ -
ئارمانلىرىنى جاي - جايىدا بەجا كەلتۈرۈپتۇ،
ھايت - ھۈيت دېگۈچە ئەتراپىدا يەتتە جاننىڭ
قىيا - چىيالىرى، قىيقاس - چۇقانلىرىنى
ئاڭلاپتۇ. يىللار ئۆتۈپتۇ، بۇ بىر جۈپ ئەر -
خوتۇننىڭ يولۋاسنىڭكىدەك ئۆتكۈر چىشلىرى
لىڭشىپتۇ، رەڭگىرويمۇ ھېلىلىدەك سارغىيىشقا
باشلاپتۇ. قىسقىسى، ئۇلارنىڭ چىشلىرى
سارغىيىپ، چېچى ئاقىرىپ ھاياتلىق دەرىخىنىڭ
ياپېشىل بوستانى سارغىيىپتۇ. تەبىئەت ھەرقانچە
سېخىي بولسىمۇ، بىر نەرسىگە، يەنى جانلىق ۋە
جانسىز مەۋجۇداتلارنىڭ ئۆمۈرگاھىغا سېخىي
ئەمەس!

بىر كۈنى بوۋاي ئوۋغا چىقىپ قايتىپ كەپتۇ.
ئوۋ نېمەتلىرىنىڭ ئېغىرلىقىدىن ئارانلا قەدەم بې-

ئاخىر ئەل بار يەرگە كەپتۇ. غۇزمەك - غۇزمەك يېزا - كەنتلەردىن ئۆتۈپ كىچىكرەك بىر شەھەر - گە كىرىپتۇ. بوۋاي كۈندۈزى شەھەرنىڭ قايناق رەستىلىرىنى ئايلىنىپتۇ، كەچلىكى بىر ساراينغا چۈشۈپ قونالغۇ قىپتۇ. ئەتىسى يەنە شەھەر ئا - رىلاپتۇ، بوۋاي بىر قانچە كۈن مۇشۇنداق شەھەر ئا - رىلاپ يۈرۈپتۇ. ئۇ بىر كۈنى شەھەرنىڭ چېتىدىكى بىر كوچىدا چوڭقۇر خىيالغا پېتىپ كېتىۋاتسا، ئۆزى بىلەن تەڭ دېمەتلىك بىر كىشى بوۋايغا:

— تەخسىر، باشلىرىغا نېمە دەرد كەلدى؟ ئە - جەب غەمكىن كۆرۈنىدىلىغۇ؟ — دەپتۇ.

— ئەسسالامۇ ئەلەيكۇم! ياخشى نىيەتلىك ئاللاننىڭ بەندىسى. غەم - قايغۇلىرىمنى بىر ئېغىز سۆز بىلەن چۈشەندۈرەلمەيمەن! مالال كۆرمىسىلە مۇۋاپىق جاي تېپىپ ۋە ۋاقىت چىقىرىپ غېمىمنى بايان قىلسام ئاڭلاشقا تاقەتلىرى بارمىدۇ؟ — دەپ ئۇ كىشىگە قارايتۇ.

— يۈرسىلە، تەخسىر! ئۆيۈمدە جاي بار، ۋاقىتنى ئاللا بېرىدۇ، — دەپتۇ.

شۇنداق قىلىپ، ئۇلار ئاددىي بىر قورۇننىڭ ئىچىگە كىرىپ كونا پالاسلاردىن ئورۇن ئاپتۇ.

— ئامىن، ئاللاھۇ ئەكبەر، — دەپتۇ بوۋاي دۇئا قىلىپ.

— كەلگەن قەدەملىرىگە مۇبارەك بولغاي، تەخسىر، قېنى ئولتۇرسىلا!

ئۇلار چاي ئىچىپ ھال - مۇڭ بولۇشۇپتۇ. بوۋاي ئۆزىنىڭ كېلىش مۇددىئالىرىنى، يىراقتىكى قەدىناسى ۋە يەتتە ئوغلى توغرىسىدا تەپسىلى سۆزلەپ بېرىپتۇ ۋە ئاخىرىدا:

— مۇمكىن بولسا بىرلا ئادەمنىڭ يەتتە قىزى بولغان بولسا، شۇنداق يەردىن قۇدىلاشقان بولسام بەك ياخشى بولاتتى، — دەپتۇ.

— ياراتقان ئاللاغا رەھمەت! — دەپتۇ سا - ھىبخانا بوۋاي، — يۈز مىڭ قەتلە شۈكۈر، دۇنيادا مۇنداقمۇ ئىش بولىدىكەن. مانا مېنىڭ يەتتە قىزىم بار. ئۇلارنىڭ ھەممىسى تەڭلا بويىغا يەتتى.

قىزلارنىڭ تويىنى قىلايلى دېسەك قولىمىز قىسقا،

چىققان لايىقلارنى قىزلىرىم ماقۇل كۆرمەي باش قېتىنچىلىق. بالىلىرىمنىڭ ئانىسى خېلى كۈنلەر بولدى باشقا بىر يۇرتتا تۇغقانلىرىمىزنى يوقلىد - غاچ، قىزلارنى ئېلىپ شۇ تەرەپكە كەتتى. ئۆزلى - رىنى ياراتقان ئاللا ئىگەم بىز بىلەن ئۇچراشتۇ - رۇپتۇ.

يەتتە ئوغۇلنىڭ ئاتىسى ساھىبخانا بوۋاينىڭ بۇ سۆزلىرىنى ئاڭلاپ چەكسىز خۇشاللىققا چۆمۈپ - تۇ ۋە ئورنىدىن تۇرۇپ ساھىبخانا بوۋايغا قايتا - قايتا تەزىم قىپتۇ. ئۇلار شۇ كۈنىلا ئۆزئارا قۇدا بولۇشقا كېلىشىپتۇ، ساھىبخانا بوۋاي خوتۇنغا خەۋەر ماڭدۇرۇپتۇ. ھەپتە ئۆتمەي ساھىبخانا بوۋاي - نىڭ خوتۇنى يەتتە قىزىنى ئەگەشتۈرۈپ يېتىپ كەپتۇ. يەتتە قىز بۇ خۇش خەۋەرنى ئاڭلاپ قىن - قىنىغا پاتماي خۇشال بوپتۇ. توي مەسلىھەتى پى - شىپتۇ، بوۋاي قايتىپ، بالىلىرىنى ئېلىپ كې - لىشكە تەييارلىنىپتۇ، يەتتە قىز بولغۇسى قېيىنئا - تىسىنىڭ سەپەر تەييارلىقىنى قىپتۇ. خاسىيەتلىك كۈنلەرنىڭ بىرىدە بوۋاي ئوغۇللىرىنى ۋە تويلىق جابدۇقلىرىنى ئېلىپ كېلىشكە يولغا چىقىپتۇ. بوۋاي يەنە داۋانلار ئېشىپ، سۇلار كېچىپ ئۆز ما - كانغا يۈرۈپ كېتىپتۇ.

ئاتىسىنىڭ كېلىشىنى تەقەززالىق بىلەن كۈ - تۈپ تۇرغان يەتتە ئوغۇل ۋە ئۇلارنىڭ ئانىسى تويغا تەييارلىق قىلىپ ئالدىراش يۈرۈپتۇ. بوۋاي كۈن - لەرنىڭ بىرىدە ئېشىكىگە يانتۇ مېنىپ خۇشال ھالدا گۈزەل ماكانغا قايتىپ كەپتۇ. ئاتا - بالا خۇشال - خۇرام كۆرۈشكەندىن كېيىن:

— بالىلىرىم، — دەپتۇ بوۋاي، — سىلەرگە لايىق تاپتىم، تاپقاندۇمۇ قانداق دېمەمسىلەر، يەتتە قىز - ئاچا - سىڭىللار! ئۇلار بىر - بىرىدىن چىرايلىق ۋە گۈزەل!

بۇ گەپنى ئاڭلىغان ئوغۇللار خۇشلۇقتىن ئاتىسىنى بېشىغا ئېلىپ كۆتۈرۈشۈپتۇ.

— ئاتا، تېزىرەك ئېيتسىلا! بىز ئەمدى نېمە - لەرنى قىلىمىز؟ تويلىققا نېمىلەرنى ئالىمىز؟ قا - چان يولغا چىقىمىز؟

ئەينەك، بىر دانە قول ياغلىق، بىر دانە يولۋاسنىڭ چىشىدىن ياسالغان تارغاق بىلەن يولۋاسنىڭ پەنجە سۆڭىكىدىن ياسالغان ئۈزۈك چىقىپتۇ. قىز بۇ نەرسىلەرنى كۆرۈپ:

— توينى قىلىۋېرەيلى، مەن يىگىتىم بىلەن كۆرۈشتۈم، — دەپ تويغا رازىلىق بېرىپتۇ. توي كۈنى يەتتىنچى قىزنى ئەبەدىنىڭ خەنجىرىگە ئىكەنلىكىنى كەھلاپتۇ. ئۇلار توي ئۆتۈپ قايتىش سەپىرىگە ھازىرلىنىپتۇ. قىزلار ھەرقايسى ئۆز يىگىتلىرى بىلەن يىگىتلىرى ئېلىپ كەلگەن ئاتلارنى مەنەشەپ شادلىنىپتۇ، يەتتىنچى قىز بىر ئاتنى مەنەشەپ، بىر ئاتنى يېتىلەپ تەييارلىنىپتۇ، ئۇلار يولغا چىققاندا:

— قۇدام، قىزلىرىم، كۈيۈ ئوغۇللىرىم! سەلەرگە بىر سۆزۈم بار، ئېسىڭلاردا چوقۇم چىڭ تۇڭلار، سىلەر يولغا چىقىپ يەتتىنچى قوناققا يەتكەندە بىر قۇدۇق بېشىغا كېلىسىلەر، شۇ قۇدۇقتىن ئۆتۈپ كەتسەڭلار سەككىزىنچى قوناققا بار. غۇچە سۈسۈز چۆلدە ماڭسىلەر، يەتتىنچى قوناقتىكى قۇدۇقتىن ئاتلاپ ئۆتۈپ كەتسەڭلار يۈرتۈڭلارغا بىخەتەر يېتەلەيسىلەر، يەتتىنچى قوناقتىن قۇدۇقتىن سۇ ئالساڭلار، خەتەرگە ئۇچرايسىلەر، بەختسىزلىك يۈز بېرىدۇ، — دەپتۇ قىزلارنىڭ ئاتىسى.

— سۆزلىرىنى ئەستە ساقلايمىز! — دەپتۇ قىزلار ۋە يىگىتلەر. ئۇلار يولغا چىقىپتۇ. بوۋاي يەتتە كېلىن ۋە ئالتە ئوغۇلنى ئارقىدىن سىغا سېلىپ شەھەرنى ۋە شەھەر ئەتراپىدىكى چوڭ - كىچىك يېزا - سەھرالارنى ئارقىدا قالدۇرۇپ، ئۆزلىرىنىڭ خىلۋەت ماكانىغا قاراپ يولنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. ئۇلار چوڭ - كىچىك ئۆتەڭلەرنى بېسىپ ئۆتۈپ، ئاخىر بىر چۆل - باياۋانغا كېلىپ توختاپتۇ. ئەتراپى ئېگىز - ئېگىز قۇم بارخانلىرى بولۇپ، گىياھسىز قۇرغاق زېمىن ئىكەن، ئاسماندا نە ئۇچار قۇشلار، يەردە نە تىرىك جانلىقلار كۆرۈندۈلمەپتۇ. بوۋاي ئارقىسىغا قاراپ:

— بالىلىرىم، بۇ يەردىن ئۆتۈپ كەتسەك

ئوغۇللار ئاتىسىنى سوئاللارغا كۆمۈۋېتىپتۇ. — ئوغۇللىرىم، — دەپتۇ بوۋاي، — گۈزەل ياز ئايلىرىنىڭ ئەڭ خاسىيەتلىك كۈنلىرىنىڭ بىرىدە، زېمىن ئوزۇقلۇققا تولغان، زېمىن سېلىنچا، ئاسمان يېپىنچا بولغان ئالتىنچى ئايدا يولغا چىقىمىز. سەپەر ۋاقتى كەلگۈچە ھەربىرىڭلار بىر جۈپتىن ئېگەر - توقۇملۇق ئات، بىر جۈپ ساندۇق تەييارلايسىلەر، ساندۇققا قىزلار ياخشى كۆرىدىغان نەرسىلەرنى قاچىلايسىلەر! ھازىردىن باشلاپ تەييارلىق قىلىڭلار!

ۋاقتى - قەرەلى كېلىپ يولغا چىقماقچى بولغاندا ئۆيدە كىم قېلىشى كېرەك؟ دېگەن سوئال تۇغۇلۇپتۇ. ھېچقايسىسىنىڭ ئۆيدە قالغۇسى كەلمەپتۇ. ئاخىر ئۇلار چەك تاشلاپ بېكىتەيلى دېيىشىپتۇ ۋە چەك تاشلاپتۇ. چەك يەتتىنچى ئوغۇل — ئەبەدىگە چىقىپتۇ، ئەبەدى شۇ ماقۇل بوپتۇ.

بوۋاي ئالتە ئوغلى بىلەن ئايالىنى ئېلىپ يولغا چىقىپتۇ، ئەبەدىنىڭ تەييارلىغان بىر جۈپ ساندۇق ئارتىلغان بىر جۈپ ئېگەر - توقۇملۇق ئېتىمىنى بوۋاي ئۆزى يېتىلەپتۇ. ئۇلار ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ، جاپا - مۇشەققەتلەرنى يەتكۈچە تارتىپ، يەتتە قىزنىڭ شەھىرىگە يېتىپ كەپتۇ. قۇدىلار ۋە قىزلار ئۇلارنى ناھايىتى قىزغىن قارشى ئاپتۇ. يەتتە قىز قاتار تۇرغان ئوغۇللارنىڭ ئالدىغا بىر - بىرلەپ كېلىپ يىگىتلىرىنى قارشى ئاپتۇ، يەتتىنچى قىز بىر جۈپ ئات ۋە ئاتقا ئارتىلغان ساندۇقنى كۆرۈپ جايىدا تۇرۇپ قاپتۇ ۋە قېيىنئا - تىسىغا سوئال نەزىرى بىلەن تىكىلىپتۇ.

— قىزىم، — دەپتۇ بوۋاي، — كۆڭۈللىرىنى بېرىم قىلماي ساندۇقنى ئاچقايلا، ئاندىن ئۆزلىرىنى رازى قىلغۇدەك جاۋابقا ئىگە بولىدىلا، — دەپتۇ. قىز ئالدى بىلەن ئاتتىن قىزىل ساندۇقنى چۈشۈرۈپ ئاچقانمەن، ساندۇقتىن بىر تال خەندە - جەر ۋە خەنجەرنىڭ دەستىسىگە باغلاقمى بىر يۈگەم مارجان چىقىپتۇ. ئارقىدىن كۆك سىرلىق ساندۇقنى ئېچىپتۇ، ساندۇقتىن بىر دانە ئاجايىپ

ئاتلار سۇسىزلىقتىن ئۆلدى. بۈگۈن كېچە مۇشۇ يەردە تۈنەيلى، قېنى ئاتتىن چۈشۈڭلار، — دەپتۇ بالىلىرىغا.

— ئاتا، — دەپتۇ قىزلار، — ئاتام يەتتىنچى قوناقتا قۇدۇق بار، ئۇ يەر خەتەرلىك، قونماڭلار، دېگەن ئەمەسمىدى. بۈگۈن دەل يەتتىنچى قوناق، شۇڭا بۇ جايدا قونمايلى، — دەپتۇ. ئوغۇللار:

— قېنى بۇ يەردە قۇدۇقمۇ كۆرۈنمەيدۇ، بەلكى بۇ جاي قېيىنئاتىمىز دېگەن جاي ئەمەستۇ. ئۇنىڭ ئۈستىگە ئاتام بۇ زېمىننىڭ ھەممە سىرلىرىنى ياخشى بىلىدۇ. ئەتراپنى چارلاپ كۆرەيلى، قۇدۇق بولماي سۇ تېپىلسا قونۇپ قالايلى، — دەپتۇ ۋە دەرھال ئاتتىن چۈشۈپ ئەتراپنى چارلاپ كېلىشكە مېڭىپتۇ. يىگىت ھايال قالمايلا قايتىپ كېلىپ: — ئاۋۇ دۆڭنىڭ ئارقىسىدا سۇ بار ئىكەن، قۇدۇق يوق ئىكەن، — دەپتۇ.

ئۇلار ئاتلاردىن چۈشۈپ، ئاتتىكى يۈك - تاقلىرىنى چۈشۈرۈپ تۈنەشكە تەييارلىنىپتۇ. قىزلار — كېلىنلەر تۇتۇش قىلىپ ئوچاق ھا- زىرلاپ سەپەر داستىخاننى تەييارلاشقا كىرىشىپتۇ، ئوغۇللار تەرەپ - تەرەپتىن ئوتۇن يىغىپتۇ. شۇ چاغدا ئەتراپنى چارلاپ كەتكەن يىگىت قاپاق كۆتۈ- رۈپ سۇغا كېتىپتۇ. ھايال قالمايلا سۇنىمۇ ئېلىپ كەپتۇ. كېلىنلەر كەچلىك سەپەر غىزاسىنى تەي- يارلاپتۇ، ھەممەيلەن خۇشال - خۇرام غىزاغا ئول- تۇرۇپتۇ. ئۇلار قورساقلىرىنى تويدۇرۇپ ھاردۇق ئېلىشقا يانپاشلاپتۇ. بوۋاي سۇ ئەكەلگەن ئوغلىنى ئەگەشتۈرۈپ سۇنىڭ قېشىغا — سۇنى كۆرۈپ كې- لىشكە كېتىپتۇ. ئوغۇل ئاتسىغا:

— ئاتا، ئابايا سىلىگە يالغان ئېيتتىم، ئەمە- لىيەتتە بۇ يەردە ئېقىن سۇ يوق ئىكەن. مانا بۇ يەردە بىر قۇدۇق ۋە قۇدۇققا ساڭگىلىتىپ قويۇلغان چېلەك بار ئىكەن، مەن ئۇ چېلەك بىلەن سۇ تار- تىپ ئېلىپ كەلدىم، — دەپتۇ.

— بوپتۇ، ئوغلۇم، كېلىنلەر بۇنى ئوقىم- سۇن، ئۇلارغا دەپ سالما، — دەپتۇ بوۋاي. ئۇلار قۇدۇقنى كۆرۈپ قايتىپ كېتىپتۇ. ئاسمان بۇلۇت-

سىز، ئەتراپ جىمجىت، ھاۋا سالقىن. بوۋاينىڭ ئوغۇللىرى كېلىنلىرى بىلەن جۈپ - جۈپ بولۇپ ئۇخلاپتۇ. كىچىك كېلىن ساندۇقنى بېشىغا قويۇپ يۇلتۇزلارغا قاراپ يېتىپتۇ.

تۈن نىسپى بولغاندا، بوۋاي شەپە چىقارماي ئورنىدىن تۇرۇپ ئاتلارنى سۇغىرىپ كېلەي دەپ كۈندۈزى كۆرگەن قۇدۇقنىڭ قېشىغا مېڭىپتۇ. قۇدۇققا چېلەك سېلىپ كەينى - كەينىدىن سۇ تارتىپ ئاتلارنى بىر - بىرلەپ سۇغىرىپتۇ. كەنجى ئوغۇلنىڭ ئېتىنى ئاخىرىدا سۇغىرىپ ئاندىن كې- تەي دەپ چېلەكنى قۇدۇققا سالغانىكەن، چېلەككە سۇ چىقماپتۇ. ئىككىنچى، ئۈچىنچى رەت سالىسىمۇ سۇ چىقماپتۇ. بوۋاي خاپا بولۇپ قۇدۇققا يېقىن كېلىپ ئېڭىشىپ قۇدۇق ئىچىگە قارايتۇ. قارىسا، قۇدۇقنىڭ تېگىدە سۇ كۆرۈنۈپتۇ. ئۇ تۆتىنچى رەت چېلەك ساپتۇ، بۇ نۆۋەت چېلەككە سۇ چىقىپتۇ. بوۋاي چېلەكنى ئاتنىڭ ئالدىغا ئاپارسا، ئات چې- لەكنى كۆرۈپ چاپچىپ قاتتىق كىشىنەپتۇ، قارىغۇ- دەك بولسا، چېلەكتە سۇ ئەمەس، قانداقتۇر بىر ھايۋاننىڭ ئۆپكىسى تۇرغۇدەك، بوۋاي ئۆپكىنى يەرگە تاشلىۋېتەي دەپ چېلەكنى قولغا ئېلىشقا، چېلەكتىكى ئۆپكىگە زۇۋان كىرىپ:

— ھەي بوۋاي! جېنىڭغا تۇرامسەن، ئېتىڭ- غىمۇ؟ — دەپ سورايتۇ.

بوۋاي قورققىنىدىن تىلى كالۋالىشىپ، ئارانلا:

— جېنىمغا، جېنىمغا! جې... جېنىمغا، — دەپتۇ.

— ئۇنداق بولسا ماۋۇ كىشىگەن ئېتىڭنى ماڭا بەر، بولمىسا سېنى تۇتۇپ قۇدۇققا ئېلىپ كىرىپ كېتىمەن، — دەپتۇ ئابايىقى ئۆپكە. بوۋاي نېمە قىلارنى بىلەلمەي تېڭىرقاپ تۇرغاندا، ئۆپكە يەتتە باشلىق يالماۋۇزغا ئايلىنىپ، بوۋاينىڭ سا- قىلىنى تۇتۇپ قۇدۇققا سۆرەپتۇ. بوۋاي قارىغۇدەك بولسا يەتتە باشلىق يالماۋۇز تاغدەك قامەتلىك، ھەربىر بېشىدا ئوت چاچراپ تۇرغان ھەيۋەتلىك ئاغزى، ئاغزىدا قىلچەتكە ئۇزۇن چىشلىرى تۇر-

— بوۋاي، ئاخشامقى ئېتىڭنى تۈتۈپ بەر، بولمىسا بارلىق ئوغۇل - قىزلىرىڭنى ۋە سېنى تۈتۈپ قۇدۇققا ئېلىپ كىرىپ كېتىمەن! — دەپتۇ. ئۇلار بۇنى كۆرۈپ داڭ قېتىپ قاپتۇ. قورقۇنۇش قىنىدىن ئەس - يادىنى يوقىتىپتۇ. بوۋاي قارىغۇ. دەك بولسا، كېچە كۆرگەن بەتبەشەرە يەتتە باشلىق يالماۋۇز كېچىدىكى كۆرۈنۈشىدىنمۇ ھەيۋەتلىك كۆرۈنۈپتۇ، تاغدەك گەۋدەسىدىكى يەتتە بېشى ۋە ھەربىر بېشىدا تاغنىڭ كامىرىدەك يوغان ئاغزى، ئاغزىدا قىلىچتەك ئۇزۇن ۋە پارقراق چىشلىرى، چىشلىرىنىڭ ئارىسىدىن چىقىۋاتقان سېسىق بۇس. بوۋاي كۆزىنى قاچۇرۇپتۇ، ئۇنىڭغا قايتا قاراشقا جۈرئەت قىلالماپتۇ. يەتتە باشلىق يالماۋۇز گەۋدەسىنى رۇسلاپ سورايتۇ:

— جېنىڭ لازىم بولسا ئاخشامقى ئېتىڭنى تۈتۈپ بەر، بولمىسا، سېنى، يەتتە قىزىڭ، ئالتە ئوغلۇڭ ۋە كەمپىرىڭنى ئوزۇقلۇق قىلىمەن. بۇنى ئاڭلىغان بوۋاينىڭ ئوغۇللىرى، كېلىنىلىرى يالماۋۇزنىڭ دېگىنىدەك قىلايلى، دەپتۇ. شۇنداق قىلىپ، ئۇلار كىچىك ئوغلى ئەبدەش با. تۇرنىڭ يەل تاپان ئارغىمىقىنى يەتتە باشلىق يالما. ۋۇزغا تۈتۈپ بېرىپ، ئۆزلىرىنى قۇتۇلدۇرۇپ قۇ. دۇق بېشىدىن كېتىپتۇ.

بالاينىپەتتىن قۇتۇلغان بوۋاي ۋە ئۇنىڭ ئوغۇللىرى، كېلىنلىرى ناھايىتى تېزلا بۇ يەردىن ئايرىلىپتۇ. يەتتىنچى كېلىن قېيىنئاتىسىغا قاتتىق نارازى بولسىمۇ، دەردىنى ئىچىگە يۈتۈپ ئۇلار بىلەن كېتىپتۇ. ئۇلار ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ گۈزەل يۇرتىغا يېتىپ كەپتۇ. بوۋاينىڭ كىچىك ئوغلى بىر كۈندە لۈك يەرگىچە كېلىپ ئۇلارنى ساقلاپتۇ. يىراقتىن كېلىۋاتقان ئاتىسى ۋە ئاكاىلىرىنى، ئانىسىنى كۆرۈپ چەكسىز خۇشال بوپتۇ. ئۇلار ئاتىلىرىدىن چۈشۈپ يۈك - تاقلارنى يەرگە چۈشۈرۈپتۇ. ئەبەدەش ئاتىسىدىن سورايتۇ:

غۇدەك، پېشانىسىدە يوغان بىر كۆز بار ئىكەن، قۇلاق - قاسقانلىرى تەڭنىدەك بولۇپ، تۇرقى شۇ قەدەر بەتبەشەرە، قورقۇنچىلۇق ئىكەن. بوۋاي يالماۋۇزغا يالۋۇرۇپتۇ:

— مېنى قويۇۋەتكىن، سەن دېگەن ئاتىنى بېرەي! — بوۋاي شۇنداق دەپ ئوغلىنىڭ ئېتىنى يالماۋۇزغا بېرىپتۇ، يالماۋۇز بوۋاينىڭ ساقلىنىشىنى قويۇۋېتىپتۇ. بوۋاي قالغان ئاتلارنى ئېلىپ ھېچنېمە بولمىغاندەك قايتىپ كېلىپ ئارام ئاپتۇ. ئەتىگىنى بوۋاي ھەممىدىن بۇرۇن تۇرۇپ ئاتلارغا قارىسا، كىچىك ئوغلىنىڭ ئېتىمۇ تۇرغۇدەك. بوۋاي ئەجەبلىنىپ: «يامان چۈش كۆرگەن بولسام كېرەك، بەلكى شۇنداق ئويلاپ قالغاندىمەن...» دەپ ئويلاپتۇ.

بوۋاينىڭ ئوغۇللىرى، كېلىنلىرى كەينى - كەينىدىن ئورنىدىن تۇرۇشۇپ ئەتراپقا قارايتۇ. قارىسا، ھەممىسىنىڭ ئاتلىرى جاي - جايىدا تۇرغۇ. دەك، ئۇلار ناشتىدىن كېيىن ئاتلىرىنى توقۇپ يۈك - تاقلارنى ئاتلارغا ئارتىپ يەنە سەپەرگە جابدۇنۇپتۇ ۋە ئاتلارنى سۇغىرىپ شۇ يەردىنلا يولغا چىقايلى دەپ ئېقىن بويىغا قاراپ مېڭىپتۇ. قىزلار كېلىپ قارىغۇدەك بولسا، ئېقىن سۇ ئورنىدا قۇدۇق تۇرغۇدەك. يەتتىنچى كېلىن:

— ئاتا، خەتەرگە يولۇقىدىغان بولدۇق. بۇ نېمە قىلغانلىرى؟ — دەپتەن، بوۋاي:

— نېمە خەتەر بولاتتى، تۈن نىسپىدە ئاتلارنى سۇغىرىپ تىنچ قايتىپ كەلدىم، خېيىم - خەتەر يوق، قېنى ئوغلۇم چېلەك سال، — دەپتۇ. چوڭ ئوغۇل چېلەك سېلىپ سۇ تارتىپتۇ، ئاتلار سۇغا قېنىپتۇ، لېكىن يەتتىنچى قىز مەن - گەن ئات كەينى - كەينىدىن كىشىنەپ يەرنى تېپىپ قۇدۇق بېشىغا زادىلا ماڭماپتۇ. شۇ چاغدا چوڭ ئوغۇل ئاخىرقى قېتىم چېلەك سالغانىكەن، چېلەككە سۇ ئەمەس، ئۆپكە چىقىپتۇ ۋە ئۆپكەگە زۇۋان كىرىپ:

ئوڭكۈرگە قاماق قويۇپ ئەبەدەش باتۇرنى ساقلاپ يېتىپتۇ. ئۇ كۆڭلىدە: «ئەمدى قىساسىمنى تەلتۇ. كۈس ئالمەن» دەپ ئويلايدىكەن. ئەبەدەش باتۇر ئۇ. زۇن يوللارنى بېسىپ ناھايىتى تېزلا يەتتە باشلىق يالماۋۇز يوشۇرۇنغان قۇدۇقنى تېپىۋاپتۇ ۋە يالما. ۋۇزنى ئۆزى بىلەن ئېلىشىشقا چاقىرىپتۇ. ئەبەدەش باتۇرنىڭ ئاۋازىنى ئاڭلىغان يەتتە باشلىق يالماۋۇز دەرھال قۇدۇق تېگىدىن ھەيۋەتلىك نەرە تارتىپ زېمىن ئۈستىگە چىقىپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، كونا رەقىبى ئەبەدەش بىر ئەبگا ئاتنىڭ ئۈستىدە تۇرغۇ. دەك.

— مېنى نېمەڭ بىلەن جەڭگە چىلايسەن؟ ئۆ. لۈمتۈك؟ — دەپ ھۆركىرەپتۇ يالماۋۇز. — يالماۋۇز، — دەپتۇ ئەبەدەش باتۇر، — سەن خېلى مەرد ئىدىڭ، ھازىر قارىسام سېنىڭ ئۇ مەردلىكىڭ قالماپتۇ. بۇرۇنقىدەك مەرد بولغان بولساڭ، سېنىڭ دېگىنىڭنى بەجا كەلتۈرۈپ، ساڭا خىزمەت قىلاتتىم. ھازىر بىر نامەرد بولۇپ قاپ. سەن، — دەپتۇ.

— مېنى نامەرد دەيدىغانغا قانداق ئىسپاتىڭ بار؟ — دەپتۇ يەتتە باشلىق يالماۋۇز. — نامەرد بولمىساڭ نېمىشقا مېنى يېمەي، مېنىڭ ئېتىمنى يەيسەن؟ — دەپتۇ ئەبەدەش باتۇر. — ماڭا تۆھمەت قىلما! سېنىڭ ئېتىڭ بار، ئىشەنمىسەڭ قاراپ تۇر، — دەپتۇ يالماۋۇز كۆرەڭ. لەپ ۋە بىر نەرە تارتىپ ئاتنى يەر ئاستىدىن ئەبەدەش باتۇرنىڭ ئالدىغا پەيدا قىپتۇ. يەتتە باشلىق يالماۋۇز:

— كۆردۈڭمۇ؟ ئەمدى مېنى يەنە نامەرد دە. سەن؟ — دەپتۇ. — ياق، سېنى نامەرد دېمەيمەن. سەن ھەقىقەتەن مەرد ئىكەنسەن، ساڭا يەنە بىر تەلىپىم، يەل تاپاننىڭ پۈتمىدىكى زەنجىرنى بوشىتىۋەت، مەن بىر قېتىم مېنى كۆرۈۋالاي، ئاندىن يەنە ساڭا قايتۇ. رۇپ بېرىمەن.

— ئاتا، مېنىڭ يەل تاپان ئارغىمىقىم قېنى؟ — ئوغلۇم، سەن ئالدى بىلەن مېنىڭدىن، خوتۇنۇڭدىن ھال سورىماي، نېمىشقا ئالدى بىلەن يەل تاپان ئارغىمىقىڭنى سورىساين؟

— ئاتا، يەل تاپان ئارغىمىقىم قېنى؟ — ئۆلدى، كېسەل بىلەن ئۆلدى. — ياق، ئاتا، يالغان ئېيتتىڭىز، يەل تاپان ئۇنداق ئوڭاي ئۆلمەيدۇ، ماڭا راست گەپ قىلىڭ! شۇ ئارىلىقتا يەتتىنچى كېلىن ئەبەدەشنىڭ قېشىغا كېلىپ:

— بۇ سىزنىڭ خەنجىرىڭىزمۇ؟ — دەپ ئۆز يېنىدا ساقلاپ كەلگەن خەنجەرنى كۆرسىتىپتۇ.

— شۇنداق، مېنىڭ خەنجىرىم! سىز مېنىڭ خوتۇنۇم! مېنىڭ يەل تاپان ئارغىمىقىمنى قانداق قىلىپ يوقىتىپ قويدىڭىز؟

يەتتىنچى كېلىن يەل تاپاننىڭ ۋە يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ ۋەقەسىنى بايان قىلىپ ئېرىدىن كەچۈرۈم سوراپتۇ ۋە يەل تاپان ئەمدى يوق، ئۇنى يەتتە باشلىق يالماۋۇز يەپ بولدى، دەپتۇ.

— ياق، مەلىكەم، — دەپتۇ ئەبەدەش باتۇر، — يەل تاپان ئۆلمەيدۇ. يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ مەقسىتى يەل تاپاندا ئەمەس، مېنىڭدە. ئۇ مېنى يوقاتماقچى. سىزگە رەھمەت، ئامان بولۇڭ، مەن يەل تاپاننى تېپىپ كېلەي، — دەپتۇ. — دە، يەنە بىر ئاتنى مېنى يولغا چىقماقچى بوپتۇ. بۇ چاغدا يەتتىنچى كېلىن:

— توختاڭ، سىز ماڭا توپلۇق، ئۈچۈن ئەۋەتكەن مانا ماۋۇ بىر تىزىق مارجان ئەينەك، قول ياغلىق، يولۋاسنىڭ چىشىدىن ياسالغان تارغاق، يولۋاسنىڭ پەنجە سۆڭىكىدىن ياسالغان ئۈزۈك، بۇ نەرسىلەرنى سەپەرگە ئېلىۋېلىڭ! مەن سىزنى كۈتمەن، — دەپتۇ.

ئەبەدەش باتۇر بۇ نەرسىلەرنى قوبۇل قىلىپ قوينىغا سېلىپ يولغا راۋان بوپتۇ. يەتتە باشلىق يالماۋۇز يەل تاپاننى يەر ئاستى

— قارشى تەرىپىدە كېتىۋاتقان ئاق ئاتلىق بىر بوۋاي. نى كۆرۈپ قاپتۇ. ئەبەش باتۇر بوۋايدىن سورايتۇ: — ھۆرمەتلىك ئاقساقال، دەريادىن قانداق ئۆتكىلى بولىدۇ؟

— كۈنچىقىشقا ماڭساڭ يولدا بىر بوۋاي ئۇچرايدۇ، ئۇ بوۋاينىڭ ئىسمى ئامالدىكام، شۇ بوۋايدىن سورىساڭ دەريادىن ئۆتىدىغان جايىنى دەپ بېرىدۇ، — دەپتۇ.

يەل تاپان ئەبەش باتۇرنى ئېلىپ يەنە يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار ماڭا - ماڭا كېتىۋاتسا، بىر توپ ئاتلار دەريانىڭ بىر يېرىدىن ئۇياققا ئۆتۈپ كې- تىۋاتقۇدەك، ئەبەش باتۇر قارىغۇدەك بولسا بۇ يەر. دە كېچىك بار ئىكەن. ئۇلار شۇ يەردىن ئۆتۈپ داۋاملىق مېڭىۋېرىپتۇ. كۈن ئولتۇرۇپ جاھاننى قاراڭغۇلۇق بېسىپتۇ. يەل تاپانغا زۇۋان كىرىپ:

— قوينۇڭدىكى ئەينەكنى يالماۋۇزنىڭ ئالدىغا ئات! — دەپتۇ. ئەبەش باتۇر شۇ ھامان قوينىدىن ئەينەكنى چىقىرىپ يالماۋۇز تەرەپكە ئاتقانكەن، يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ ئالدىدا بىردىنلا ئاسمانغا تاقاشقان كۆك تاغ ھاسىل بوپتۇ. يەتتە باشلىق يالماۋۇز تاغقا ئۈسۈپ توختاپتۇ. ئەبەش باتۇر يەل تاپان بەك ھېرىپ كەتتى دەپ دەريا بويىدا تۈنەپ، ئەتىسى يەنە داۋاملىق گۈزەل ماكانغا قاراپ مې- ڭىپتۇ. خېلى كۈنلەر ئۆتۈپتۇ، ئەبەش باتۇر يەتتە باشلىق يالماۋۇز ئەمدى كېلەلمەسلىكى مۇمكىن، دەپ ئاتنى پات - پات دەم ئالدۇرۇپ مېڭىپتۇ. يال- ماۋۇز بولسا تاغنى ئۆتكۈر تىرناقلىرى بىلەن تا- تىلاپ يول ئاچماقچى بوپتۇ.

يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ بۇنداق تېز كېلىد- شىنى ئويلىمىغان ئەبەش باتۇر ۋاقتىنى چىڭ تۇ- تۇپ قېچىپتۇ. يەتتە باشلىق يالماۋۇز تېزلا تاغدىن يول ئېچىپ يەل تاپاننىڭ ئىزىنى سەزگۈر بۇرنى بىلەن پۇراپ ئارقىدىن قوغلاشنى داۋاملاشتۇرۇپتۇ. يالماۋۇز كۈچلۈك نەرە تارتىپ قارا قۇيۇن چىقىد- رىپتۇ. ئۇ ئۈچىنچى كۈنى ئەبەش باتۇرغا يېتىد-

— ماقۇل، — دەپتۇ يەتتە باشلىق يالماۋۇز ۋە يەل تاپاننىڭ پۈتىدىكى يوغان زەنجىرنى بوشىتىپ ئاتنى قويۇۋېتىپتۇ. ئەبەش باتۇر ئاستىدىكى ئات- تىن چۈشۈپ يەل تاپاننىڭ باش - كۆزىنى سىلاش- تۇرۇپ مىنىپتۇ، يەل تاپان زۇۋانغا كېلىپ:

— قوينۇڭدىكى مارجاننى يالماۋۇزغا قارىتىپ ئات، — دەپتۇ. ئەبەش باتۇر قوينىدىن بىر تىزىق مارجاننى چىقىرىپ يەتتە باشلىق يالماۋۇزغا قار- تىپ ئاتقانكەن، مارجان بوغما يىلانغا ئايلىنىپ يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى چىرمىۋاپتۇ. يەل تاپان شۇ ھامان ئۇچقانداك قېچىپتۇ. يەتتە باشلىق مال- ماۋۇز بوغما يىلان بىلەن ھەپلىشىپ ئۈنىڭدىن قۇتۇلغۇچە ئەبەش باتۇر كۆزدىن يىتىپتۇ. يەتتە باشلىق يالماۋۇز بوغما يىلاننى بەدەنلىرىدىن ئاچ- رىتىپ قاتتىق بىر نەرە تارتىپتۇ ۋە بورانغا ئايل- دى. نىپ ئەبەش باتۇرنى قوغلاپتۇ. ئەبەش باتۇر يەل تاپاننىڭ ئۈستىدە شۇنداق تېزلىك بىلەن كې- تىۋاتسا، يەل تاپان:

— يەتتە باشلىق يالماۋۇز ھازىرلا يېتىپ كې- لىدۇ. ئۇ بىزگە يېتەي دەپ قالغاندا قوينۇڭدىكى تارغاقنى ئۈنىڭغا قارىتىپ ئات ۋە ئۈستۈمدە مەز- مۇت ئولتۇر! — دەپتۇ. ئاسمان - زېمىننى تۇمان قاپلاپتۇ، شۇ تۇماننىڭ ئىچىدىن يەتتە باشلىق يال- ماۋۇز پەيدا بوپتۇ ۋە يەل تاپانغا يېقىنلاپتۇ. بۇ چاغدا ئەبەش باتۇر تارغاقنى يەتتە باشلىق يالما- ۋۇزنىڭ ئالدىغا تاشلاپتىكەن، شۇ ھامان يالماۋۇز- نىڭ ئالدىدا ھەيۋەتلىك بىر يولۋاس پەيدا بولۇپ، يالماۋۇزغا ئېتىلىپتۇ، ئۇلار تۇتۇشا - تۇتۇشا كۈن ئۆتۈپ تۈن باشلىنىپتۇ. بۇ چاغدا ئەبەش باتۇر يەل تاپاننى ئوتلاشقا قويۇپ بېرىپتۇ. ئاتنىڭ قورسىقى تويۇپ، ئۈسسۈزلۈكى قانغاندىن كېيىن ئۇلار يەنە يولغا چىقىپتۇ. ئۇلار خېلى ئۇزۇن يوللارنى بېسىپ بىر دەريانىڭ بويىغا كېلىپ توختاپتۇ. قارىسا، دەريادا سۇ ناھايىتى ئۇلۇغ ئېقىۋاتقانكەن. ئۇلار دەريادىن قانداق ئۆتۈشنى ئويلاپ تۇرغاندا، دەريانىڭ

شىپتۇ. بۇ قېتىم يەل تاپان: — قول ياغلىقىنى چىقىرىپ يالماۋۇزنىڭ ئالدىغا تاشلا! — دەپتۇ. قول ياغلىق قاتمۇقات ئۆ. مۈچۈك تورىدەك تورغا ئايلىنىپ يالماۋۇزنىڭ كۆ. زىنى كۆرەلمەس، پۇتىغا چىرمىشىپ ماڭالماس قە. لىمپ قويۇپتۇ. يالماۋۇز ئۆزىنىڭ بارلىق ھۈنەرلە. رىنى ئىشلىتىپ توردىن بۆسۈپ چىقىش ئۈچۈن ھەرىكەت قىپتۇ. يەل تاپانغا بەرىبىر يېتىشىۋاپتۇ. ئەبەدەش باتۇردا بىرلا كوزىر — سىرلىق ئۈزۈك قايتۇ. ئۇ ئۈزۈكنى يالماۋۇزغا قارىتىپ ئېتىپتۇ، يالماۋۇزغا ئوت تۇتىشىپتۇ، كەينىگە بۇرۇلۇپ سۇ تېپىپ ئوتنى ئۆچۈرمەكچى بولۇپ مېڭىپتۇ. ئەبە. دەش باتۇر داۋاملىق قېچىپتۇ، يولدا ھېلىقى ئاق ئاتلىق بوۋاي ئۇچراپتۇ.

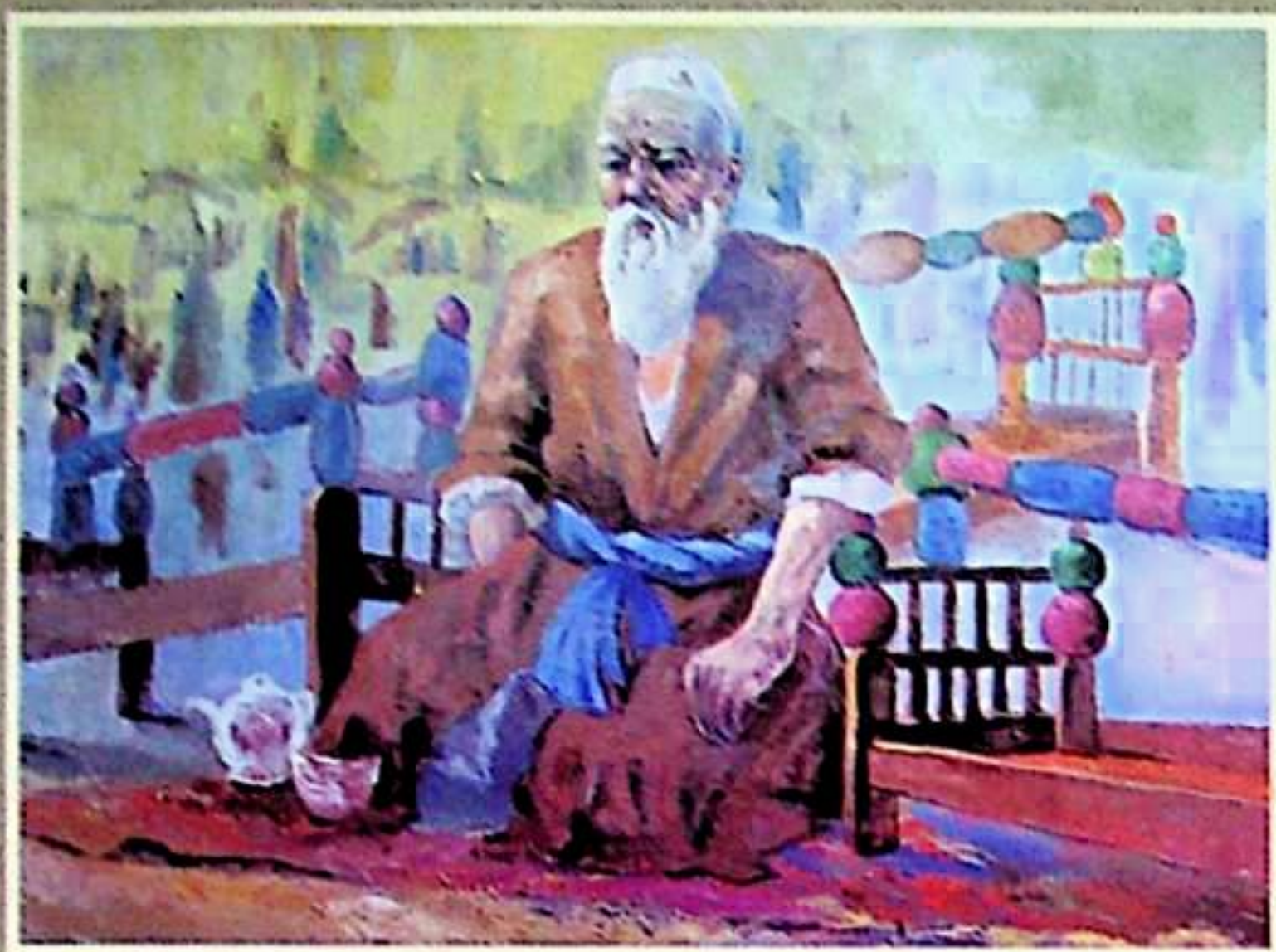
— ئوغلۇم، گېپىمگە قۇلاق سال، ئالدىڭدىكى مۇشۇ تاغدا يەتتە ئات ئوتلاۋاتىدۇ. شۇ يەتتە ئاتنىڭ ئىچىدە يالى قىزىل، قۇيرۇقى ئاق بىر ئايغىر بار، شۇ ئايغىر يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ جېنى. شۇڭا، سەن شۇ ئاق قۇيرۇقلۇق ئايغىرنى تۇتۇپ قارىنىنى يارساڭ ئىچىدىن يەتتە دانە بۈركۈت چۈجىسى چى. قىدۇ. ئۇلارنى تۇتۇۋېلىپ بىر — بىرلەپ بوغۇپ ئۆلتۈر. ئەڭ ئاخىرقى بىرسىنى يەتتە باشلىق يال. ماۋۇزنى كۆرگەن چېغىڭدا كۆزىگە كۆرسىتىپ بو. غۇپ ئۆلتۈر، پەقەت شۇ چاغدىلا يەتتە باشلىق يال. ماۋۇزدىن تولۇق قۇتۇلسەن، — دەپتۇ. بۇنى ئاڭ. لىغان ئەبەدەش باتۇر دەرھال يەل تاپاننىڭ بېشىنى بوۋاي كۆرسەتكەن تاغ تەرەپكە بۇراپ يەتتە ئاتنى ئىزدەپ مېڭىپتۇ. ئۇ تاغلاردىن ئېشىپ، سۇلاردىن ئۆتۈپتۇ، كەڭرى كەتكەن يايلاقتا ئاق قۇيرۇقلۇق ئايغىر ئۇچراپتۇ. ئۇ يەل تاپاننى يەتتە ئات تەرەپكە بۇراپ يېقىنلىشىپتۇ. ھەر كۈنى بىر — ئىككى قې. تىم ئۇچرىشىپ بىرقانچە كۈن ئۆتۈپتۇ. بارا — بارا ھېلىقى يەتتە ئات يەل تاپاننىڭ قېشىغا كېلىدىغان بوپتۇ. بىر كۈنى ئەبەدەش باتۇر يەل تاپاننى يۈگەن، ئېگەر — توقۇملىرىدىن ئازاد قىلىپ يەتتە ئاتقا

قوشۇۋېتىپتۇ. ئەبەدەش باتۇر ئاتلارنى يىراقتىن ئايلىنىپ يۈرۈپتۇ، بىر كۈنى يەتتە ئاتنىڭ كېچى. سى دەم ئالىدىغان جايىنى، يەنى بىر تاغنىڭ غاردى. نى بايقاپتۇ. قارىغۇدەك بولسا، بۇ غارنىڭ كىرىپ — چىقىش ئېغىزى ناھايىتى تار بولۇپ، ئاتنى تۇت. ماق تولمۇ ئوڭاي ئىكەن. كۈنلەرنىڭ بىرىدە ئەبە. دەش باتۇر يەتتە ئاتنىڭ تاغنىڭ ئوڭكۈرىگە كىرىپ كېتىۋاتقانلىقىنى، يەل تاپاننىڭ ئۇلارنىڭ ئارقىسى. دىن كېتىۋاتقانلىقىنى كۆرۈپتۇ. ئۇ ئاتلارنىڭ غار. غا تامامەن كىرىپ بولغانلىقىنى كۆرگەندىن كېيىن ئىسقىرتىپتۇ. يەل تاپان ھايال قالماي ئۆز غوجايدى. نىنىڭ قېشىغا يېتىپ كەپتۇ ۋە دەرھال ئېگەر — جابدۇقلىرىنى توقۇپ ئاق قۇيرۇق ئاتنى تۇتۇشقا ھازىرلىق كۆرۈپتۇ. ئەتىسى ئاتلار غاردىن چىقىشقا باشلاپتۇ، ھەممىدىن كېيىن ئاق قۇيرۇق ئات چى. قىپ كەپتۇ. ئەبەدەش باتۇر دەرھال ئاق قۇيرۇقنىڭ پۇتىغا، بوينىغا ئارقان يۆگەپ ئاتنى ئوڭايلا تۇ. تۇۋاپتۇ. ئەبەدەش باتۇر شۇ يەردىلا ئاق قۇيرۇقنىڭ جېنىنى ئېلىپ قارىنىنى يېرىپتۇ، دەرۋەقە، ئاتنىڭ قورسىقىدىن يەتتە دانە بۈركۈت چۈجىسى چىقىپ. تۇ. چۈجىلەرنىڭ بىرسىنى شۇ يەردىلا بوغۇپ ئۆل. تۈرۈپ ئالتىسىنى تور سېۋەتكە قاچىلاپ يەتتە باشلىق يالماۋۇزنى ئىزدەپ ئارقىسىغا قاراپ مې. ڭىپتۇ. ئۇلار ئۇزاق ئۆتمەي تاغنىڭ باغرىدا يالما. ۋۇز بىلەن ئۇچرىشىپتۇ، ئەبەدەش باتۇر ئالتە چۈ. جىنى كەينى — كەينىدىن بوغۇپ ئۆلتۈرۈپتۇ، يال. ماۋۇزنىڭ جېنى چىقىپتۇ. ئەبەدەش باتۇر خەنجىرى بىلەن يەتتە باشلىق يالماۋۇزنىڭ يەتتە بېشىنى كېسىپ يەتتە جايغا تاشلاپتۇ. قالغان تېنىنى پارچە — پارچە قىلىپ قاغا — قۇزغۇنلارغا تاشلاپ بېرىپ، يەل تاپاننى مىنىپ خاتىرجەم ئۆزىنىڭ گۈزەل يۈر. تىغا قايتىپ ئاتا — ئانىسىنىڭ خىزمىتىنى قە. لىمپ، ئايالى بىلەن بەختلىك تۇرمۇش كەچۈرۈشكە باشلاپتۇ.

(توپلاپ رەتلەنگۈچى كۇچا ناھىيە دۆڭقوتان بازىرى قاراڭغى 1 - كەنتتە)

ياش رەسسام ئابلەت ئوسمان
ماي بوياق رەسىملىرىدىن

ياش رەسسام تۇرسۇن ئوسمان
ماي بوياق رەسىملىرىدىن

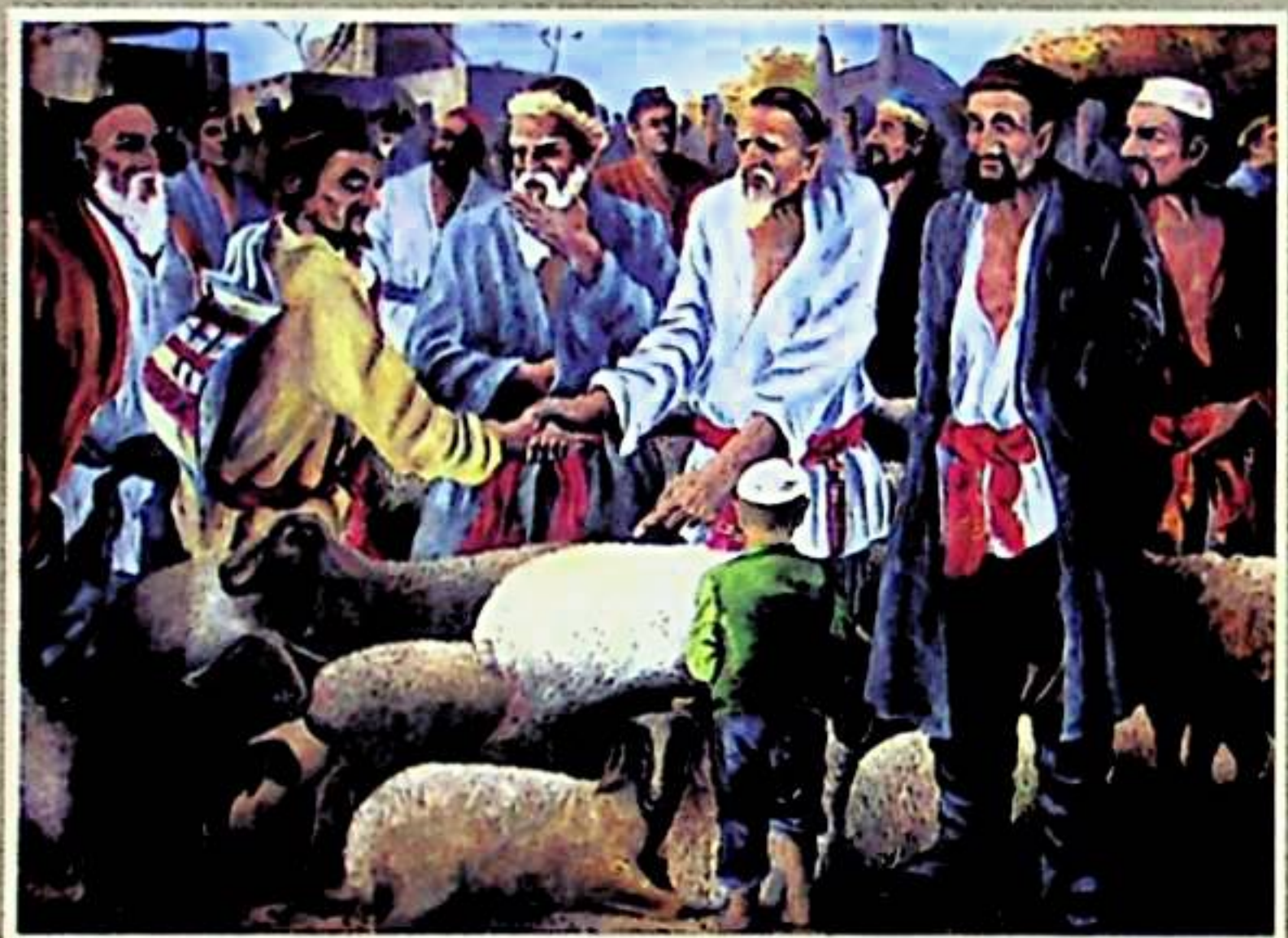
پۆشۈك

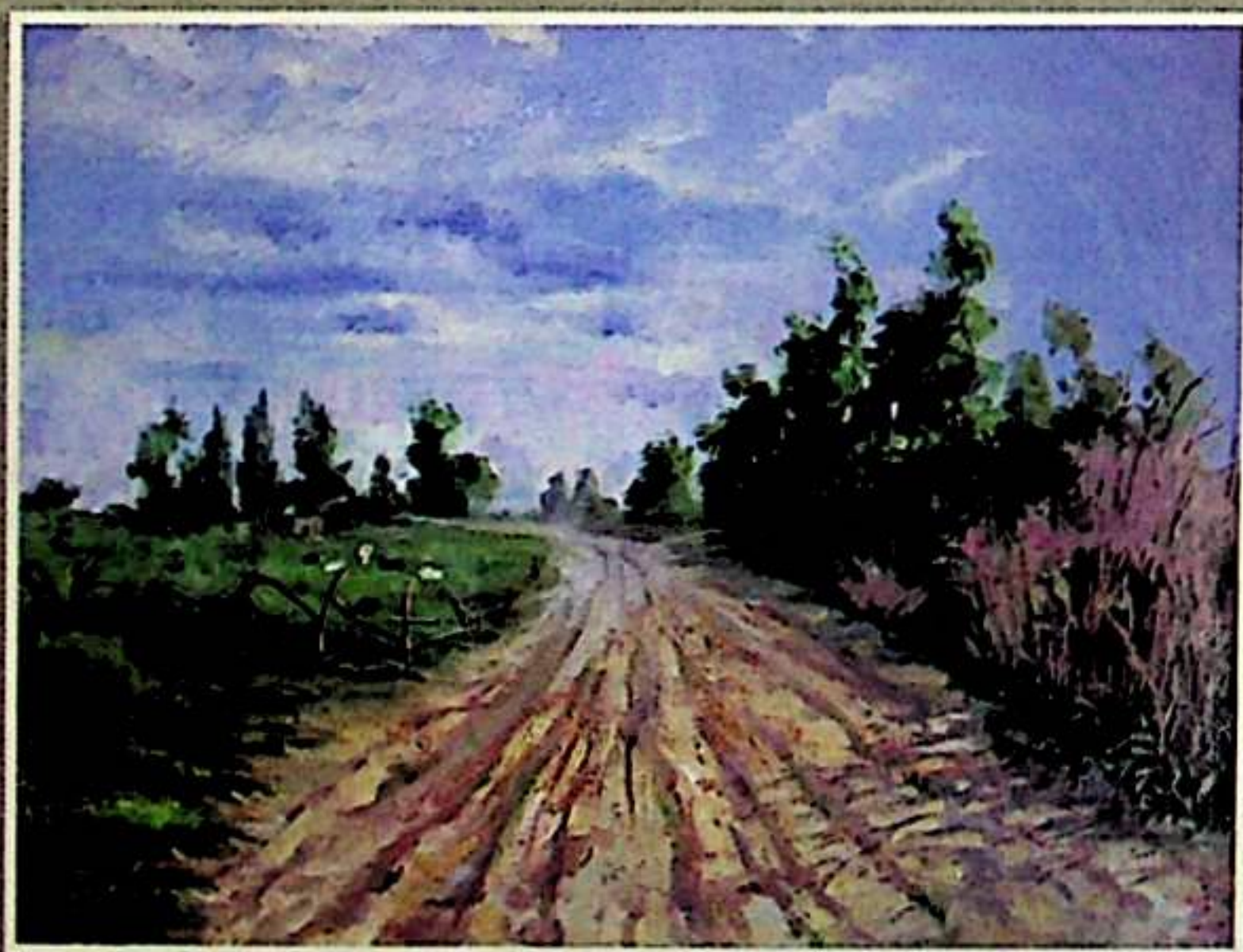
سوغۇق چۆل

قورغان

پۈتۈشۈش

كەڭ زېمىن

سۈپەتلىك

رەسىسام: ئابلەت ئوسمان

كۈزەل يۇرتۇم

源泉 (布拉克)

بۇلاق

(维吾尔文) 总141期 (قوش ئايلىق ژۇرنال) ئومۇمىي 141-سان

BULAK A BIMONTHLY JOURNAL IN UIGHUR LANGUAGE

主编:艾力·托呼提 副主编:买买提吐尔地 باش مۇھەررىرى: ئەلى توختى مۇئاۋىن باش مۇھەررىرى: مۇھەممەتتۇردى مىرزىخەت

新疆人民出版社编辑出版
(乌鲁木齐市解放南路348号)
新疆澳尔通(MORTOM)印刷有限责任公司印刷
乌鲁木齐市邮局发行
中国国际图书贸易总公司国外发行
全国各地邮局订阅

شىنجاڭ خەلق نەشرىياتى تۈزدى ۋە نەشر قىلدى
(قۇرۇمچى شەھىرى جەنۇبىي ئازادلىق يولى 348 - نومۇر)
شىنجاڭ مورتوم (MORTOM) مەتبەئە چىلىك چەكلىك شىركىتىدە بېسىلدى
قۇرۇمچى شەھىرىلىك پوچتا ئىدارىسى تارققاتتى
جۇڭگو خەلقئارا كىتاب سودىسى باش شىركىتى چەت ئەللەرگە تارقىتىدۇ
جايلاردىكى پوچتىخانىلار مۇشتەرى قوبۇل قىلىدۇ

国内统一连续出版物号:CN65-1063/I
国际标准连续出版物号:ISSN 1005-0876
国外发行号:Q1118 邮政编码:830001
邮政代号:58-108 定价:7.50元
广告经营许可证号:6500006000043

مەملىكەت بويىچە بىرلىككە كەلگەن ژۇرنال نومۇرى:
خەلقئارالىق ئۆلچەملىك ژۇرنال نومۇرى:
چەت ئەللەرگە تارقىتىش ۋاكالىت نومۇرى: Q1118 پوچتا نومۇرى: 830001
پوچتا ۋاكالىت نومۇرى: 58-108 باھاسى: 7.50 يۈەن
قېلان تىجارىتى ئىجازەتنامىسى نومۇرى: 6500006000043